

# ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ

(ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਿੱਖਿਆ)

ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ



ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ

© ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ 2019 .....1,86,000 ਕਾਪੀਆਂ

All rights, including those of translation, reproduction and annotation etc., are reserved by the Punjab Government.

ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ - ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਨਵੈਤ  
ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਕਵਰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ - ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ  
ਚੀਫ ਆਰਟਿਸਟ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

### ਚੇਤਾਵਨੀ

1. ਕੋਈ ਵੀ ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਤੇ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। (ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰ. 7 ਅਨੁਸਾਰ)
2. ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਛਪਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਜਾਲੀ/ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ (ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ) ਦੀ ਛਪਾਈ, ਸਟਾਕ ਕਰਨਾ, ਜਮ੍ਹਾਂਗੀ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਫੌਜਦਾਰੀ ਜੁਰਮ ਹੈ। (ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਬੋਰਡ ਦੇ 'ਵਾਟਰ ਮਾਰਕ' ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਪਰ ਹੀ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।)

ਮੁੱਲ : 69.00 ਰੁਪਏ

ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਵਿੱਦਿਆ ਭਵਨ, ਫੇਜ਼-8 ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ- 160002  
ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਮੈਸ. ਮੈਡੀਸਟ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਹੀਂ ਛਾਪੀ ਗਈ।

## ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸਕੂਲ ਪੱਧਰ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਬਣਾਉਣ, ਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਦਲਦੀਆਂ ਵਿੱਦਿਅਕ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਨਵਿਆਉਣ ਅਤੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਲਗਾ ਕੇ ਖੇਤਰੀ ਮਾਹਰਾਂ ਵੱਲੋਂ NCF-2005 ਅਤੇ PCF-2013 ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਰੋਚਕ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਬੋਰਡ, SCERT ਦੇ ਮਾਹਰਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ/ਮਾਹਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬੋਰਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਾ-ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਨਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਥਾਨਕ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹਾਲਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਬਦਲੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਰੋਚਕ ਅਤੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚੰਗੇਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਸੁਝਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੋਰਡ ਆਦਰ ਸਹਿਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ।

**ਚੇਅਰਮੈਨ**

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

## ਪੁਸਤਕ ਤਿਆਰ ਕਰਤਾ ਕਮੇਟੀ

### ਲੇਖਕ

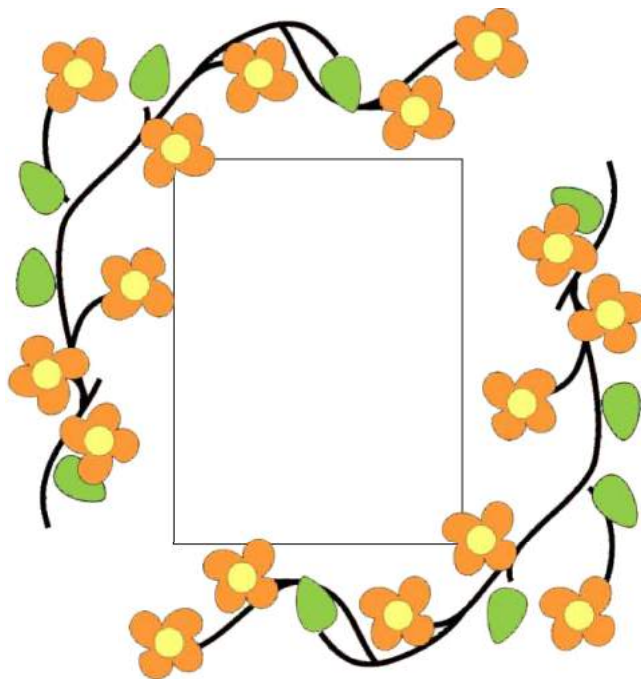
- ਸ਼ਰਤੀ ਸ਼ੁਕਲਾ ਡਿ.ਡਾ. ਐਸ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ.
- ਰਾਜਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਰਿਟਾ. ਲੈਕ.) ਸ.ਸ.ਸ.ਸ., ਹਰੀਨਾਓ, ਕੋਟਕਪੂਰਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ
- ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਸਾਇੰਸ ਮਿਸਟ੍ਰੈਸ, ਸ.ਸ.ਸ.ਸ., ਤੀੜਾ, ਐਸ.ਏ. ਐਸ. ਨਗਰ
- ਵਰਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਹੈੱਡ ਟੀਚਰ, ਸ.ਪ੍ਰ.ਸ., ਮਚਾਕੀ ਮੱਲ ਸਿੰਘ, ਫਰੀਦਕੋਟ
- ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਇੰਸ ਮਾਸਟਰ, ਸ.ਸ.ਸ.ਸ., ਝੰਬਾ, ਬਠਿੰਡਾ
- ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਅਧਿਆਪਕ, ਸ.ਪ੍ਰ.ਸ., ਨੰਗਲ, ਫਰੀਦਕੋਟ
- ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈੱਡ ਟੀਚਰ, ਅਧਿਆਪਕ, ਸ.ਪ੍ਰ.ਸ., ਰੱਲੀ, ਮਾਨਸਾ
- ਅਮ੍ਰਿਤਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬੋਹਾ ਅਧਿਆਪਕ, ਸ.ਪ੍ਰ.ਸ., ਜਲਵੇੜਾ, ਮਾਨਸਾ
- ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਅਧਿਆਪਕ, ਸ.ਪ੍ਰ.ਸ., ਪੁਰਾਣਾ ਹਾਈਕੋਰਟ ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ
- ਗੁਰਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਅਧਿਆਪਕ, ਸ.ਪ੍ਰ.ਸ., ਇੱਛੋਵਾਲ, ਪਟਿਆਲਾ
- ਪੰਕਜ ਸ਼ਰਮਾ ਅਧਿਆਪਕ, ਸ.ਪ੍ਰ.ਸ., ਤੀਰਥਪੁਰ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ

### ਸੋਧ ਕਮੇਟੀ

- ਸੀਮਾ ਖੇੜਾ ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਰ, ਐਸ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ.
- ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਧਿਆਪਕ, ਸ.ਪ੍ਰ.ਸ. ਢੁੱਡੀ, ਫਰੀਦਕੋਟ
- ਵਜਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਅਧਿਆਪਕ, ਸ.ਪ੍ਰ.ਸ. ਨਵਾਂ ਨੱਥੇਵਾਲਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ
- ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਧਿਆਪਕ, ਸ.ਪ੍ਰ.ਸ. ਸੈਦੇਕੇ, ਫਰੀਦਕੋਟ
- ਜਸਵਿੰਦਰ ਦੁੱਗਲ ਲੈਕਚਰਾਰ. ਸਸਸਸ ਭੁੱਲਰ, ਮੁਕਤਸਰ

## ਤਤਕਰਾ

ਲੜੀ ਨੰ. ਪਾਠ	ਪੰਨਾ ਨੰ.
1 ਬਦਲਦੇ ਵਕਤ - ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਵਾਰ	1-6
2 ਪਰਵਾਸ	7-10
3 ਪਸੰਦ ਆਪੋ ਆਪਣੀ	11-18
4 ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਸਫਲਤਾ	19-25
5 ਖੇਡ ਖੇਡ ਵਿੱਚ	26-31
6 ਧਰਤੀ ਸਾਡਾ ਵੀ ਘਰ	32-40
7 ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਥੀ-ਜੰਤੂ	41-47
8 ਬੀਜ ਦਾ ਸਫਰ	48-53
9 ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ	54-60
10 ਖਾਦ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ	61-67
11 ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਾ ਭੋਜਨ	68-74
12 ਭੋਜਨ ਖਾਈਏ ਤੇ ਪਚਾਈਏ	75-82
13 ਤਰੁਟੀ ਰੋਗ	83-89
14 ਕੀਟ ਆਹਾਰੀ ਪੌਦੇ	90-96
15 ਆਵਾਸ ਵਿਭਿੰਨਤਾ	97-105
16 ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਸੁਖ	106-112
17 ਪਾਣੀ-ਇੱਕ ਵਡਮੁੱਲਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨ	113-118
18 ਪਾਣੀ-ਖੇਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ	119-125
19 ਪਾਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਦੁਨੀਆ	126-132
20 ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅਕਾਸ਼ ਤੱਕ	133-140
21 ਝਲਕ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ	141-152
22 ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ	153-165
23 ਖੇਤ ਤੋਂ ਪਲੇਟ ਤੱਕ	166-174
24 ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ	175-178



ਨਾਂ.....

ਜਮਾਤ..... ਸੈਕਸ਼ਨ.....



## ਪਾਠ - 1

# ਬਦਲਦੇ ਵਕਤ - ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਵਾਰ

ਰਾਜੂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਅਕਸਰ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰਾਜੂ ਨੂੰ ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਹਰ ਵਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਪਿੰਡ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਅੱਜ ਰਾਜੂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੰਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਰਾਜੂ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਬਸਤਾ ਫੜਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਤੇਰਾ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਹੋਮ ਵਰਕ ਕਰ ਲੈ, ਫਿਰ ਖੇਡ ਲਵੀਂ।

ਰਾਜੂ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਉਮਰ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆ ਗਿਆ। ਦਾਦਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਆ ਬਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ! ਬੈਠ ਜਾਹ ਏਥੇ, ਬੜੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਏਂ ?”

**ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ** ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਕੋਲ ਕੈਨੇਡਾ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੋਰ ਸੁਣਾ, ਅੱਜ ਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਰੈਣਕਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ ?

**ਦਾਦਾ ਜੀ** ਛੁੱਟੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜੀਅ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।

**ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ** ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਸਾਡਾ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਭਰਾ ਵਿਆਹੇ ਗਏ ਸੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਸਾਡੇ ਤਾਏ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਵਿਹੜਾ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਦੇਖ ਲੈ ਸਾਰੇ ਅੱਡੋ-ਅੱਡ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

**ਦਾਦਾ ਜੀ** ਓਦੋਂ ਲੋੜਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਟੱਬਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਹਰ ਬੱਚਾ ਅਲੱਗ ਕਮਰਾ ਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਵਰ੍ਹੇ ਛਿਮਾਹੀ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਬਣਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਬਣਦਾ ਸੀ, ਉਹੀ ਸਭ ਬੱਚੇ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਦਾ ਵਕਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ।

**ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ** ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਖਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਲਿਆਂਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਸਾਂਝੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦੀਆਂ।

**ਦਾਦਾ ਜੀ** ਆਪਾਂ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਮਹਿੰਗੇ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਹੋਰ ਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੰਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ** ਭਾਈ ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੰਡੀ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਐਨੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਬੱਚੇ ਹਰ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਜੂ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪਸਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਕਿੱਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਸੁਧਰੀ ਹੈ।

ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਯੰਤਰ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣੇ ਹਨ। ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਲੋਕ ਚੰਗੇ ਘਰ, ਚੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਚੰਗੇ ਸਾਧਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਨਵੇਂ ਮਾਡਲ ਦੇ ਮੋਬਾਈਲ, ਮੋਟਰ-ਸਾਈਕਲ ਵਰਗੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਜਾਂ ਦਾਦੇ ਦਾਦੀ ਤੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਵੋ—

1. ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ?
2. ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਕੱਪੜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ?
3. ਇਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਵੱਧ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡ ਵਡੇਰਿਆਂ ਕੋਲ ਸਨ ?

**ਦਾਦਾ ਜੀ** - ਹੋਰ ਸੁਣਾ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ।

**ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ** - ਠੀਕ ਐ, ਦੇਸ਼ ਸੋਹਣਾ ਐ, ਸਫ਼ਾਈ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਾਇਮ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ।

**ਦਾਦਾ ਜੀ** - ਕਿਉਂ, ਵਧੀਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ?

**ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ** - ਕੁੜੀ ਅਲੱਗ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਕਿਸੇ ਸਟੋਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਐ। ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਟੈਕਸੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਐ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਟਾਈਮ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵਿਗੜ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਧੀ-ਜੁਆਈ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ।

**ਦਾਦਾ ਜੀ** - ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਕੱਢਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਵੱਡਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।





**ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ** - ਸਾਂਝੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਮੂਹਰੇ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਫੋਨ ਤੇ ਗੇਮਾਂ ਖੇਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।



**ਦਾਦਾ ਜੀ** - ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘਾਂ, ਪਰ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਿਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਹ ਦੇਖ, ਮੇਰਾ ਪੋਤਰਾ ਰਾਜੂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੈ।  
(ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜੂ ਨੂੰ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਰਾਜੂ ਦੇ ਮੰਮੀ ਚਾਹ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ।)

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1.** ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ?

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2.** ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ?

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3.** ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਕੋਲ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹੋ ?

---

---

**ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ** - ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ। ਐਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਓਧਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਫ਼ਿਕਰ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸ਼ਿਫਟਾਂ ਵਿੱਚ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਧਰ ਸਰਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਏ। ਏਥੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਧੀਆ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਦਾਦਾ ਜੀ** - ਚੱਲ ਐਵੇਂ ਦੁਖੀ ਨਾ ਹੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਠੀਕ ਲਗਦਾ ਹੋਊ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਕਮਾ ਸਕਣਗੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਗੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ** - ਠੀਕ ਆ, ਪਰ ਆਪਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਪਲਣ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਵਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਟਾਈਮ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਦਾਦਾ ਜੀ** - ਦੁਨੀਆਂ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਫੇਰ ਖਾਣ ਜੋਗੇ ਦਾਣੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਜੀਅ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਮ ਹੀ ਐਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਐਨੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਦੋ ਆਦਮੀ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਚੱਲ ਪਏ ਨੇ, ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਪਰਿਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੇ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿਣਗੇ।
- ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ** - (ਹੱਸ ਕੇ) ਠੀਕ ਆ ਬਈ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬੰਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਏਂ, ਮੈਂ ਹਾਂ ਪੁਰਾਣਾ ਬੰਦਾ। ਅੱਛਾ, ਹੁਣ ਚਲਦਾ ਆਂ।



### ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

- ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ।
- ਲੋਕ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਕਿੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਪੰਦੇ ਵੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹਨ।
- ਹੁਣ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ।
- ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕਹਰੇ ਤੇ ਛੋਟੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।
- ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4.** ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ।

ਮਸ਼ੀਨਾਂ, ਵੱਡੇ, ਸਹੂਲਤਾਂ, ਵਿਗਿਆਨ, ਦੇਸ, ਲੋੜਾਂ

- (ੳ) ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਬਹੁਤ ..... ਹੁੰਦੇ ਸਨ।
- (ਅ) ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ..... ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।
- (ੲ) ਹੁਣ ..... ਨੇ ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।
- (ਸ) ਆਪਣਾ ..... ਆਪਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- (ਹ) ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ..... ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (ਕ) ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ..... ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

- (ੳ) ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।
- (ਅ) ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪਸਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।
- (ੲ) ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
- (ਸ) ਸਾਨੂੰ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਘੱਟ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (ਹ) ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੁਣ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਸਾਂਝੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕੀ ਲਾਭ ਹਨ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ?

---

---

---

---





## ਪਾਠ - 2

## ਪਰਵਾਸ

ਸੋਨੂੰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਥਰਮਲ ਪਲਾਂਟ ਵਿੱਚ ਇੰਜਨੀਅਰ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਦੂਰ ਨਵੇਂ ਬਣ ਰਹੇ ਥਰਮਲ ਪਲਾਂਟ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸੋਨੂੰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਜਾਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਨਵਾਂ ਥਰਮਲ ਪਲਾਂਟ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਨਵੀਂ ਕਲੋਨੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ।



ਥਰਮਲ ਪਾਵਰ ਪਲਾਂਟ

ਸੋਨੂੰ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਸੋਨੂੰ ਦਾ ਉੱਥੇ ਬਿਲਕੁਲ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਲੇ ਦੋਸਤ ਯਾਦ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਘਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੰਮੀ ਡੈਡੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਕੋਈ ਦੋਸਤ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਦੋਸਤ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।” ਉਸ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਏਥੇ ਵੀ ਦੋਸਤ ਬਣ ਜਾਣਗੇ, ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸੋਨੂੰ ਦੀ ਮੰਮੀ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਿੱਕਲੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਨਵੇਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੋਨੂੰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਖੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ।

**ਸੋਚੋ—**

1. ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸਕੂਲ ਜਾਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋਗੇ ?
2. ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਵਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ? ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਸੋਨੂੰ ਦੀ ਉੱਥੇ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋ ਗਈ। ਸੋਨੂੰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਦੂਸਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੀਂਹ ਹਨੇਰੀ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੋਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚੇ ਕਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇੱਥੇ ਦੂਸਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਗੇ।

ਸੋਨੂੰ - ਕੀ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ?

ਪਿਤਾ ਜੀ - ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਹਨ, ਕੁਝ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਆਦਿ ਵੀ। ਪਰ ਉੱਥੇ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾਵਾਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਦੂਰ ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋਨੂੰ - ਪਰ ਇਉਂ ਦੂਸਰੇ ਥਾਂ ਆ ਕੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੂਰ ਦੂਸਰੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪਿਤਾ ਜੀ - ਹਾਂ, ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਜੀਅ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਇਥੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਮਾਈ ਵੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਬਚਾ ਕੇ ਇਹ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਧਰਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

**ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ**

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹੋ ਕਿ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਜਾਂ ਕੰਮ ਕੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੜ੍ਹ ਜਾਂ ਭੂਚਾਲ ਆਉਣ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਢਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੌਕੇ ਵਰਗੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਭੋਜਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।



**ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਝੁੱਗੀਆਂ**

ਸੋਨੂੰ - ਪਿਤਾ ਜੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਉਜਾੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ? ਉਹ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਆਸ ਪਾਸ ਹੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।

**ਪਿਤਾ ਜੀ** - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਹਟਾਉਣਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਆਬਾਦੀ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਸੜਕ ਚੌੜੀ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਪਰ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝੁੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਸੋ ਉਹ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

**ਕਿਰਿਆ 1.**

1. ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੁਹੱਲੇ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਓ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇਥੇ ਵੱਸੇ ਹੋਣ। ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਵੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਕਿਉਂ ਆਉਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।
2. ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਓ ਜੋ ਇੱਥੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਜਾਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਉੱਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਦੂਸਰੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੱਖਰੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।
- ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਦੇਖਦੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ।**

ਪਰਵਾਸੀ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਥਰਮਲ ਪਲਾਂਟ, ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ

- (ੳ) ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ..... ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ।
- (ਅ) ਦੂਸਰੇ ਸੂਬਿਆਂ (ਰਾਜਾਂ) ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ..... ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ੲ) ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ..... ਲਈ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- (ਸ) ਮੀਂਹ ਹਨੇਰੀ ਆਉਣ 'ਤੇ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ..... ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।**

(ੳ) ਸੋਨੂੰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ..... ਸਨ।

ਅਧਿਆਪਕ

ਡਾਕਟਰ

ਇੰਜੀਨੀਅਰ

(ਅ) ਸੜਕ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕੀ ਤੋੜਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ ?

ਮਕਾਨ  ਝੁੱਗੀਆਂ  ਕੋਠੀਆਂ

(ੲ) ਛੋਟੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ?

ਔਖਾ  ਸੌਖਾ  ਪਤਾ ਨਹੀਂ

(ਸ) ਥਰਮਲ ਪਲਾਂਟ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਫਲੈਟ  ਕਲੋਨੀ  ਬਹੁ-ਮੰਜਲੀ ਇਮਾਰਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਸੋਨੂੰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜਗਾ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਆਉਣਾ ਪਿਆ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ?

---

---

---



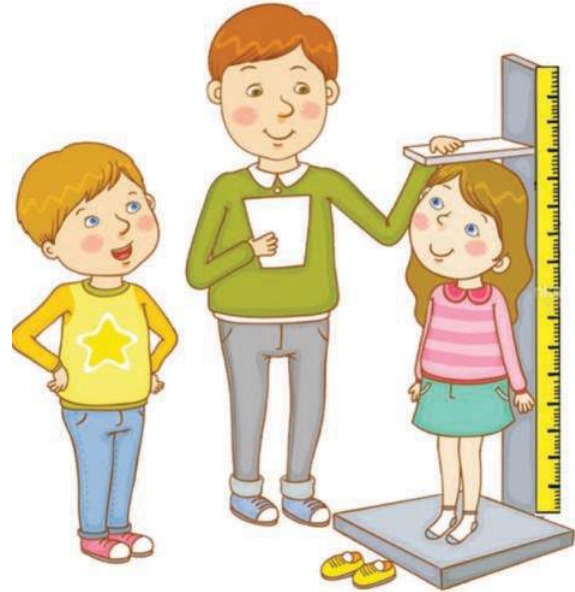




## ਪਾਠ - 3

# ਪਸੰਦ ਆਪੋ ਆਪਣੀ

ਅੱਜ ਅਰਸ਼ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕੱਦ ਅਤੇ ਭਾਰ ਮਿਣੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਦਿਵਾਰ ਨਾਲ ਕੱਦ ਮਿਣਨ ਲਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਫੁੱਟ ਅਤੇ ਇੰਚਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ ਜਦ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮੀਟਰ ਅਤੇ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਉਸ ਦਿਵਾਰ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਖੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਇੱਕ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਕੱਦ ਨੋਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੱਸ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਰਸ਼ ਦਾ ਕੱਦ 4 ਫੁੱਟ 7 ਇੰਚ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਭੋਲੇ ਦਾ ਕੱਦ 4 ਫੁੱਟ 5 ਇੰਚ ਸੀ। ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਬਾ ਕੱਦ ਅਰਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਮਰਨ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਬੀ ਸੀ। ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਕੱਦ ਵੀ ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ ਸੀ।



### ਕੱਦ ਦੀ ਮਿਣਤੀ

ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਦੇ ਭਾਰ ਤੋਲੇ ਗਏ। ਅਰਸ਼ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪਤਲਾ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਭੋਲਾ ਗੋਲ ਮਟੋਲ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਅਰਸ਼ ਦਾ ਭਾਰ 30 ਕਿਲੋ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਭੋਲੇ ਦਾ ਭਾਰ 32 ਕਿਲੋ ਸੀ। ਕੱਦ ਚਾਹੇ ਅਰਸ਼ ਦਾ ਵੱਧ ਸੀ ਪਰ ਵਜ਼ਨ ਭੋਲੇ ਦਾ ਵੱਧ ਸੀ। ਅਰਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਭੋਲੇ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਇਹ ਭਲਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸਕੂਲ ਦੀ ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਟੀਮ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਭਾਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਵਜ਼ਨ ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਕੱਦ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਘੱਟ ਹੈ, ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਖੁਰਾਕ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇ। ਦੁੱਧ ਆਦਿ ਪੀਆ ਕਰ।” ਭੋਲਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਜੀ ਇਹ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦੀ ਮੰਮੀ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।”

**ਅਧਿਆਪਕ** - ਕਿਉਂ ਬਈ, ਤੂੰ ਦੁੱਧ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ ?

**ਅਰਸ਼** - ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।



ਭਾਰ ਤੋਲਣ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ

**ਅਧਿਆਪਕ** - ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਰੇ ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਆਹਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਧ ਜ਼ਰੂਰ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

**ਕਿਰਿਆ 1.** ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਕੱਦ ਦੀ ਮਿਣਤੀ ਕਰੋ। ਇਸ ਮਿਣਤੀ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸਾਰਨੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਨੂੰ ਇੰਚਾਂ ਅਤੇ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਓ।

ਨਾਮ	ਇੰਚਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਦ	ਸੈਂਟੀਮੀਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਦ
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

ਅਰਸ਼ ਨੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੱਦ ਸਭ ਲੜਕੀਆਂ ਤੋਂ ਲੰਬਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਤੇਰਾ ਕੱਦ ਵਧ ਰਿਹਾ ਏ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਕੱਦ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੇਖ ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਦਾ ਕੱਦ ਛੋਟਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ਇਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਤੇਰੀ ਮੰਮੀ ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਗਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਚਿੱਤਰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੁਣ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੁਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੈ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।”



**ਸੋਚੋ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :**

1. ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਕਿਸਦੀ ਹੈ ? .....
2. ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕੌਣ ਹੱਸਦਾ ਹੈ ? .....
3. ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਕੌਣ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ? .....
4. ਤੁਹਾਡੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਕੌਣ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ? .....
5. ਤੁਹਾਡੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਾਈ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ ? .....

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਅਰਸ਼ ਦੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਲੜਕੀ ਰੇਸ਼ਮਾ ਆਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਬੜੇ ਲੰਮੇ ਸਨ। ਲੜਕੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪੁੱਛ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਐਨੇ ਲੰਮੇ ਕਿਉਂ ਹਨ।

**ਰੇਸ਼ਮਾ** - ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਵਾਲ ਵੀ ਐਨੇ ਹੀ ਲੰਮੇ ਹਨ।

**ਦੂਸਰੀ ਲੜਕੀ** - ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਵਾਲ ਭੂਰੇ-ਭੂਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁੱਤ ਵੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

**ਨੀਤੂ** - ਆਹ ਗੁੱਡੀ ਦੇ ਵਾਲ ਤਾਂ ਛੱਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਇਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਵਾਲ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹਨ।

**ਗੁੱਡੀ** - ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਵਾਹ ਲਵਾਂ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

**ਕਿਰਿਆ 2. ਆਪਣੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕਰੋ ਕਿ—**

1. ਕਿਸ ਕਿਸ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਾਲ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਹਨ।
2. ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਟੋਏ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।
3. ਕਿਹੜਾ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਨਾਲ ਨੱਕ ਛੂਹ ਸਕਦਾ ਹੈ।
4. ਕਿਹੜਾ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮੋੜ ਕੇ ਪਰਨਾਲਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਕਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰਕ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਰੰਗ, ਕੱਦ, ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਆਦਿ। ਜਦ ਕਿ ਕੁਝ ਗੁਣ ਅਸੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਖੁਦ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਸਰੀਰਕ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਸਾਡੀ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਕਸਰਤ ਆਦਿ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਦਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਸਿਖਦੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਵੇਰੇ ਜਲਦੀ ਉੱਠਣਾ ਜਾਂ ਸਫ਼ਾਈ ਰੱਖਣਾ ਆਦਿ।

**ਕਿਰਿਆ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਕਿਸ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ? ਹਾਂ ਲਈ (✓) ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਲਈ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।**

ਆਦਤ	ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ	ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ	ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਸਤ
ਸਵੇਰੇ ਜਲਦੀ ਉੱਠਣਾ			
ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਹਾਉਣਾ			
ਦੰਦਾ ਨੂੰ ਬੁਰਸ਼ ਕਰਨਾ			
ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਥ ਧੋਣੇ			
ਸਕੂਲ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਜਾਣਾ			
ਜਲਦੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਾ			
ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣੀਆਂ			
ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ			

ਅਰਸ਼ ਦੀ ਭੂਆ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਖਰੀਦਣੇ ਸਨ। ਅਰਸ਼ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਬਜ਼ਾਰ ਗਿਆ। ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦਿਖਾਏ। ਅਰਸ਼ ਨੂੰ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਿਆ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਰੰਗ ਹੈ ? ਆਹ ਦੇਖ ਕਿੰਨੇ ਸੋਹਣੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਪਿੱਟ ਹੈ। ਅਰਸ਼ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਨੱਕ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਅਰਸ਼ ਦੀ ਮੰਮੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਦੋਵੇਂ ਰੰਗ ਹੀ ਸੋਹਣੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੰਗ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ।”

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਖਾਣੇ ਸਮੇਂ ਕੁੱਝ ਬੱਚੇ ਚਾਵਲ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਚਾਵਲ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਮਿੱਠੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੱਧ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਰਾਰੀਆਂ (ਨਮਕੀਨ) ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਉੱਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੰਗਾਲੀ ਲੋਕ ਮੱਛੀ ਬਹੁਤ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕ ਮੱਛੀ ਦੀ ਗੰਧ ਹੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਕਣਕ ਵੱਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰੋਟੀ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਲੋਕ ਚਾਵਲ ਆਦਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੀ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

- (ੳ) ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- (ਅ) ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੁਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (ੲ) ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਾਈ ਸਭ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।
- (ਸ) ਸਾਨੂੰ ਕਸਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।
- (ਹ) ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

- (ੳ) ਕਿਹੜਾ ਗੁਣ ਅਸੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।  
ਰੰਗ  ਨੈਣ-ਨਕਸ਼  ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ
- (ਅ) ਕਿਹੜੇ ਰਾਜ ਦੇ ਲੋਕ ਮੱਛੀ ਵੱਧ ਖਾਂਦੇ ਹਨ।  
ਪੰਜਾਬ ਦੇ  ਬੰਗਾਲ ਦੇ  ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ
- (ੲ) ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਕੀ ਖਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।  
ਰੋਟੀ  ਚਾਵਲ  ਮੱਛੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਧ ਕਿਉਂ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਸਾਡੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ 'ਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

**ਸੰਕੇਤ ਭਾਸ਼ਾ**

ਕੱਪੜੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਅਰਸ਼ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਅਤੇ ਭੈਣ ਨਾਲ਼ ਘਰ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਔਰਤ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ਼ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਰਸ਼ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, “ਇਹ ਔਰਤ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।”

- ਪਿਤਾ ਜੀ** - ਇਹ ਔਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਬੋਲ ਅਤੇ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।  
**ਅਰਸ਼** - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਕਿਵੇਂ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?  
**ਪਿਤਾ ਜੀ** - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।  
**ਅਰਸ਼** - ਉਹ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ ?  
**ਪਿਤਾ ਜੀ** - ਅਜਿਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਕੂਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਅਤੇ ਸਮਝਣੀ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।



**ਸੰਕੇਤ ਭਾਸ਼ਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਚਾਰਟ**

ਚਾਹੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਸਮਝਣੀ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ਼ ਸਮਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਦੂਸਰੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੇਖ ਨਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਛੂਹ ਕੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਸੁਣ ਨਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ

ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਅੰਗਰੀਣ ਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਲੱਖਣ ਯੋਗਤਾ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਕੁਝ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜਿਉਂ ਸਕਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈਲਨ ਕੈਲਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ।



ਹੈਲਨ ਕੈਲਰ



ਹੈਲਨ ਕੈਲਰ ਅਤੇ ਐਨੀ ਸੁਲੀਵਾਨ

ਹੈਲਨ ਕੈਲਰ ਨਾ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁਣ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਵਧੀਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਦਰਜਨ ਦੇ ਲਗਭੱਗ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਘੁੰਮਿਆ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਇਨਾਮ ਸਨਮਾਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ।

ਉਹ ਅੱਜੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀਆਂ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਦ ਉਹ 7 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾ ਐਨੀ ਸੁਲੀਵਾਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੈਲਨ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਉਪਰ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਸਮਝਾਉਣੇ ਚਾਹੇ ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਬੋਲ ਕੇ ਸਮਝਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੱਕ ਨਲਕੇ ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ ਉਸਦੀ ਅਧਿਆਪਕਾ ਨੇ ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਹੱਥ ਉੱਤੇ 'ਪਾਣੀ' ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਹੈਲਨ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਗਾਇਆ ਤਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਹੱਥ ਉਪਰ 'ਜ਼ਮੀਨ' ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ 30 ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖ ਲਏ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਬ੍ਰੇਲ ਲਿਪੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕਾ ਬਣੀ। ਉਸਦੀ ਜੀਵਨੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਕਮੀਆਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ।

**ਜਾਣੋ -** ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੁਣਨ, ਬੋਲਣ ਜਾਂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ? ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਘਾਟ ਉੱਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਹੈ ?

**ਬ੍ਰੇਲ ਲਿਪੀ—**

ਤੁਸੀਂ ਤੀਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹੋ ਕਿ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਛੂਹ ਕੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਲਿਪੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਬ੍ਰੇਲ ਲਿਪੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਉਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਿੰਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਸੋਧਿਆਂ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਲਈ ਬ੍ਰੇਲ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਅ	ਆ	ਇ	ਈ	ਉ	ਊ	ਏ	ਐ	ਓ	ਔ
ਕ	ਖ	ਗ	ਘ	ਙ	ਚ	ਛ	ਜ	ਝ	ਞ
ਟ	ਠ	ਡ	ਢ	ਣ	ਤ	ਥ	ਦ	ਧ	ਨ
ਪ	ਫ	ਬ	ਭ	ਮ	ਯ	ਰ	ਲ	ਵ	
ਸ਼		ਸ	ਹ				ੜ	ੜੁ	ਗ਼
ਅੰ		ਅੱ		ਖ਼			ਜ਼		

**ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਖਰਾਂ ਲਈ ਬ੍ਰੇਲ ਲਿਪੀ**

ਕੁਝ ਲੋਕ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਉਹ ਫਹੁੜੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਜਾਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਤਿਪਹੀਆ ਰਿਕਸ਼ੇ ਜਾਂ ਪਹੀਆਂ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਆ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕੋਈ ਕਮਰਾ ਜਾਂ ਇਮਾਰਤ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉੱਚੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੌੜੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਤਿਪਹੀਆ ਰਿਕਸ਼ਾ ਜਾਂ ਪਹੀਆਂ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ (Wheel Chair) ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਣ ਜਨਤਕ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਢਲਾਣ (ਰੈਂਪ) ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪਹੀਆਂ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਜਾਂ ਰਿਕਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਆਵੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਬਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਜਾਂ ਬਾਥਰੂਮਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਢਲਾਣ (ਰੈਂਪ) ਬਣੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਪੋਲੀਓ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲਣ ਫਿਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੋਲੀਓ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਨਾ ਚੱਲ ਫਿਰ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਹਾਦਸਿਆਂ ਕਾਰਣ, ਬੁਢਾਪੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੋਗ ਕਾਰਣ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਬਿਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਚੱਲ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਘਾਟ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਨਹੀਂ ਉਡਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਚੁਣੌਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਵਾਰੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੋ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਲੱਤ ਨੂੰ ਗੋਡੇ ਕੋਲੋਂ ਮੋੜ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੱਸੇ। ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਬੱਚੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਚੁਣੌਤੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਿਊਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਦਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ।



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਨਣ ਆਦਿ ਦੀ ਪਸੰਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਕੱਦ, ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਆਦਿ ਸਰੀਰਕ ਗੁਣ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਚੰਗੀ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਕਸਰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
- ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਉੱਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵੱਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਛੂਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰੇਲ ਲਿਪੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ।**

- (ੳ) ਹੈਲਨ ਕੈਲਰ ..... ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ।
- (ਅ) ਛੂਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ..... ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (ੲ) ..... ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਬੱਚੇ ਚੱਲਣ ਫਿਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਦੇਖ ਨਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ?**

---



---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੈਲਨ ਕੈਲਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ?**

---



---







ਪਾਠ - 4

ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਸਫਲਤਾ

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਖੇਡ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣ ਕੇ ਚਿਤਰਾਂ ਦੇ ਥੱਲੇ ਖੇਡ ਦਾ ਸਹੀ ਨਾਂ ਲਿਖੋ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮਦਦ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਨਾਮ : ਸਾਈਕਲਿੰਗ (Cycling), ਕ੍ਰਿਕੇਟ (Cricket), ਹਾਕੀ (Hockey), ਬੈਡਮਿੰਟਨ (Badminton), ਤੈਰਾਕੀ (Swimming), ਫੁੱਟਬਾਲ (Football)



1. \_\_\_\_\_

2. \_\_\_\_\_

3. \_\_\_\_\_



4. \_\_\_\_\_

5. \_\_\_\_\_

6. \_\_\_\_\_

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਡਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਚਿੱਤਰ



ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਖੇਡ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਓ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।



ਕੁੱਝ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿਡਾਰੀ ਇਕੱਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੁੱਝ ਖੇਡਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਿਡਾਰੀ ਰਲ ਕੇ ਟੀਮ ਬਣਾ ਕੇ ਖੇਡਦੇ ਹਨ।

ਆਓ ਇਕੱਲੇ ਅਤੇ ਟੀਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੇਡੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਈਏ।

ਖੇਡਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿਡਾਰੀ ਇਕੱਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ	ਖੇਡਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਿਡਾਰੀ ਟੀਮ ਵਜੋਂ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ
ਉਦਾਹਰਨ - ਲੰਬੀ ਛਾਲ	ਉਦਾਹਰਨ - ਹਾਕੀ
1. ....	1. ....
2. ....	2. ....
3. ....	3. ....
4. ....	4. ....
5. ....	5. ....

ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਹੌਂਸਲਾ, ਹਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਨਾ, ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲਗਨ ਆਦਿ। ਟੀਮ ਵਿੱਚ ਖੇਡਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਦੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮਿਲਵਰਤਨ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਆਦਿ।

ਬੱਚਿਓ! ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਲਾਕ, ਫਿਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਲੰਪਿਕ, ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਸ਼ੀਆਈ ਅਤੇ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਖੇਡਾਂ ਵੀ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਹਨ।

ਤੁਹਾਡਾ ਮਨਪਸੰਦ ਖਿਡਾਰੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਜਾਂ ਖੇਡ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਨੋਟ ਬੁੱਕ ਵਿਚ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਚਿਪਕਾਓ।



ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਕੁਝ ਖੇਡ-ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੈਰਾਉਲੰਪਿਕ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਖੇਡ ਆਯੋਜਨ ਹੈ।

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**  
 ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਆਯੋਜਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਕੂਲ, ਬਲਾਕ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ, ਰਾਜ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰਾਂ (ਏਸ਼ੀਆਈ ਖੇਡਾਂ, ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਅਤੇ ਉਲੰਪਿਕ) ਬਾਰੇ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ।

- ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੰਸਾਰਪੁਰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 14 ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲਿਆ।
- ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ।

ਖੇਡਾਂ, ਮਿਲਵਰਤਨ, ਹਾਕੀ

- (ੳ) ..... ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਕੇਟ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਹਨ।
- (ਅ) ..... ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਨਾਲ਼ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਹੌਸਲਾ, ਮਿਹਨਤ, ਲਗਨ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (ੲ) ਟੀਮ ਵਿੱਚ ਖੇਡਣ ਨਾਲ਼ ਅਸੀਂ ..... ਸਿੱਖਦੇ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੀ ( ✓ ) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

- (ੳ) ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਟੀਮ ਖੇਡਦੀ ਹੈ।
- ਫੁੱਟਬਾਲ  ਗੋਲ਼ਾ ਸੁੱਟਣਾ  ਭਾਰ ਤੋਲਣਾ
- (ਅ) ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ?
- ਚਾਰ  ਪੰਜ  ਛੇ
- (ੲ) ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਾਲੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਲਈ ਕਿਹੜੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?
- ਉਲੰਪਿਕ  ਪੈਰਾ ਉਲੰਪਿਕ  ਕਾਮਨਵੈਲਥ
- (ਸ) ਖੇਡਣ ਨਾਲ਼ .....
- ਸਮਾਂ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।  ਅਸੀਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।
- ਅਸੀਂ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਸਾਨੂੰ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਕਿਉਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?

---



---



---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਸਕੂਲੀ ਖੇਡ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।

---

---

---

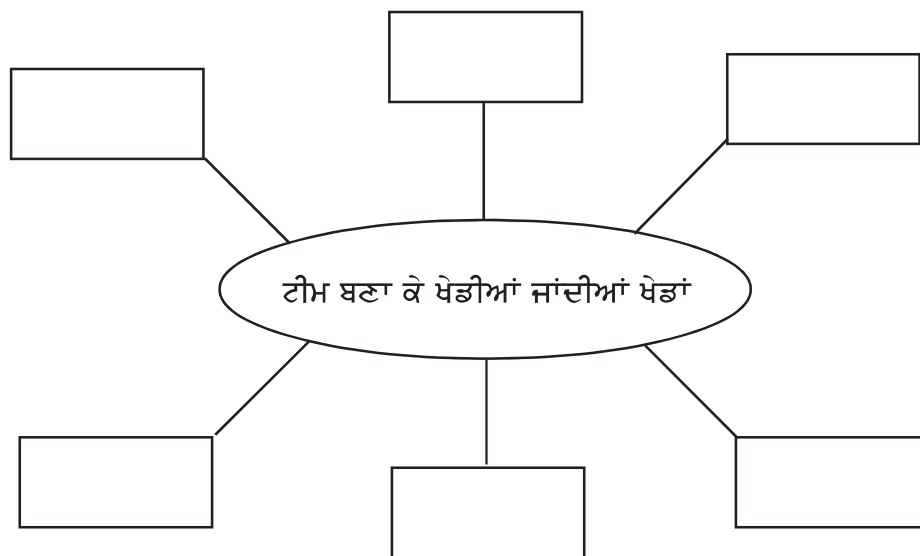
ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਪੈਰਾ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਦਿਮਾਗੀ ਕਸਰਤ



ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖਿਡਾਰੀ ਕਿਹੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਆਓ ਹੁਣ ਕੁੱਝ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀਏ।

ਇਹ ਪੀ. ਟੀ. ਉਸ਼ਾ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਹੈ। ਪੀ. ਟੀ. ਉਸ਼ਾ ਇਕ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦੌੜਾਕ ਹੈ ਅਤੇ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਸੰਨ 1984 ਦੀਆਂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਲਗਭਗ ਤੀਸਰੇ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਫਰਕ ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਸੈਕਿੰਡ ਦੇ ਸੌਵੇਂ ਹਿੱਸੇ (1/100 ਸੈਕਿੰਡ) ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਾਂਸੇ ਦਾ ਤਗਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ।



ਪੀ.ਟੀ. ਉਸ਼ਾ

ਕੀ ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ?



ਕਰਣਮ ਮੱਲੇਸ਼ਵਰੀ

ਕਰਣਮ ਮੱਲੇਸ਼ਵਰੀ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰ-ਤੋਲਣ (Weight Lifting) ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਤਾਂਬੇ ਦਾ ਮੈਡਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਰਤੀ ਮਹਿਲਾ ਹੈ।

### ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖਿਡਾਰੀ ਫਲਾਈੰਗ ਸਿੱਖ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅੰਸ਼

‘ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪੜ੍ਹ ਜਾਵੇ। ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਸਾਡਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਕਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਭਰਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਭੈਣਾਂ ਸਾਂ। ਦੋ ਕੱਚੇ ਕੋਠਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ ਅਸਾਡਾ, ਇਕ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਡੰਗਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ, ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਨਿੱਕਾ ਮੋਟਾ ਸਾਮਾਨ।

ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਤੜਕੇ ਚਾਰ ਕੁ ਵਜੇ ਉੱਠਕੇ, ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਸਕੂਲ ਲਈ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਸਾਂ 'ਤੇ ਛੇ ਕੋਹ (ਲਗਭਗ 14-15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ) ਦੀ ਵਾਟ ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਕੂਲ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਂ।



ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ

ਫਿਰ 1947 ਦਾ ਕਹਿਰ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਵਾਪਰਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਵੀ ਘਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਕੁਝ

ਲਾਪਤਾ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਦੌੜਨਾ ਮੈਂ 1952 ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ (ਫੌਜ ਵਿੱਚ) ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸਾਡੇ ਉਸਤਾਦ ਸ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਦੌੜਾਕ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਾਉਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਈਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ।

ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਅਜੀਬ ਲੱਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਬਹੁਤਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਕੀ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਵੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ? ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਹੈ ? ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ? (ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰੋ)

ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਅਭਿਆਸ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੌੜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖ਼ਿਰ ਮੈਂ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਮੈਲਬੋਰਨ ਵਿਖੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਲਾਭ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਸੰਨ 1956 ਤੋਂ 1957 ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੇਰੀ ਕਠਿਨ ਤਪੱਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇੰਨੀ ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਨ 1958 ਵਿੱਚ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਟੋਕੀਓ ਵਿਖੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ 400 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੌੜ ਜਿੱਤ ਲਈ। ਜਦ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਦੌੜ 46.6 ਸਕਿੰਟ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਟੇਡੀਅਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ।

ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੇਰੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਤਮਗਾ ਪਾਇਆ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਾਣੇ 'ਜਨ ਗਣ ਮਨ' ਦੀ ਧੁਨ ਨਾਲ ਤਿਰੰਗਾ ਝੰਡਾ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਯਾਦ ਆ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ 200 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੌੜ ਵੀ ਜਿੱਤ ਲਈ। ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਪਰਤਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮੋਢਾ ਥਾਪੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਬੇਟਾ ਤੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਜਾਰੀ ਰੱਖ, ਹਾਲੇ ਤੂੰ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ"।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੈਂ 400 ਮੀਟਰ ਦੌੜ ਜਿੱਤੀ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਇਹਨਾਂ ਖੇਡਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜਦ ਮੇਰਾ ਮਨ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਚ ਡਾ. ਹਾਵਰਡ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਮੇਰਾ ਮਨੋਬਲ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਦੇ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਫਲ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਵੀ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਸੰਨ 1960 ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤੀ ਟੀਮ ਲਈ ਸੱਦਾ ਆਇਆ। ਇੱਥੇ ਮੈਂ 200 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੌੜ 20.7 ਸਕਿੰਟ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਲਈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਰਿਕਾਰਡ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਮੈਂ ਸਟੇਡੀਅਮ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮਾਈਕ 'ਤੇ ਬੋਲਿਆ ਗਿਆ, "ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗਿਓਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਇਹ ਦੌੜਿਆ ਨਹੀਂ, ਉੱਡਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਫਲਾਈੰਗ ਸਿੱਖ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ"। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਫਲਾਈੰਗ ਸਿੱਖ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ।

**ਮੇਰੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਰਾਜ਼—** ਮੈਂ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਸੱਤੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 365 ਦਿਨ ਦੌੜਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਾ ਮੈਂ ਕਦੇ ਢਿੱਲ ਪਾਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਲਸ ਨੂੰ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

ਪਿਆਰੇ ਬੱਚਿਉ, ਕੇਵਲ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ 'ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ' ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਹੈ।

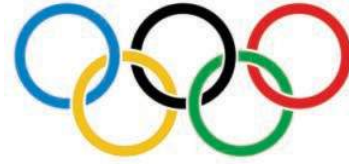
ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਖੇਡ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਲਈ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ (Mascot) ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ



ਸੰਨ 1982 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਏਸ਼ੀਆਈ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਖੇਡ ਚਿੰਨ੍ਹ - ਅੱਪੂ  
**ਅੱਪੂ**



ਸੰਨ 2010 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਕਾਮਨ ਵੈਲਥ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਖੇਡ ਚਿੰਨ੍ਹ-ਸ਼ੇਰਾ  
**ਸ਼ੇਰਾ**



ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ  
**ਪੰਜ-ਚੱਕਰ**



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਖੇਡਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਵਰਤਨ, ਤਾਲਮੇਲ, ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪੈਰਾ-ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਹਰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਹਾਕੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਡ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ।**

- (1) ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ..... ਸਿੱਖ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ।
- (2) ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਅਣਥੱਕ ..... ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ—**

ਪੀ. ਟੀ. ਉਸ਼ਾ	ਹਾਕੀ ਦਾ ਜਾਦੂਗਰ
ਕਰਣਮ ਮਲੇਸ਼ਵਰੀ	ਮਾਸਟਰ ਬਲਾਸਟਰ
ਸਚਿਨ ਤੇਂਦੁਲਕਰ	ਭਾਰ ਤੋਲਕ
ਮੇਜਰ ਧਿਆਨ ਚੰਦ	ਉੱਡਣ ਪਰੀ

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਕੀ ਰਾਜ਼ ਹੈ ?**

---



---



---





## ਪਾਠ - 5

### ਖੇਡ - ਖੇਡ ਵਿੱਚ

ਅੱਜ ਸੰਦੀਪ ਦਾ ਜਨਮਦਿਨ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕੇਕ ਲੈਣ ਬਜ਼ਾਰ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਦੀਪ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਦੋਸਤ ਅਸ਼ਰਫ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਤੋਹਫੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਚਿੱਤਰ ਲੈਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਅਸ਼ਰਫ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਕਰਕੇ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਾਦਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਸੰਦੀਪ ਦੇ ਬਾਕੀ ਦੋਸਤ ਹਰਜੀਤ, ਸੈਮੂਅਲ ਤੇ ਸੁਨੀਲ ਵੀ ਆ ਗਏ। ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਕਿ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਦੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣਾ ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

**ਦਾਦਾ ਜੀ :** ਪਿਆਰੇ ਬੱਚਿਓ! ਅਸ਼ਰਫ ਆਪਣਾ ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ ?

**ਸੁਨੀਲ :** ਦਾਦਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੀ ਬਗੀਚੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

**ਹਰਜੀਤ :** ਦਾਦਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸੰਦੀਪ ਵਾਂਗ ਕਬੱਡੀ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ।

**ਦਾਦਾ ਜੀ :** ਪੁੱਤਰ ਕਬੱਡੀ ਖੇਡਣ ਲਈ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਫੁਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲੰਮੇ ਸਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਕਸਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਯੋਗ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵੀ ਕਰਿਆ ਕਰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ। ਇਹ ਸਾਹ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਮੂਅਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀਡੀਉ ਗੇਮ ਅਤੇ ਸ਼ਤਰੰਜ ਖੇਡਦਾ ਹੈ। ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਸੈਮੂਅਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਵੀਡੀਉ ਗੇਮ ਖੇਡਣ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਚਪਨ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਸਾਡੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਜਾਂ ਵੀਡੀਉ ਗੇਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਦੇ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਲੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਪੋਲੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹਾਂ, ਕਈ ਵਾਰ ਪਿੰਡ ਬਾਜ਼ੀਗਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਦੇਖ ਕੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।”

ਅਸ਼ਰਫ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਬਾਜ਼ੀ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?”

ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਹਾਂ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਬਾਜ਼ੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਤੇ ਹੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਜਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਬਾਜ਼ੀ ਪੈਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਈ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੁਆ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ੀਗਰ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਬ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।”

ਸੰਦੀਪ ਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, “ਦਾਦਾ ਜੀ ਪਰ ਬਾਜ਼ੀਗਰ ਕਰਦੇ ਕੀ ਸਨ ?”



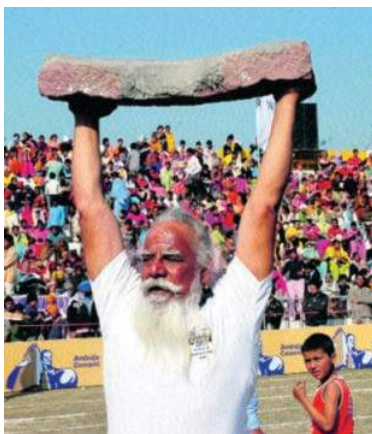


### ਬਾਜ਼ੀਗਰ ਬਾਜ਼ੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ

ਦਾਦਾ ਜੀ ਬੋਲੇ, “ਰੱਸੀ ਉੱਪਰ ਤੁਰਨਾ, ਲੰਬੀ ਛਾਲ (ਛੱਤਪਾ), ਉੱਚੀ ਛਾਲ (ਪਟਰੀ ਦੀ ਛਾਲ), ਮੋਢਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤੀਜਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਖੜੇ ਹੋਣਾ, ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਉੱਪਰੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰਨਾ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਇਕ ਕੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿੱਕਲਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਰਤੱਬ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਦਲੇ ਅਨਾਜ, ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਆਦਿ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।”

ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸੁਨੀਲ ਬੋਲਿਆ, “ਪਰ ਲੰਬੀ ਛਾਲ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਛਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।”

**ਦਾਦਾ ਜੀ :** ਅੱਜ ਕੱਲ ਕੁੱਝ ਖੇਡ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੀ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਏਪੁਰ ਵਿਖੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਖੇਡ ਮੇਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ‘ਪੇਂਡੂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ 1933 ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਡ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਸਮਰੱਥਾ, ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਇੱਛਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਬੱਡੀ, ਕੁਸ਼ਤੀ, ਰੱਸਾ-ਕਸ਼ੀ, ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਟਰੱਕ ਜਾਂ ਟ੍ਰੈਕਟਰ ਖਿੱਚਣਾ ਆਦਿ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਖੇਡ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੀ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਠਾਂ ਦੀ ਦੌੜ, ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਦੌੜ, ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਨਾਚ, ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਦੌੜ ਆਦਿ।



### ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਏਪੁਰ ਵਿਖੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੇਡ-ਮੇਲਾ ਜਾਂ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਜੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

---

---

---



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਅੱਗੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

(ੳ) ਯੋਗ ਦੀ ਸਾਹ ਕਿਰਿਆ ਹੈ।

ਸੀਸ ਆਸਣ  ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ  ਫੁੱਟਬਾਲ

(ਅ) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਖੇਡ ਮੇਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ?

ਸ਼ਾਹਕੋਟ  ਸੰਸਾਰਪੁਰ  ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਏਪੁਰ

(ੲ) ਬਾਜ਼ੀਗਰਾਂ ਦੇ ਕਰਤੱਬ ਕਿਸ ਖੇਡ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ?

ਜਿਸਨਾਸਟਿਕ  ਫੁੱਟਬਾਲ  ਹਾਕੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੁੱਝ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਸ਼ੌਕ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿੱਤਾ ਚੁਣਨ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ?

---

---

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੇਡ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਘਾਹ ਦੀ ਪਰਤ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਐਸਟਰੋਟਰਫ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਖੇਡਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਮਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਦਲਾਅ ਆਏ ਹਨ।

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਜਾਂ ਜੰਤੂਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਜਾਂ ਸਰੀਰਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਖੇਡਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਗਏ। ਤੁਸੀਂ ਕਈ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਜਾਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨਾਂ ਸਮੇਂ ਗਤਕਾ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਇਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਬਚਾਅ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸੀ।



ਗਤਕਾ

ਗਤਕਾ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਡੰਡੇ ਅਤੇ ਢਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਵਿਰੋਧੀ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੈ। ਗਤਕੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਤਕੇ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਕੂਲ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਯੁੱਧ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗਤਕੇ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਆਉ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਰਾਜਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰੀਏ।

ਗੱਤਕਾ

ਪੰਜਾਬ

ਥਾਂਗ-ਤਾ

ਮਨੀਪੁਰ

ਕੱਲਰੀਪਯੱਟੂ

ਕੇਰਲ



ਕੱਲਰੀਪਯੱਟੂ



ਥਾਂਗ-ਤਾ

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੁੱਝ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਖੇਡਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹਨ।

**ਖੇਡ**

**ਦੇਸ਼**

ਕਰਾਟੇ

ਜਾਪਾਨ

ਤਾਇਕਵਾਂਡੋ

ਕੋਰੀਆ

ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਸਮੇਂ ਕੱਚ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਮਾਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖੇਡਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਡਾਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤਾਂ ਹਨ ਹੀ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖੇਡਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਵੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਏਪੁਰ ਦੇ ਖੇਡ ਮੇਲੇ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਗਤਕਾ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਹੈ।
- ਖੇਡ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਛੀ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਘਾਹ ਦੀ ਪਰਤ ਨੂੰ ਐਸਟਰੋਟਰਫ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਾਹ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ।**

- (ੳ) ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੀਡੀਓ ਗੇਮ ਖੇਡਣ ਨਾਲ ..... ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- (ਅ) ..... ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਘਾਹ ਦੀ ਪਰਤ ਵਿਛੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- (ੲ) .....ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ਸ) ਖੇਡਣ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ..... ਤੇ ..... ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (ਹ) ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਫੌਜ ਦੀ ਭਰਤੀ ਵੇਲੇ ..... ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਨਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਸੁਨੀਲ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਛਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?**

---



---



---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋ ?**

---



---



---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਐਸਟਰੋਟਰਫ ਕੀ ਹੈ ?

---

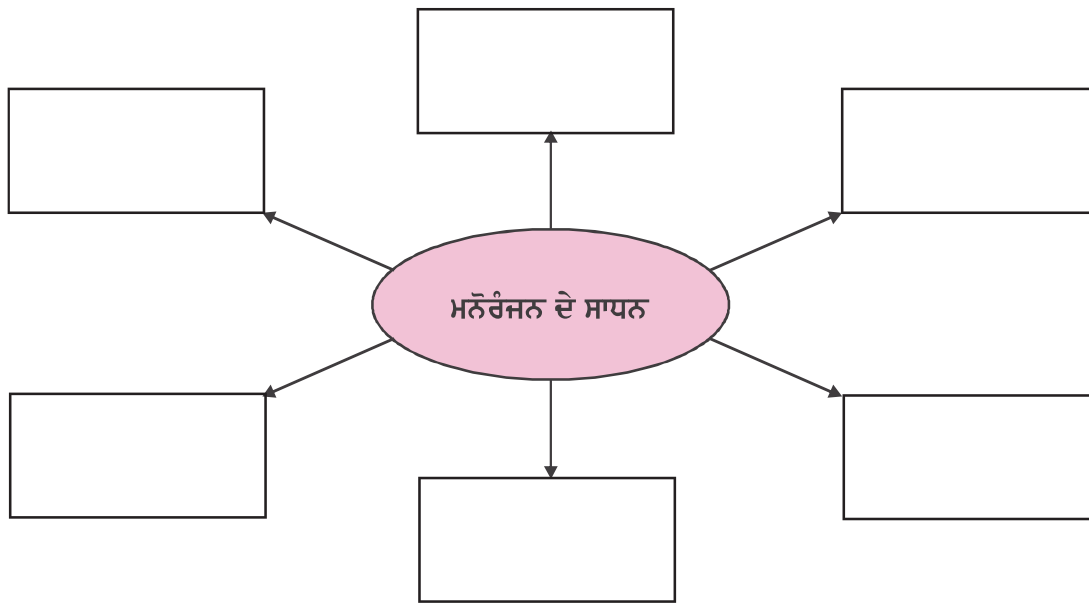
---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ—

ਰਾਜ ਜਾਂ ਦੇਸ਼	ਮਸ਼ਹੂਰ ਖੇਡ
ਕੋਰੀਆ	ਗਤਕਾ
ਪੰਜਾਬ	ਤਾਇਕਵਾਂਡੋ
ਮਨੀਪੁਰ	ਕੱਲਰੀਪਯੱਟੂ
ਕੇਰਲ	ਕਰਾਟੇ
ਜਪਾਨ	ਥਾਂਗ-ਤਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਦਿਮਾਗੀ ਕਸਰਤ





## ਪਾਠ - 6

### ਧਰਤੀ ਸਾਡਾ ਵੀ ਘਰ

ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੇ-ਅਣਜਾਣੇ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਆਓ! ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿਵੇਂ ਸਾਡਾ ਜੀਵ ਜਗਤ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਲਈ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਅ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਟਿੱਕੂ ਆਪਣੇ ਮੰਮੀ ਅਤੇ ਪਾਪਾ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਮਿਲਿਆ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਯਾਦ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ :—ਮੰਮੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕੱਲ੍ਹ ਕਿੰਨੀ ਤਰੀਕ ਹੈ ?

- ਮੰਮੀ** — ਕੱਲ੍ਹ 2 ਅਕਤੂਬਰ ਹੈ।
- ਟਿੱਕੂ** — ਬੁੱਝੇ! ਕੱਲ੍ਹ ਕੀ ਹੈ ?
- ਮੰਮੀ** — ਕੱਲ੍ਹ...ਗਾਂਧੀ ਜਯੰਤੀ, ਕਿਉਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ?
- ਟਿੱਕੂ** — ਮੰਮੀ ਸਾਡੇ ਟੀਚਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਗਾਂਧੀ ਜਯੰਤੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਤੋਂ 'ਜੰਗਲੀ-ਜੀਵਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹਫ਼ਤਾ' ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ੇਰੂ (ਟਿੱਕੂ ਦਾ ਪਾਲਤੂ ਕੁੱਤਾ) ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਵਾਂਗਾ।
- ਮੰਮੀ** — ਹਾਂ, ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਰੂਰ, ਤੇਰੇ ਪਾਪਾ ਵੀ 'ਜੰਗਲੀ-ਜੀਵਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹਫ਼ਤਾ' ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
- ਟਿੱਕੂ** — ਪਰ ਪਾਪਾ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਫਿਰ...।
- ਮੰਮੀ** — ਹਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਜੰਗਲਾਤ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਹਿਕਮਾ ਕੇਵਲ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਟਿੱਕੂ** — ਪਾਪਾ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਕਰੋਗੇ ?
- ਪਾਪਾ** — ਨਹੀਂ ਟਿੱਕੂ ਪੇਂਟਿੰਗ, ਗੀਤ, ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤਾਂ ਤਰੀਕੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਮੰਤਵ ਤਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਜਾਂ ਹਫ਼ਤੇ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਟਿੱਕੂ** — ਇਸ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਕਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨਾ ਹੈ ?
- ਪਾਪਾ** — ਸਾਰਿਆਂ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ। ਟਿੱਕੂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੱਲ੍ਹ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਕਿਨਾਰੇ ਹਨ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਅੱਜ ਆਪਣਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਾਨਵਰ ਬਾਘ ਵੀ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਹੈ।

ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣਾ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਆਉ, ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੰਤੂਆਂ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ।

**ਰਹਿਣ ਸਥਾਨ ਦੀ ਕਮੀ** — ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਸੜਕਾਂ ਆਦਿ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਰਹਿਣ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਉੱਪਰ-ਉੱਪਰ ਭਟਕਦੇ ਹੋਏ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

**ਭੋਜਨ ਦੀ ਕਮੀ** — ਭੋਜਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

**ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ** — ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

**ਭੁਚਾਲ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ** — ਭੁਚਾਲ, ਹੜ੍ਹ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਅੱਗ, ਸੌਕਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

**ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਸ਼ਿਕਾਰ** — ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ।

### ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਾਨਵਰ-ਬਾਘ

ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਟਾਈਗਰ (Tiger) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਘ ਬਿੱਲੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਜੀਵ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਰ 300 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਤਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ-ਭੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਦਾ ਰੰਗ ਚਿੱਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਕਾਲੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।



ਬਾਘ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸ਼ੇਰ, ਚੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਘ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਬਾਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਇੱਕ ਜੀਵ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਓ! ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਦੇਖੀਏ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਜਾਣੀਏ।



ਬਾਘ



ਚੀਤਾ



ਸ਼ੇਰ

#### ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਘ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੀਤੇ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਚਿੱਤੀਆਂ ਅਰਥਾਤ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਗੋਲ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਬਾਘ ਦੀ ਸੁੰਘਣ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਘ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਖੇਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ 10 ਤੋਂ 20 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਘ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੂਤਰ ਦੀ ਗੰਧ ਛੱਡਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਘ ਇਸ ਗੰਧ ਨੂੰ ਸੁੰਘ ਕੇ ਪਹਿਚਾਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਖੇਤਰ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਬਾਘ ਦਾ ਹੈ।

ਬਾਘ ਦੀ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਵਾ ਦੁਆਰਾ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਿੱਲਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਅੰਤਰ ਜਾਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਰ-ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਅ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੈ ਨਾ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਇਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤਕ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤਕ। ਬਾਘ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਮੌਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਛੇ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

### ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ?

ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਸਤਾ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਘ ਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕੰਪਨ ਤੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੰਤੂ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨ, ਖਤਰੇ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਰਸਤਾ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਜੰਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ?

### ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਬਾਘ



ਇੰਨਾ ਕੁਸ਼ਲ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਜਾਨਵਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਬਾਘ ਕੁੱਝ ਲਾਲਚੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਧਾਰੀਦਾਰ ਖੱਲ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਟ, ਬੈਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਹਿਨਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਵਿਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਲੋਕ ਟੂਣੇ-ਟੋਟਕਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਬਾਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੰਨ 1900 ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਇਕ ਲੱਖ ਬਾਘ ਸਨ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਲਗਭਗ 3890 ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਨ 2008 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 1411 ਬਾਘ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਬਾਘ-ਪਰਿਯੋਜਨਾ ਹੈ।

### ਬਾਘ-ਪਰਿਯੋਜਨਾ (Project Tiger)

1 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1973 ਨੂੰ ਬਾਘ-ਪਰਿਯੋਜਨਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਘਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ-ਖੇਤਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣਾ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ 9 ਖੇਤਰ ਇਸ ਪਰਿਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਮ ਕਾਰਬੈਟ (ਉੱਤਰਾਖੰਡ), ਰਣਥਮਭੋਰ (ਰਾਜਸਥਾਨ), ਪਲਾਮੂ (ਬਿਹਾਰ), ਕਾਨ੍ਹਾ (ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਸੁੰਦਰਵਨ (ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ), ਮੇਲਾਘਾਟ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ), ਸਿਮਲੀਪਾਲ (ਉੜੀਸਾ) ਅਤੇ ਮਾਨਸ (ਆਸਾਮ) ਬਾਂਦੀਪੁਰ (ਕਰਨਾਟਕ) ਸਨ। ਇਸ ਪਰਿਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਇਹਨਾ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਾਘ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉੱਪਰ ਪੂਰਨ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਢੁੱਕਵਾਂ ਰਹਿਣ-ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਭੋਜਨ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਇਹ ਖੇਤਰ 9 ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 50 ਹੋ ਗਏ ਹਨ।





- |                         |           |
|-------------------------|-----------|
| 1. ਵਿਸ਼ਵ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਿਵਸ   | 5 ਜੂਨ     |
| 2. ਧਰਤੀ ਦਿਵਸ            | 22 ਅਪ੍ਰੈਲ |
| 3. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਘ ਦਿਵਸ | 29 ਜੁਲਾਈ  |
| 4. ਸੰਕਟਮਈ ਜੰਤੂ ਦਿਵਸ     | 20 ਮਈ     |



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਸਾਡੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਾਨਵਰ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੰਛੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।

---



---



---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ—

- (ੳ) ਬਾਘ ..... ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜੀਵ ਹੈ।
- (ਅ) ਬਾਘ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ 'ਤੇ ..... ਅਤੇ ਚੀਤੇ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ 'ਤੇ ..... ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- (ੲ) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਨ 2008 ਤੱਕ ਲਗਭਗ ..... ਬਾਘ ਸਨ।

**ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਆਓ ਜਾਣੀਏ, ਕਿਵੇਂ?**

ਕਿਰਿਆ 1

- ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਟਾਈਗਰ ਕਲੱਬ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਟਾਈਗਰ ਕਲੱਬ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਬਾਘ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ।
- ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਪੱਤਰ-ਅਭਿਆਨ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਵੀ ਬਾਘਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾ ਖ਼ਰੀਦਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।
- ਤੁਸੀਂ ਸਹਾਇਤਾ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਟਾਈਗਰ ਪਰਿਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।
- ਟਾਈਗਰ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੰਤੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕਲੱਬ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਜੰਤੂ ਬਾਰੇ ਕਲੱਬ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੋਗੇ ?

**ਸਫੇਦ ਬਾਘ** — ਸੰਨ 1951 ਵਿਚ ਗੀਵਾ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਰਤੰਡ ਦੇਵ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੌਰਾਨ ਬਾਘ ਦਾ ਇਕ ਬੱਚਾ ਕੁੱਝ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਲੈ ਆਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮੋਹਨ ਰੱਖਿਆ। ਜਦ ਉਹ ਬਾਘ ਦਾ ਬੱਚਾ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਬਿਲਕੁਲ ਸਫੇਦ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਫੇਦ ਬਾਘ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੋਹਨ ਨਾਂ ਦੇ ਬਾਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫੇਦ ਬਾਘ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਉਪਹਾਰ ਹੈ।



ਸਫੇਦ ਬਾਘ

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਜੰਤੂਆਂ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦਿਨ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਬਾਘ ਦੀ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ, ਸੁੰਘਣ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਭੂਚਾਲ ਆਦਿ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਪੰਛੀ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਕਈ ਹੋਰ ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਘਰੇਲੂ ਚਿੜੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੰਛੀ ਦੀ ਘਟਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਕੱਚੇ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੜੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ।



ਘਰੇਲੂ ਚਿੜੀ

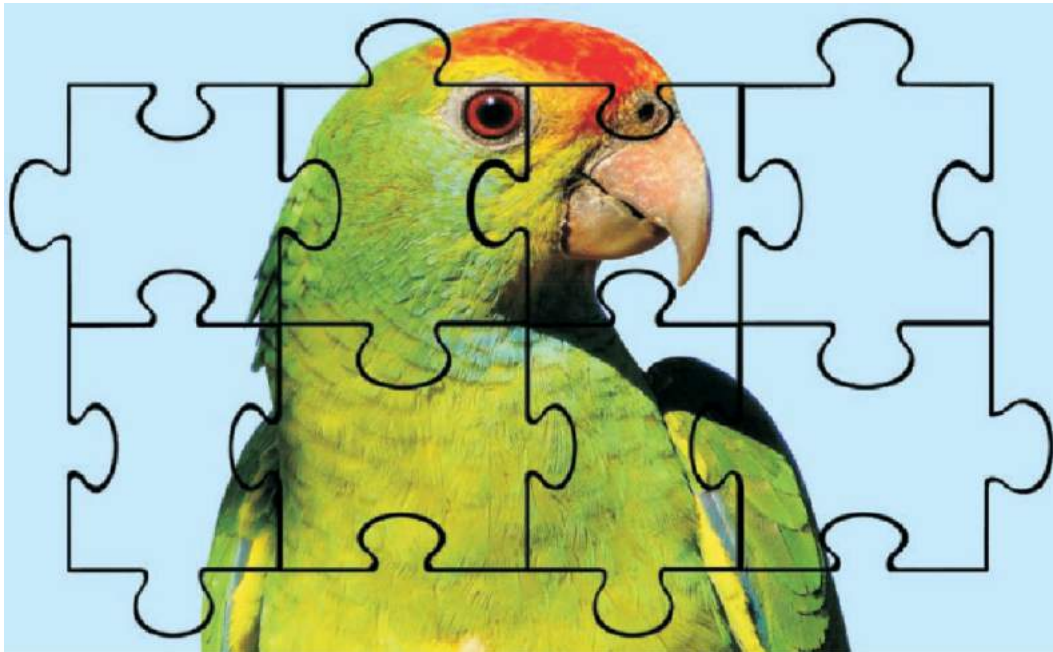


**ਰੌਚਕ ਤੱਥ** - ਬਿੱਲੀਆਂ ਵੀ ਕੁੱਝ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਦਿਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਿੱਲੀਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਲਗਭਗ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੱਧਮ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਲਗਭਗ ਛੇ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧੀਆ ਦੇਖ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁੰਘਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਤੇਜ਼ ਹਨ। ਬਿੱਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ (ਸੁਆਦ) ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਿੱਲੀ ਦਿਨ ਵਿਚ 16 ਤੋਂ 18 ਘੰਟੇ ਸੌਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੰਨੀ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਲ੍ਹੇ-ਦੁਆਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

**ਆਉ ਇਕ ਚਿੱਤਰਖੰਡ (ਜਿਗਸਾਅ) ਪਹੇਲੀ ਹੱਲ ਕਰੀਏ।**

**ਚਿੱਤਰਖੰਡ (ਜਿਗਸਾਅ) ਪਹੇਲੀ :** ਇਸ ਪਹੇਲੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਕਈ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਕੇ ਮੁੜ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸੋਚਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਜੰਤੂ ਦੀ ਜਿਗਸਾਅ ਪਹੇਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਤੇ ਉੱਪਰ ਚਿਪਕਾਓ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਬੇਤਰਤੀਬ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਕੱਟ ਲਓ। ਇਹਨਾਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਜੋੜਨਾ ਹੀ ਇਸ ਪਹੇਲੀ ਦਾ ਹੱਲ ਹੈ।



ਚਿੱਤਰਖੰਡ ਪਹੇਲੀ

ਡਾਕ ਵਿਭਾਗ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਕਈ ਜੰਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਡਾਕ-ਟਿਕਟ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਡਾਕ ਟਿਕਟਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।



ਜੰਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਡਾਕ-ਟਿਕਟ



### ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

- ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹਫ਼ਤਾ ਦੋ ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਾਨਵਰ ਬਾਘ ਹੈ।
- ਭੁਚਾਲ ਆਦਿ ਦੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਪੰਛੀ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
- ਸਫ਼ੇਦ ਬਾਘ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਉਪਹਾਰ ਹੈ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ—**

- (ੳ) ਬਾਘ ..... ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਜੀਵ ਹੈ।
- (ਅ) ਬਾਘ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ..... ਅਤੇ ਚੀਤੇ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ..... ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- (ੲ) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਨ 2008 ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ..... ਬਾਘ ਸਨ।
- (ਸ) ਬਾਘ ਦਾ ਭਾਰ ..... ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (ਹ) ਬਿੱਲੀਆਂ ਨੂੰ ..... ਸਵਾਦ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਬਾਘ ਰਿਜ਼ਰਵ ਦਾ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲਾਣ ਕਰੋ**

ਜਿਮ ਕਾਰਬੈਟ	ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ
ਸੁੰਦਰਵਨ	ਉੱਤਰਾਖੰਡ
ਬਾਂਦੀਪੁਰ	ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼
ਕਾਨ੍ਹਾ	ਕਰਨਾਟਕ

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਸਹੀ ਕਥਨ ਅੱਗੇ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਗਲਤ ਅੱਗੇ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉ।**

- (ੳ) ਬਾਘ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਛੇ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (ਅ) ਬਿੱਲੀਆਂ ਨੀਂਦ ਸਮੇਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ।
- (ੲ) ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਪੰਛੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- (ਸ) ਸਾਨੂੰ ਬਾਘ ਦੀ ਚਮੜੀ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।
- (ਹ) ਬਾਘ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹਫ਼ਤਾ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਘਰੇਲੂ ਚਿੜੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਬਾਘ ਪਰਿਯੋਜਨਾ ਕੀ ਹੈ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਬਾਘ ਅਤੇ ਚੀਤੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ ?

---

---

---

---

ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨਪਸੰਦ ਜੰਤੂ ਬਾਰੇ ਐਲਬਮ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਡਾਕ ਟਿਕਟਾਂ ਚਿਪਕਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਰਹਿਣ ਸਥਾਨ, ਭੋਜਨ, ਆਦਤਾਂ, ਕੱਦ, ਭਾਰ, ਰੰਗ ਅਤੇ ਰੋਚਕ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਖੁਦ ਵੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਰੰਗ ਭਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।





## ਪਾਠ - 7

# ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਥੀ-ਜੰਤੂ

ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਜੰਤੂਆਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਜੰਤੂਆਂ ਤੋਂ ਸਾਥ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੌਗਾਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਓ, ਆਪਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਏ।

ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਿਕੰਦਰ ਮਹਾਨ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਦਾ ਨਾਂ ਪੈਰੀਟਾਸ ਸੀ। ਪਰਸ਼ੀਆ ਦੇ ਰਾਜੇ ਡੇਰੀਅਸ ਤੀਜੇ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਹਾਥੀ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸੇ ਵਕਤ ਉਸਦੇ ਕੁੱਤੇ ਪੈਰੀਟਾਸ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰਕੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚ ਗਈ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੰਤੂਆਂ ਨਾਲ ਲਗਾਅ ਅਤੇ ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ? ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰੋ।

ਕੁੱਤਾ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਤੇ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਤਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਭੇਡਾਂ ਜਾਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਭੇਡ ਜਾਂ ਬੱਕਰੀ ਆਪਣੇ ਇੱਜ਼ਤ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਕੁੱਤਾ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਸੁੰਘਣ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੰਤੂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਲਗਭਗ 40 ਫੁੱਟ ਥੱਲੇ ਦੀ ਗੰਧ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਕੁੱਤਿਆ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

### ਰੌਚਕ ਤੱਥ —

- ਬੇਸੇਨਜੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਨਸਲ ਹੈ ਜੋ ਗਲੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਣਤਰ ਕਰਕੇ ਭੌਂਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਪਰ ਹੇਕ ਜਾਂ ਤਾਨ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢਦੀ ਹੈ। (The Besenji is the world's only dog that can't bark)
- ਸੰਨ 1957 ਵਿੱਚ ਰੂਸੀ ਪੁਲਾੜੀ ਯਾਨ ਸਪੂਤਨਿਕ ਰਾਹੀਂ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜਿਊਂਦਾ ਪ੍ਰਾਣੀ **ਲਾਇਕਾ** ਨਾਂ ਦੀ ਕੁੱਤੀ ਸੀ।



ਬੇਸੇਨਜੀ



ਲਾਇਕਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਕਿੰਨਾ ਗੁਣਾ ਕਰਕੇ ਕੁੱਤਾ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਪਾਲਤੂ ਜਾਨਵਰ ਹੈ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਰੂਸੀ ਪੁਲਾੜੀ ਯਾਨ ਸਪੂਤਨਿਕ ਰਾਹੀਂ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਪਹਿਲਾ ਜੰਤੂ ਕਿਹੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ ?

---

---

---

ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਜੰਤੂਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੰਤੂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਪਾਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਮੀਟ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਡਾਂ ਅਤੇ ਬੱਕਰੀਆਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਦੁੱਧ, ਆਂਡੇ ਅਤੇ ਮੀਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉੱਨ ਜਾਂ ਪਸ਼ਮ ਵੀ ਜੰਤੂਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਜੰਤੂ ਸਾਨੂੰ ਉੱਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ?

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉੱਨ ਕੇਵਲ ਭੇਡਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਜੰਤੂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਉੱਨ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

**ਖਰਗੋਸ਼** — ਅੰਗੋਰਾ (Angora) ਨਸਲ ਦੇ ਖਰਗੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉੱਨ ਦੇ ਰੇਸ਼ੇ ਬਹੁਤ ਮੁਲਾਇਮ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

**ਊਠ** — ਮਨੁੱਖ ਉਠ ਦੀ ਜੱਤ ਅਰਥਾਤ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉੱਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਸ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ।



ਅੰਗੋਰਾ ਖਰਗੋਸ਼



ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਪਸ਼ਮੀਨਾ ਨਾਂ ਦੀ ਉੱਨ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਪਸ਼ਮੀਨਾ ਨਾਂ ਦੀ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ?



ਪਸ਼ਮੀਨਾ ਬੱਕਰੀ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ?



ਵੂਲਮਾਰਕ

ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉੱਨ ਦੀ ਸੁੱਧਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਵੂਲਮਾਰਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਉੱਨ ਖਰੀਦੋ ਤਾਂ ਵੂਲਮਾਰਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇਖਣਾ ਨਾ ਭੁੱਲਣਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੁੱਝ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪੈਕਿੰਗ ਉੱਪਰ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।



ਐਗਮਾਰਕ

ਪਤਾ ਕਰੋ ਇਹ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

ਇਹ ਕੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਨ ਉਸ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਕਰੋ ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸ਼ੁਧਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਵਸਤੂ	ਸ਼ੁਧਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ
ੳ. ਸੋਨਾ	(i) ਐਗਮਾਰਕ
ਅ. ਉੱਠ	(ii) ਆਈ. ਐੱਸ. ਆਈ.
ੲ. ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਯੰਤਰ	(iii) ਬੀ. ਆਈ. ਐੱਸ
ਸ. ਮਸਾਲੇ	(iv) ਵੂਲਮਾਰਕ

ਅਸੀਂ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੰਤੂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੁੱਧ, ਮੀਟ, ਆਂਡੇ, ਚਮੜਾ ਅਤੇ ਉੱਠ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਿੱਤਾ ਦੁੱਧ ਵੇਚਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦੁੱਧ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਲਦੇ ਹਨ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮਦਾਰੀ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ? ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਜਿਵੇਂ ਜੋਗੀ ਅਤੇ ਮਦਾਰੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਲਈ ਜਾਨਵਰਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਵੀ ਬਣਦੇ ਹਨ।



ਜੋਗੀ



ਮਦਾਰੀ

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਇਸ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਢੋਅ-ਢੁਆਈ ਵਿੱਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣ ਚੁੱਕੇ ਹੋ ਕਿ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉੱਠ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਬਲਦ, ਅੱਜ ਵੀ ਬਹੁਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਢੋਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੰਤੂਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਆਓ, ਇਕ ਸੂਚੀ ਬਣਾਈਏ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਲਿਖੀਏ-

ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂ - ਜਾਂ ਲਾਭ

ਜੰਤੂ ਦਾ ਨਾਂ

ਦੁੱਧ

\_\_\_\_\_

ਸ਼ਹਿਦ

\_\_\_\_\_

ਉੱਨ

\_\_\_\_\_

ਰੇਸ਼ਮ

\_\_\_\_\_

ਸਵਾਰੀ

\_\_\_\_\_

ਰਾਖੀ

\_\_\_\_\_

ਢੋਆ-ਢੁਆਈ

\_\_\_\_\_

ਆਂਡੇ

\_\_\_\_\_

ਮੀਟ

\_\_\_\_\_

ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਈ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭੋਜਨ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਦਵਾਈਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੰਤੂ ਵੀ ਸਜੀਵ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਮਾਹਰ ਡਾਕਟਰ (ਵੈਟਰਨਰੀ ਡਾਕਟਰ) ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਜਾਨਵਰ ਪਾਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ? ਕਿਸੇ ਇਕ ਬਾਰੇ ਪੰਜ ਵਾਕ ਲਿਖੋ।**

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਭੇਡਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ ਜੰਤੂ ਸਾਨੂੰ ਉੱਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ?**

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜਾਣ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੰਤੂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਾਥੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਸੌਗਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੰਤੂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਈ ਪਦਾਰਥ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਮਨਮੋਹਕ ਰੂਪ ਅਤੇ ਪਿਆਰੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੀ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਉ, ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹੀਏ।



ਕੋਇਲਾਂ ਦੀ ਕੂਕ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਸਾਬੀਉ  
ਚਿੜੀਆਂ ਦੀ ਚੀਂ-ਚੀਂ ਲੱਗੇ ਨਿਆਰੀ ਸਾਬੀਉ ।  
ਗੜ੍ਹ-ਗੜ੍ਹ ਹੋਵੇ ਜਦ ਬੱਦਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਜੀ,  
ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਛਮ-ਛਮ ਦੇਖੋ ਮੋਰ ਜੀ,  
ਤੁਰੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਸਾਬੀਉ ।  
ਕੋਇਲਾਂ ਦੀ ਕੂਕ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਸਾਬੀਉ ।



ਸ਼ੇਰ ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਹੀ ਖੁੰਬਾਰ ਲੱਗਦਾ,  
ਕੰਬਦੇ ਨੇ ਥਰ-ਥਰ ਜਦੋਂ ਗੱਜਦਾ,  
ਡਾਢਾ ਬੜਾ ਇਹ ਤਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸਾਬੀਉ ।  
ਕੋਇਲਾਂ ਦੀ ਕੂਕ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਸਾਬੀਉ ।



ਸੋਹਣੇ-ਸੋਹਣੇ ਫੁੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਤਿਤਲੀ,  
ਕਰਦੇ ਗੁੰਜਾਰ ਭੋਰੇ ਪਾਉਣ ਕਿੱਕਲੀ,  
ਝੂਮੇ ਜਦ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਕਿਆਰੀ ਸਾਬੀਉ ।  
ਕੋਇਲਾਂ ਦੀ ਕੂਕ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਸਾਬੀਉ ।



ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਫਰਜ਼ ਜਾਣੀਏ,  
ਤਾਂਕਿ ਸਦਾ ਲਈ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣੀਏ,  
ਪਾ ਕੇ ਪੱਕੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਸਾਬੀਉ,  
ਬੰਨ੍ਹ ਲਉ ਪੱਲੇ ਗੱਲ ਇਹ ਮਿਆਰੀ ਸਾਬੀਉ ।  
ਕਰ ਲਉ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤਿਆਰੀ ਸਾਬੀਉ ।



### ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

- ਕੁੱਤਾ ਭੇਡਾਂ-ਬੱਕਰੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਇੱਜੜ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜਾਨਵਰ ਲਾਈਕਾ ਨਾਂ ਦੀ ਕੁੱਤੀ ਸੀ।
- ਅੰਗੋਰਾ ਨਸਲ ਦੇ ਖਰਗੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉੱਨ ਬਹੁਤ ਮੁਲਾਇਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਪਸ਼ਮੀਨਾ ਉੱਨ ਹਿਮਾਲਿਆ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਪਸ਼ਮੀਨਾ ਨਸਲ ਦੀ ਬੱਕਰੀ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਫੜਣ ਜਾਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ—** (ਅੰਗੋਰਾ, ਉੱਨ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ, ਜੰਤੂਆਂ, ਚਾਲੀ)

- (ੳ) ਜੋਗੀ ਅਤੇ ਮਦਾਰੀ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ..... 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- (ਅ) ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ..... ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (ੲ) ਕੁੱਤਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਲਗਭਗ ..... ਛੁੱਟ ਹੇਠਾਂ ਦੀ ਗੰਧ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (ਸ) ..... ਨਸਲ ਦੇ ਖਰਗੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉੱਨ ਦੇ ਰੇਸ਼ੇ ਬਹੁਤ ਮੁਲਾਇਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (ਹ) ਵੂਲਮਾਰਕ ..... ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਵਿੱਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ ?**

---

---

---

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਸਾਨੂੰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?**

---

---

---

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਕਿਉਂ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?**

---

---

---

---

---





## ਪਾਠ - 8

## ਬੀਜ ਦਾ ਸਫਰ

ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਗੰਨੇ ਦੀ ਬਿਜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਕਾਮਿਆ ਲਈ ਰੋਟੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਭਤੀਜਾ ਸੁਖਮਨ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਖੇਤ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦ ਬਣੀ ਸੀ। ਸਭ ਨੇ ਰੱਜ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਅਰਾਮ ਲਈ ਬੈਠ ਗਏ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਨੇ ਚਾਹ ਬਣਾ ਲਈ। ਸਭ ਨੇ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਅਤੇ ਬਿਜਾਈ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਗੰਨੇ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਟੁਕੜੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਦੱਬੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੱਡਾ ਵੀਰ ਬਿਜਾਈ ਕੀਤੇ ਗੰਨਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਦੱਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੁਖਮਨ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਸੀ।

“ਪਾਪਾ, ਛੋਲੇ ਤਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਦੱਬ ਰਹੇ ਹੋ ?”

“ਪੁੱਤਰ, ਛੋਲੇ ਭੋਜਨ ਵਜੋਂ ਖਾਧੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਨੇ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਫਸਲ ਲਈ ਬੀਜ ਵਜੋਂ ਬੀਜੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।”

“ਕੀ ਹੋਰ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਬੀਜ ਹਨ ਜੋ ਅਸੀਂ ਖਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ?” ਸੁਖਮਨ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਖਿੱਚਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੇ ਪੁੱਤਰ, ਕੁਝ ਬੀਜ ਸਾਡੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਜੀਰਾ। ਕੁੱਝ ਬੀਜਾਂ ਤੋਂ ਆਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਣਕ। ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਤੋਂ ਤੇਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਸੂਚੀ ਪੂਰੀ ਕਰੋ।**

(ੳ) ਮਸਾਲੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੀਜ -

1) ਜੀਰਾ                      2) .....                      3) .....                      4) .....

(ਅ) ਆਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੀਜ -

1) ਕਣਕ                      2) .....                      3) .....                      4) .....

(ੲ) ਤੇਲ ਕੱਢਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੀਜ -

1) ਸਰ੍ਹੋਂ                      2) .....                      3) .....                      4) .....

“ਚਾਚਾ, ਮੈਨੂੰ ਫੁੱਲ ਬਹੁਤ ਸੌਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਨੇ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਗੁਲਾਬ ਅਤੇ ਗੋਂਦੇ ਦੇ ਬੀਜ ਲਿਆ ਦੇਵੋਗੇ ?” ਸੁਖਮਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ।

“ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਤਰ, ਗੋਂਦੇ ਦੇ ਬੀਜ ਤਾਂ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਬੀਜ ਨਹੀਂ ਬੀਜੇ ਜਾਂਦੇ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।”



ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਕਲਮ



ਪੱਥਰਚੱਟ

“ਚਾਚਾ, ਕਲਮ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ?”

“ਪੁੱਤਰ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਪੌਦੇ ਤੋਂ ਲੱਗਭੱਗ ਦਾਤਣ ਜਿੰਨੀ ਮੋਟੀ ਟਾਹਣੀ ਕੱਟ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਪੱਤੇ ਨਿੱਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।”

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਪੱਥਰ ਚੱਟ (Bryophyllum) ਅਜਿਹਾ ਪੌਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪੱਤੇ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਪੌਦੇ ਉੱਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਝ ਪੌਦੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੱਕਰਕੰਦੀ।

### ਕਿਰਿਆ 1.

ਆਓ ਬੀਜਾਂ ਤੋਂ ਪੌਦੇ ਉਗਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਜਾਣੀਏ -

1. ਕਣਕ ਦੇ ਕੁੱਝ ਬੀਜ ਲਵੋ।
2. ਖੇਤ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਉਪਜਾਊ ਮਿੱਟੀ ਲੈ ਲਵੋ।
3. ਇੱਕ ਕੱਪ ਪਾਣੀ ਲੈ ਲਵੋ।
4. ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 4 ਗਮਲੇ ਲੈ ਲਵੋ।
5. ਹਰ ਇੱਕ ਗਮਲੇ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਨਾਮ ਓ, ਅ, ਏ, ਸ ਦੇ ਦੇਵੋ।
6. ਓ-ਗਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦੇ ਕੁਝ ਬੀਜ ਪਾ ਕੇ ਧੁੱਪੇ ਰੱਖ ਦਿਓ।
7. ਅ- ਗਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਮਿੱਟੀ ਪਾਓ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਬੀਜ ਬੀਜੋ ਅਤੇ ਧੁੱਪੇ ਰੱਖ ਦਿਓ।
8. ਏ-ਗਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਮਿੱਟੀ ਪਾਓ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਬੀਜ ਬੀਜੋ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਕਮਰੇ ਜਾਂ ਅਲਮਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿਓ।
9. ਸ-ਗਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਮਿੱਟੀ ਪਾਓ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਬੀਜ ਬੀਜੋ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਧੁੱਪੇ ਰੱਖ ਦਿਓ। ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸ ਗਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦੇ ਬੀਜ ਪੁੰਗਰ ਜਾਣਗੇ?



ਸ- ਗਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦੇ ਬੀਜ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਗ ਪੈਣਗੇ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬਾਕੀ ਗਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੌਦੇ ਨਾ ਉੱਗਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ?

ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਗਣ ਲਈ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

**ਕਿਰਿਆ 2.**

ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸ ਗਮਲੇ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਰੁੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨਪਸੰਦ ਬੀਜ ਬੀਜੋ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸਾਰਨੀ ਪੂਰੀ ਕਰੋ।

ਬੀਜ ਦਾ ਨਾਮ	ਬੀਜਣ ਦੀ ਮਿਤੀ	ਪੁੰਗਰਨ ਦੀ ਮਿਤੀ	ਪੁੰਗਰਨ ਤੋਂ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਪੌਦੇ ਦੀ ਉਚਾਈ	ਪੁੰਗਰਨ ਤੋਂ 15 ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਪੌਦੇ ਦੀ ਉਚਾਈ

ਮੈਂ ਅਤੇ ਸੁਖਮਨ ਰੋਟੀ ਵਾਲੇ ਬਰਤਨ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਚੱਲ ਪਏ। ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਸੁਖਮਨ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਖਿੱਚ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਚਾਚਾ ਜੀ ਦੇਖੋ ਉਸ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪੌਦੇ ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੀ ਇਹ ਪੌਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਛੱਤ ’ਤੇ ਬੀਜੇ ਹਨ ?” “ਨਹੀਂ ਸੁਖਮਨ ਇਹਨਾਂ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਬੀਜਿਆ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।”

“ਚਾਚਾ ਜੀ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ?”

“ਬੇਟਾ, ਬੀਜ ਬੜੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ-ਪੰਛੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੁੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਫਲ ਤੋੜਕੇ ਖਾਣ ਲਈ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਲ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੀਜ ਛੱਤਾਂ ਉੱਪਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਕ ਦੇ ਬੀਜ ਆਪਣੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ਼ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਡ ਕੇ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਕ ਅਤੇ ਗਾਜਰ ਬੂਟੀ ਦੇ ਬੀਜ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਭਾਰ ਕਾਰਨ ਹਵਾ ਰਾਹੀਂ ਦੂਸਰੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੁੱਠਕੰਡਾ ਅਤੇ ਗੁੱਤ-ਪੱਟਣਾ ਅਕਸਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ਼ ਚਿੰਬੜ ਕੇ ਦੂਜੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੱਕ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਲ-ਲਿੱਲੀ ਅਤੇ ਜਲਕੁੰਭੀ ਪਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਦੂਸਰੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

**ਕਿਰਿਆ 3.**

ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ਼ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਅਜਿਹੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ।



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਗੰਨੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਦੱਬਕੇ ਇਸਦੀ ਬਿਜਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਪੱਥਰਚੱਟ ਦੇ ਪੱਤੇ ਤੋਂ ਹੀ ਨਵੇਂ ਪੌਦੇ ਉੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਸ਼ੱਕਰਕੰਦ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਉਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੌਦਾ ਹੈ।
- ਬੀਜ ਨੂੰ ਉੱਗਣ ਲਈ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਧੁੱਪ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

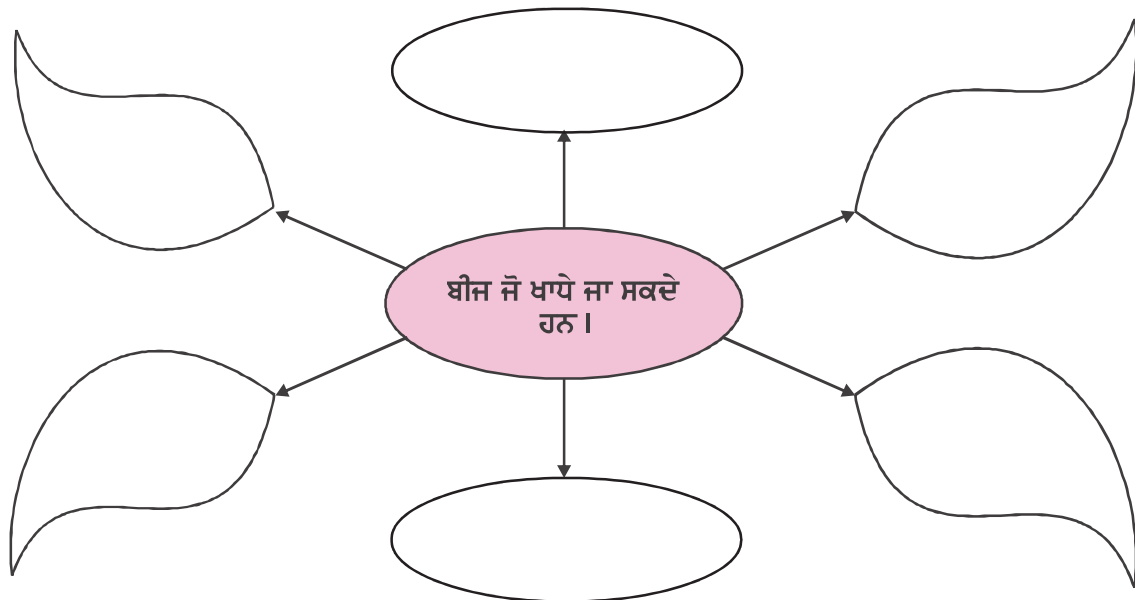




**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।**

1. ਕਿਸ ਬੀਜ ਤੋਂ ਆਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?  
 ਸਰ੍ਹੋਂ  ਕਣਕ  ਧਨੀਆ
2. ਕਿਸ ਬੀਜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮਸਾਲੇ ਵਜੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?  
 ਹਲਦੀ  ਮੱਕੀ  ਬਾਜਰਾ
3. ਕਿਸ ਪੌਦੇ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਪੌਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?  
 ਮੂਲੀ  ਗੋਭੀ  ਪੱਥਰਚੱਟ
4. ਕਿਹੜਾ ਪੌਦਾ ਕਲਮ ਲਗਾਕੇ ਉਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?  
 ਗੋਂਦਾ  ਗੁਲਾਬ  ਪੱਥਰਚੱਟ

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਦਿਮਾਗੀ ਕਸਰਤ**



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :— (ਅੱਕ, ਤੇਲ, ਬੀਜ)**

1. ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਤੋਂ ..... ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
2. ਗੋਂਦੇ ਦਾ ਪੌਦਾ .....ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. .... ਦੇ ਬੀਜ ਹਵਾ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਸਹੀ ਕਥਨ ਅੱਗੇ (✓) ਅਤੇ ਗਲਤ ਕਥਨ ਅੱਗੇ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉ

1. ਸਾਰੇ ਪੌਦੇ ਬੀਜਾਂ ਤੋਂ ਉੱਗਦੇ ਹਨ।
2. ਗੰਨੇ ਦੀ ਬਿਜਾਈ ਲਈ ਗੰਨੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਦੱਬੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
3. ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਪੌਦਾ ਕਲਮ ਤੋਂ ਉਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
4. ਜੀਰੇ ਦੇ ਬੀਜ ਮਸਾਲੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
5. ਜਲਕੁੰਭੀ ਹਵਾ ਰਾਹੀਂ ਦੂਸਰੇ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਗੰਨਾ ਕਿਵੇਂ ਬੀਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਕਲਮ ਤੋਂ ਪੌਦੇ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਪੌਦੇ ਕਿਵੇਂ ਉੱਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਬੀਜ ਨੂੰ ਉੱਗਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀ ਕੁਝ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਪੁੱਠਕੰਡਾ ਅਤੇ ਗੁੱਤਪੱਟਣਾ ਦੇ ਬੀਜ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਕਿਵੇਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

---





## ਪਾਠ - 9

# ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ



ਉਹ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ। ਮੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇੱਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਫਿਲਮ ਦਿਖਾਈ ਗਈ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਜੰਗਲਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਿ ਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲ ਨਾਂਮਾਤਰ ਹਨ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ। ਇਸ ਫਿਲਮ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸੰਘਣੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਰੁੱਖ ਪੌਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਝਾੜੀਆਂ, ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਆਦਿਵਾਸੀ ਵੀ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ, ਉੜੀਸਾ, ਝਾਰਖੰਡ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮਨੀਪੁਰ, ਅੰਡੇਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜੰਗਲ ਹਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਆਦਿਵਾਸੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।



ਜੰਗਲ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਸਾਡੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਦਿਵਾਸੀ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ। ਆਓ! ਕੁੱਝ ਆਦਿਵਾਸੀ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੀਏ।

ਰਾਜ	ਆਦਿ ਵਾਸੀ ਜਾਤੀ
ਮਣੀਪੁਰ	ਮਰਮ ਅਤੇ ਚੀਰੂ
ਅਸਾਮ	ਬੋਡੋਜ਼
ਰਾਜਸਥਾਨ	ਭੀਲ
ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	ਗੌਂਡ
ਝਾਰਖੰਡ	ਮੁੰਡਾ

ਆਦਿ ਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।



### ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਦਿ ਵਾਸੀ ਜਾਤੀਆਂ

ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲੀ ਫਲ, ਪੱਤੇ, ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਭਾਲੇ, ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜੜ੍ਹੀ ਬੂਟੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਪਣੀਆਂ ਆਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਸਤਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਪੱਤਲਾਂ, ਬਾਂਸ ਤੋਂ ਫਰਨੀਚਰ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟੀ ਵਸਤਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥ ਜਿਵੇਂ ਬੀਜ, ਗਿਰੀਆਂ ਗੂੰਦ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਚਾਰਾ, ਸ਼ਹਿਦ ਅਤੇ ਬਾਲਣ ਆਦਿ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਵੀ ਜੰਗਲ ਹੀ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਇਹ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

**ਕਿਰਿਆ 1.**

ਤੁਸੀਂ ਬਾਂਸ ਦਾ ਪੌਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਖ਼ਾਲੀ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਬਾਂਸ ਦੇ ਪੌਦੇ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਓ ਜਾਂ ਲਗਾਓ।

	<p>ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ ਕਿ ਬਾਂਸ ਤੋਂ ਕੀ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ?</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨਾਲ ਬਾਂਸ ਅਤੇ ਖਜ਼ੂਰ ਦੇ ਪੌਦੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰੋ।</p>
--	---

ਪਰ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗਲ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਕਟਾਈ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹਨ।



**ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ**

1. ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਟਾਈ ਕਾਰਨ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।
2. ਧਰਤੀ ਦੇ ਲਗਭਗ 70% ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਪੌਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਧਦੇ-ਫੁਲਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਾਰਨ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਅਤੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜਾਤੀਆਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹਨ।
3. ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਾਰਨ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਪੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
4. ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਾਰਨ ਧਰਤੀ ਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਪਰਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਕੇ ਖੁਰਨ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੌਂ-ਖੋਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
5. ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਾਰਨ ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6. ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਾਰਨ ਭੋਜਨ-ਜਾਲ ਅਤੇ ਭੋਜਨ-ਲੜੀ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
7. ਇਸ ਕਾਰਨ ਜਲ-ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।

**ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ-**

ਵਣ-ਮਹਾਂਉਤਸਵ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰੋ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ?

ਪਿਆਰੇ ਬੱਚੇ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

- ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਜਿਹੜੀ ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
- ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਹੀ ਸਥਾਨ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਖੇਤਰ ਮੁਤਾਬਕ ਸਹੀ ਪੌਦੇ ਦੀ ਚੋਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
- ਪੌਦੇ ਅਜਿਹੇ ਚੁਣੋ ਜਿਹੜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਭੂਮੀ ਲਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਣ।

ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਦਵਾਈਆਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ, ਘਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਫਰਨੀਚਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬਹੁਤੀ ਲੱਕੜ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

**ਕੀ ਕੁੱਝ ਰੁੱਖ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਖੇਤਰ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਹੋਣ ? ਆਓ ਜਾਣੀਏ—**

ਸਫ਼ੈਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰੁੱਖ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਫ਼ੈਦਾ ਭਾਰਤੀ ਰੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦਾ ਪੌਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਰੀਬ 700 ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ੈਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੌਦਾ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਹੋਰ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਪੌਦੇ ਨੂੰ ਸੇਮ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।



ਸਫ਼ੈਦਾ

**ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਆਓ ਸੋਚੀਓ—**

- ਰੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਾਗਜ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਮੁੜ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ।
- ਲੱਕੜ ਦੀ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ।

- ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਦੀ ਥਾਂ ਬਦਲਵੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ।
- ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵੱਲ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਖਾਣਯੋਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।



### ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

- ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ।
- ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਜੜੀ ਬੂਟੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- ਧਰਤੀ ਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਪਰਤ ਦਾ ਖੁਰਨਾ ਭੋਂ - ਖੋਰ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਸਫ਼ੈਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦਾ ਰੁੱਖ ਹੈ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :-** (ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ, ਮਿੱਟੀ, 70, ਆਦਿਵਾਸੀ)

1. .... ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
2. ਧਰਤੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ..... ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਪੌਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
3. ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ..... ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।
4. ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਨਾਲ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ..... ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2 ਸਹੀ ਕਥਨ ਅੱਗੇ (✓) ਅਤੇ ਗਲਤ ਅੱਗੇ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉ।**

1. ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੰਗਲ ਹਨ।
2. ਸਾਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
3. ਆਦਿਵਾਸੀ ਜੜੀ-ਬੂਟੀਆਂ ਨਾਲ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦੇ ਹਨ।
4. ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਨਾਲ ਜਲ-ਚੱਕਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।
5. ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3 ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ—

ਰਾਜ	ਆਦਿਵਾਸੀ ਜਾਤੀ
ਆਸਾਮ	ਮੁੰਡਾ
ਰਾਜਸਥਾਨ	ਭੀਲ
ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	ਬੋਡੋਜ਼
ਝਾਰਖੰਡ	ਗੌਂਡ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਆਦਿਵਾਸੀ ਕੌਣ ਹਨ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੀ ਯਤਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਕੋਈ ਪੌਦਾ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8 ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ?

---

---

---

---

ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਭਰੋ ।





## ਪਾਠ - 10

# ਖਾਦ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ

ਗੌਰਵ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੇਕਰੀ ਤੋਂ ਬਰੈੱਡ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਉਸਨੇ ਕੁੱਝ ਟੁਕੜੇ ਜੈਮ ਲਾ ਕੇ ਖਾ ਲਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚਦੇ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਬਰੈੱਡ ਖਾਣ ਲਈ ਦੁਬਾਰਾ ਪੈਕਟ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਰੈੱਡ ਉੱਪਰ ਹਰੇ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਧੱਬੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਉਸਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬਰੈੱਡ ਦੇ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਬੇਟਾ, ਇਹ ਹੁਣ ਖਾਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਨ ਰੱਖਣ ’ਤੇ ਧੱਬਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਲੀ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ’ਤੇ ਅਸੀਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਕੇ, ਸੁੰਘ ਕੇ, ਛੂਹ ਕੇ ਜਾਂ ਖਾ ਕੇ ਖਰਾਬ ਭੋਜਨ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।”

**ਗੌਰਵ :** ਮਾਤਾ ਜੀ, ਬਰੈੱਡ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੇ ਚਾਵਲ, ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਾਦ-ਪਦਾਰਥ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਇਹ ਕਿਉਂ ?

**ਮਾਤਾ ਜੀ :** ਬੇਟਾ, ਹਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਬਣੇ ਪਦਾਰਥ, ਮਠਿਆਈਆਂ, ਮੀਟ, ਬਰੈੱਡ ਅਤੇ ਨਮੀ ਵਾਲੇ ਖਾਦ-ਪਦਾਰਥ ਜਲਦੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦਕਿ ਸੁੱਕੇ ਅਨਾਜ, ਕਣਕ, ਚਾਵਲ, ਮੱਕੀ, ਬਾਜਰਾ, ਦਾਲਾਂ ਆਦਿ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।



ਉੱਲੀ ਵਾਲੀ ਬਰੈੱਡ



ਸੁੱਕਾ ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ

ਕਿਰਿਆ 1.

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਪਦਾਰਥ ਜਿਵੇਂ : ਬਰੈੱਡ, ਰੋਟੀ, ਦਾਲਾਂ, ਕਣਕ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ। 5-6 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਇਸਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਕਿਹੜੇ ਭੋਜਨ ਪਦਾਰਥ ਜਲਦੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਕਿਹੜੇ ਭੋਜਨ ਪਦਾਰਥ ਜਲਦੀ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ?

---

---

---

**ਗੌਰਵ :** ਮਾਤਾ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਜਲਦੀ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ?

**ਮਾਤਾ ਜੀ :** ਬੇਟਾ, ਭੋਜਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਆ ਸਕਣ। ਲੈ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਕੁੱਝ ਤਰੀਕੇ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ :

1. ਠੰਡਾ ਰੱਖ ਕੇ (Refrigeration) : ਹਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਫਲ, ਦੁੱਧ, ਮੀਟ, ਬਰੈੱਡ ਆਦਿ ਨੂੰ ਫਰਿੱਜ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਰਿੱਜ ਵਿਚਲਾ ਘੱਟ ਤਾਪਮਾਨ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੂਖਮ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਰੋਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

2. ਉਬਾਲ ਕੇ (Boiling) : ਅਸੀਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਵਰਗੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਬਾਲ ਕੇ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

3. ਖੰਡ ਪਾ ਕੇ (Sweetening) : ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਦੀ ਜੀ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਲਾਂ ਦਾ ਮੁੱਰਬਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਰਬਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡ ਦੀ ਚਾਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

4. ਨਮਕ ਪਾ ਕੇ (Salting) : ਤੁਹਾਡੇ ਭੂਆ ਜੀ, ਅੰਬ, ਆਂਵਲਾ, ਮਿਰਚਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਮਕ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਅਚਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਖਾਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

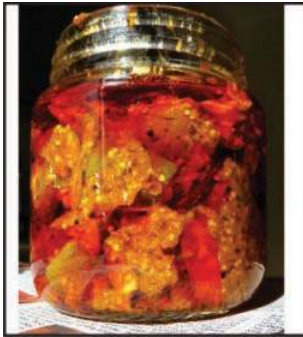


ਭੋਜਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਦੇ ਢੰਗ

5. ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ (Oiling) : ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਅਚਾਰ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਇਹ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਖਾਣ ਯੋਗ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

6. ਡੱਬਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ (Canning) : ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਰਾਹੀਂ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਵਾ ਰਹਿਤ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਦਾ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੂਖਮ ਜੀਵ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਬੇਟਾ, ਡੱਬਾ ਬੰਦ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਉੱਪਰ ਭੋਜਨ ਪੈਕ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿਤੀ, ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਅਤੇ ਖਾਣ ਲਈ ਸਮਾਂ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾਂਚ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

7. ਸੁਕਾ ਕੇ (Drying) : ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਮੇਥੀ, ਧਨੀਆ, ਸ਼ਲਗਮ, ਅਦਰਕ, ਔਲਾ, ਸੇਬ, ਅੰਜੀਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਸੁਕਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ।



**ਭੋਜਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਦੇ ਢੰਗ**

**ਕਿਰਿਆ 2.** ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਭੋਜਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛੋ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੋ :

ਭੋਜਨ	ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਤਰੀਕਾ

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3.** ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਉਬਾਲਣਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

---



---



---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜਾ-ਕਿਹੜਾ ਮੁਰੱਬਾ ਖਾਧਾ ਹੈ ?

---



---



---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਭੋਜਨ ਦੇ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਕਿਵੇਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

---



---



---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਫਰਿਜ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ-ਕਿਹੜਾ ਭੋਜਨ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

---



---



---

**ਕਿਰਿਆ 3.** ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਡੱਬਾ ਬੰਦ ਭੋਜਨ ਜਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿਤੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ।

ਭੋਜਨ ਜਾਂ ਦਵਾਈ ਦਾ ਨਾਂ/ਕਿਸਮ	ਡੱਬਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿਤੀ	ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਂ	ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਤੀ

ਗੌਰਵ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਧੁੱਪੇ ਕਣਕ ਖਿਲਾਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ?”

**ਪਿਤਾ ਜੀ** - ਬੇਟਾ, ਕਣਕ ਵਰਗੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਕਾ ਕੇ ਨਮੀ ਦੂਰ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਠੰਡਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਡਰੰਮ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਨਮੀ ਵਾਲੀ ਕਣਕ ਨੂੰ ਡਰੰਮ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੁਸਰੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਦਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੁੱਕੀ ਹੋਈ ਕਣਕ ਨੂੰ ਚਬਾਉਣ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੜਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਵੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਡਰੰਮ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ - ਸਮੇਂ ਡਰੰਮਾਂ ਵਿਚਲੇ ਅਨਾਜ ਦੇ ਸਹੀ ਹੋਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।



**ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਪਈ ਕਣਕ**



**ਸੁਸਰੀ**



**ਅਨਾਜ ਲਈ ਡਰੰਮ**

**ਗੌਰਵ** - ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਡਰੰਮ ਵਿੱਚ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਗੋਲੀਆਂ ਵੀ ਪਾਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ 3-4 ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈ ਦਾ ਅਸਰ ਖਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੀ ਉਹ ਕਣਕ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਵਰਤਣਗੇ।

**ਪਿਤਾ ਜੀ** - ਮੂੰਗੀ, ਛੋਲੇ, ਮਾਂਗ, ਮਸਰ ਵਰਗੀਆਂ ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾਲਾਂ ਵਿਚਲੀ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਦਾਲਾਂ ਅਸੀਂ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਕੇ ਕੁਦਰਤੀ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮਾਚਿਸ ਦੀਆਂ ਡੱਬੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

**ਗੌਰਵ** - ਪਾਪਾ, ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਤੋਂ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦਾਂਗਾ। ਪਾਪਾ ਜੀ! ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਾਲ ਬਣੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ੈਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

**ਪਿਤਾ ਜੀ** - ਇਹਨਾਂ ਬੰਦ ਸ਼ੈਡਾਂ ਨੂੰ ਗੁਦਾਮ (Silos) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਖਰੀਦ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਬੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਕੇ ਨਮੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਟੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੂਹਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀਟਾਂ ਤੋਂ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਚੂਹੇ ਮਾਰ ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਧੂਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।



**ਗੋਦਾਮ**



**ਕੋਲਡ ਸਟੋਰ**

**ਗੌਰਵ** - ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਲੂਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

**ਪਿਤਾ ਜੀ** - ਹਾਂ ਬੇਟਾ, ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿੱਚ ਆਲੂਆਂ ਦੀ ਫਸਲ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

**ਪਾਸਚੁਰਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ (Pasteurization) :**

ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਉੱਚ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਇੱਕਦਮ ਠੰਡਾ ਕਰਕੇ ਪੈਕਟਾਂ ਅਤੇ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਕੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੇਰਕਾ ਮਿਲਕ ਪਲਾਂਟ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਪਾਸਚੁਰਾਈਜ਼ਡ ਕਰਕੇ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਬਣੇ ਉਤਪਾਦ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵਰਤਣ ਲਈ ਡੱਬਾ ਬੰਦ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।



ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰ ਜਾਂ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਵਾ ਬੰਦ ਬਰਤਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਖਾਣਾ ਗਰਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਡੱਬਿਆਂ ਜਾਂ ਟਿਫ਼ਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਖ਼ਰਾਬ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
- ਖ਼ਰਾਬ ਭੋਜਨ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇਖਕੇ, ਸੁੰਘਕੇ, ਛੂਹ ਕੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।
- ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੂਖਮ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਨਾਜਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਗੁਦਾਮਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਖਾਧ-ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਤਰੀਕਾ ਵਧੀਆ ਲੱਗਿਆ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ ?**

---



---



---



---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਦਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਉਂ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ ?**

---



---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਫਲ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਸਹੀ ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ।

ਦੁੱਧ

ਨਿੰਬੂ ਦਾ ਅਚਾਰ

ਪੁਦੀਨੇ ਦੇ ਪੱਤੇ

ਜਾਮਣ ਅਤੇ ਅੰਗੂਰ

ਆਂਵਲੇ ਦਾ ਮੁਰੱਬਾ

ਸੁਕਾ ਕੇ

ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੰਡ ਪਾ ਕੇ

ਠੰਡਾ ਰੱਖ ਕੇ

ਉਬਾਲ ਕੇ

ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ





**ਪਾਠ - 11**

**ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਾ ਭੋਜਨ**

ਗੁਰਜੀਤ, ਦਾਦਾ ਜੀ, ਚਾਚਾ ਜੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਹਰਮਨ ਨਾਲ਼ ਬੈਠ ਕੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ 'ਤੇ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਅਤੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਬਲਦਾਂ ਨਾਲ਼ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ਼ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ਼-ਨਾਲ਼ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧੰਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਕੋਲ਼ ਵਾਹੀਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ਼ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਮਾਈ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲ਼ ਵੀ ਖੇਤੀਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਠੇਕੇ ਜਾਂ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋ-ਆਪਰੇਟਿਵ ਸੋਸਾਇਟੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸਸਤੇ ਬੀਜ, ਸੰਦ, ਖਾਦਾਂ, ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਆਜ 'ਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਵੀ ਮਿਲ਼ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਧੰਦੇ ਜਿਵੇਂ-ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣਾ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣਾ, ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਅਤੇ ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੁੱਝ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਧੰਦਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕ੍ਰਿਸੀ ਵਿਗਿਆਨ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਵੀ ਅਚਾਰ, ਚਟਨੀਆਂ, ਮਸਾਲੇ ਅਤੇ ਮੁਰੱਬਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਾਲਤੂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਜਿਹੜੇ ਕਿਸਾਨਾ ਕੋਲ਼ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਰਚਾਂ ਤੋੜਨ, ਆਲੂ ਪੁੱਟਣ, ਨਰਮਾ ਚੁਗਣ, ਚਾਵਲ ਝਾੜਨ, ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ, ਫਲ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੋੜਨ ਆਦਿ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ।

**ਕਿਰਿਆ 1.** ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ।

ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਨਾਂ	ਕੰਮ ਦੀ ਕਿਸਮ

ਕਿਰਿਆ 2. ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਕੋ-ਆਪਰੇਟਿਵ ਸੋਸਾਇਟੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਵੋ।

ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਨਾਂ	ਫਾਇਦਾ

ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਪਹਾੜ, ਕਿਤੇ ਦਰਿਆ, ਕਿਤੇ ਨਦੀਆਂ, ਕਿਤੇ ਮਾਰੂਥਲ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਜੰਗਲ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਥਾਂ ਖੇਤੀ ਕਰਨੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਫ਼ਸਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੂਬਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨੀ ਸੌਖੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਦ, ਸਿੰਚਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਕਈ ਵਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੀਂਹ ਜਾਂ ਸ਼ੇਕੇ ਨਾਲ਼ ਫ਼ਸਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨ ਕਰਜ਼ਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।



### ਸ਼ੇਕੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੀਂਹ ਕਾਰਨ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਈ ਫ਼ਸਲ

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਨਰਮੇ ਦੀ ਚੁਗਾਈ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਦੂਸਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਟੀਚੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੱਛੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕਣਕ ਦੇ ਨਵੇਂ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਬਾਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਈ। ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵਾਲੀ ਕਣਕ ਦਾ ਬੀਜ ਵੀ ਚੰਗੇ ਝਾੜ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸੁਕਾ ਕੇ ਡਰੰਮ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਵਾਰ ਨਵੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਬੀਜ ਵੀ ਬੀਜਣਗੇ। ਚਾਚਾ ਜੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਕਣਕ ਦਾ ਸੁਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਬੀਜ ਲੈ ਆਏ।



ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਹ ਕੇ ਦਾਣਿਆਂ ਉੱਪਰ ਉੱਲੀਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈ ਲਾ ਕੇ ਬਿਜਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੁੱਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਕਣਕ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਪੌਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲਣ ਨਾਲ ਖੇਤ ਹਰਾ-ਭਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬੀਜ ਦੇ ਪੁੰਗਰਨ ਦੇ ਲਈ ਨਮੀ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਫਸਲ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਹਿਕਮੇ ਤੋਂ ਖੇਤੀ ਮਾਹਰ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਫਸਲ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪਾਣੀ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਪੀਲੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਯੂਰੀਆ ਖਾਦ ਪਾਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜ਼ਿੰਕ (Zn) ਅਤੇ ਮੈਂਗਨੀਜ਼ (Mn) ਦੇ ਘੋਲ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤ ਨਾਲ ਫਸਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਗਿਰਦਾਵਰੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਬੀਜਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਿਥੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ?**

---

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਖੇਤੀ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਧੰਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸੋ ?**

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਿਸਾਨ ਔਰਤਾਂ ਕੀ-ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਫਸਲ ਤਬਾਹ ਹੋਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਲਈ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

ਕਿਰਿਆ 3. ਆਪਣੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

.....

.....

.....

.....

### ਭੋਜਨ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ 29 ਰਾਜ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ 'ਤੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਭੋਜਨ ਪਦਾਰਥ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਓ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਹਰਮਨ ਦੇ ਭੂਆ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਮੀਤ ਅਤੇ ਹਰਮਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਂਝ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਅਤੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ, ਸਾਰੇ ਇਸ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ।

ਬਰਾਤ ਨੂੰ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਨੇੜਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾਉਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਪੈਲੇਸ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਨ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਲੱਗੇ।

ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਇਕੱਠੇ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਬੈਰ੍ਹੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਲਿਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਜੀਤ ਦਾ ਆਈਸ-ਕਰੀਮ ਖਾਣ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦਿਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।



### ਪੈਲੇਸ ਵਿੱਚ ਸਟਾਲਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼

“ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਆਈਸ-ਕਰੀਮ ਖਾਓਗੇ ?” ਗੁਰਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਉਸਦੀ ਚਲਾਕੀ ਸਮਝ ਗਏ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਬੇਟਾ! ਤੂੰ ਜਾਣਦੈਂ ਮੈਂ ਠੰਢੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਲਗਦਾ ਏ, ਤੂੰ ਆਪ ਆਈਸ ਕਰੀਮ ਖਾਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ!”

“ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਏਨੀ ਛੇਤੀ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝ ਗਏ ?” ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਈਸ ਕਰੀਮ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਜੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਬੇਟਾ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਹਰ ਚਲਾਕੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਗੱਚਕ, ਟਾਫੀਆਂ, ਕੁਰਕਰੇ ਜਾਂ ਚਿਪਸ ਲੈਣੇ ਹੋਣ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਤੂੰ ਇਹੀ ਤਰੀਕਾ ਵਰਤਦਾ ਏਂ।” ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤਜਰਬਾ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ।

“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪਾਪਾ ਤੋਂ ਫਰੂਟੀ ਲੈਣੀ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਵੀ ਮੈਂ ਏਹੀ ਢੰਗ ਵਰਤਦਾ ਹਾਂ।” ਗੁਰਜੀਤ ਨੇ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਦੱਸਿਆ।

“ਬੇਟਾ! ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਤੈਨੂੰ ਦੁੱਧ, ਘਿਉ, ਦਹੀਂ, ਮੱਖਣ, ਖੋਆ ਆਦਿ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦੈ। ਫਰੂਟੀ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗੀ, ਤੂੰ ਤਾਜ਼ੇ ਫਲ ਖਾਇਆ ਕਰੇਂ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਤੋਂ ਫਲਾਂ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਜੂਸ ਕਢਵਾ ਲਿਆ ਕਰ।”

ਗੁਰਜੀਤ ਦੀ ਦਾਦੀ ਨੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਤੇਰੇ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਦੁੱਧ, ਘਿਉ ਬਹੁਤ ਖੁਆਇਐ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਐਨਾ ਉੱਚਾ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਤਕੜਾ ਸਰੀਰ ਐ ਉਸਦਾ। ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਬਦਾਮ ਤੇ ਕਦੇ ਸੇਵੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਦਿੰਦੀ ਸਾਂ। ਜਦੋਂ ਦਾ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ ਲੱਗਿਆ ਹੈ ਆਪਣੀ ਖੁਰਾਕ ਕੁੱਝ ਬਦਲ ਲਈ ਹੈ ਉਸਨੇ। ਹੁਣ ਵੀ ਬਚਪਨ ਦੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁੜ ਜ਼ਰੂਰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।”

“ਦਾਦੀ ਜੀ! ਮੈਂ ਵੀ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ। ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕੌਂਪਲੈਨ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਖਿਚੜੀ, ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਘੱਟ ਸਵਾਦ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।” ਗੁਰਜੀਤ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

“ਪੁੱਤਰ! ਸਾਡੇ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਦੁੱਧ, ਲੱਸੀ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਦੀਆਂ ਹੀ ਖੁਰਾਕਾਂ ਸਨ। ਤੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਖੜ੍ਹੇ-ਖੜ੍ਹੇ ਲੱਸੀ ਦਾ ਕੁੱਜਾ ਪੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਲੱਸੀ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਤਿਉੜ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਬੜੀ ਹੀ ਤਾਕਤ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਕਾੜ੍ਹਨੀ ਵਾਲਾ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਨਾਂ ਉਹ ਖੁਰਾਕਾਂ ਨੇ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕੰਮ।” ਦਾਦੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮਝਾਇਆ।

“ਦਾਦੀ ਜੀ! ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਕਿ ਹੁਣ ਖੁਰਾਕਾਂ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਨੇ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਜਾਣੇ ਮੈਨੂੰ ਟਾਫੀਆਂ, ਚਿਪਸ, ਕੁਰਕਰੇ ਅਤੇ ਆਈਸ-ਕਰੀਮ ਖਾਣ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਰੋਕਦੇ ਹੋ ?” ਗੁਰਜੀਤ ਨੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਬੇਟਾ! ਟਾਫੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੰਡ, ਦੰਦ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਰਕਰੇ ਅਤੇ ਚਿਪਸ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹਜ਼ਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸਾਨੂੰ ਆਈਸ-ਕਰੀਮ ਵਰਗੀਆਂ ਠੰਡੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਮੰਮੀ ਬੋਲੇ।

ਇੰਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਸਟਾਲਾਂ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ।

“ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਵਿਆਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਨੇ।” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਇੱਕ ਅੱਧਖੜ੍ਹ ਉਮਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਬਈ ਦਿਖਾਵਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੀ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਲਈ ਸਾਧਨ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਏ ਹਨ। ਦੂਰੋਂ-ਨੇੜਿਉਂ ਬੁਲਾਏ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦੀ ਏ ਨਾ।” ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਬੈਠੇ ਇੱਕ ਹਰਿਆਣਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਹ ‘ਬਾਥੂ ਦਾ ਰੈਤਾ (ਰਾਇਤਾ)’, ‘ਗਾਜਰ ਦਾ ਹਲਵਾ’ ਅਤੇ ‘ਰਾਬੜੀ’ ਆਮ ਬਣਾਉਂਦੇ ਨੇ।” ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਭੋਜਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਉਸਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਮਿਰਚੀ ਬੜਾ, ਮੱਖਣ ਵੜਾ, ਹਲਦੀ, ਮੋਠ ਅਤੇ ਗਵਾਰਫਲੀ ਦਾ ਸਾਗ ਅਤੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਪਕਵਾਨ ਵੀ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।”

ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾਓ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਥਾਲੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੱਤਿਆਂ ‘ਤੇ ਪਰੋਸ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਈ ਖਾਸ ਪਕਵਾਨ ਜਿਵੇਂ ਇਡਲੀ, ਡੋਸਾ ਆਦਿ ਖੁਆਉਂਦੇ ਨੇ।” ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਪਕਵਾਨ ਖਾ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਸ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਪਲੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਛੱਡੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਖਾਣਾ ਬਰਤਨ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਲੋਕ ਫੈਸ਼ਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਭੋਜਨ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਕਰਨੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਅੱਗ ਵੇਖੋ ਵਿਚਾਰੇ ਪੇਟੋਂ ਭੁੱਖੇ, ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪੇਟ ਭਰ ਖਾਣਾ ਮਿਲਦਾ ਏ ਅਤੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ।” ਗੁਰਜੀਤ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਗੇਟ ‘ਤੇ ਖਾਲੀ ਬਰਤਨ ਚੁੱਕੀ ਖੜ੍ਹੇ ਮੰਗਤਿਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

**ਕਿਰਿਆ 4.** ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰੋ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੋ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕੁੱਝ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ?

ਸਾਥੀ ਦਾ ਨਾਂ	ਉਹ ਕੀ ਕੁੱਝ ਖਾਂਦਾ ਹੈ

ਕਿਰਿਆ 5. ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ।

ਖਾਦ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ	ਭੋਜਨ ਦਾ ਨਾਂ
ਬਚਪਨ	
ਹੁਣ	

ਕਿਰਿਆ 6. ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੈਂਬਰ ਖਾਣ ਲਈ ਕੀ-ਕੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉ।

ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ	ਨਾਮ	ਪਸੰਦੀਦਾ ਭੋਜਨ
ਭਰਾ		
ਭੈਣ		
ਪਿਤਾ ਜੀ		
ਮਾਤਾ ਜੀ		
ਦਾਦਾ ਜੀ		
ਦਾਦੀ ਜੀ		



### ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

- ਕਿਸਾਨ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਫਸਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- ਖਾਦ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਾਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਸੌਕੇ ਨਾਲ ਫਸਲਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਘਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਪਸੰਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੋਣ ?

---



---



---







1. ਊਰਜਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ	ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ ਅਤੇ ਚਰਬੀ
2. ਸਰੀਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਭੋਜਨ	ਪ੍ਰੋਟੀਨ
3. ਸੁਰੱਖਿਆਤਮਕ ਭੋਜਨ	ਵਿਟਾਮਿਨ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ

ਆਓ! ਹੁਣ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਏ।

1. **ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ (Carbohydrates)** : ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਵਲ, ਕਣਕ, ਗੰਨਾ, ਸ਼ੀਕਰਕੰਦੀ, ਆਲੂ, ਅਤੇ ਮਿੱਠੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤ ਸਾਨੂੰ ਖੇਡਣ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਊਰਜਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਭੋਜਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੰਡ ਅਤੇ ਸਟਾਰਚ-ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਥੱਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਬਿਮਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕਦਮ ਊਰਜਾ ਲਈ ਗਲੂਕੋਜ਼ (Glucose) ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

2. **ਚਰਬੀ (Fats)** : ਚਰਬੀ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਊਰਜਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗਰਮ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਟਾਮਿਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸੋਖ ਕੇ ਵੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੋਮੇ ਘਿਓ, ਮੱਖਣ, ਗਿਰੀਆਂ, ਖੋਆ, ਆਂਡਾ ਅਤੇ ਮੀਟ ਹਨ।

3. **ਪ੍ਰੋਟੀਨ (Proteins)** : ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸੈੱਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਸੈੱਲਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਨੂੰ ਵੀ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਆਂਡੇ, ਮੱਛੀ, ਮੀਟ, ਪਨੀਰ, ਮਟਰ, ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਵਾਧੇ ਪਏ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਵਾਲਾ ਭੋਜਨ ਜ਼ਰੂਰ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।



ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ ਦੇ ਸੋਮੇ



ਚਰਬੀ ਦੇ ਸੋਮੇ



ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਦੇ ਸੋਮੇ

4. **ਵਿਟਾਮਿਨ (Vitamins)** : ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਕੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅੱਖਾਂ, ਮਸੂੜਿਆਂ ਅਤੇ ਚਮੜੀ ਦੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਟਾਮਿਨ A, B, C, D, E ਅਤੇ K ਹਨ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਵਿਟਾਮਿਨ D ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

5. **ਖਣਿਜ (Minerals)** : ਖਣਿਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੱਡੀਆਂ, ਦੰਦ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਲਈ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ, ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ, ਸੋਡੀਅਮ, ਆਇਰੋਡੀਨ ਅਤੇ ਲੋਹਾ ਆਦਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਤਾਜ਼ੇ ਫਲਾਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।



**ਵਿਟਾਮਿਨ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਸੋਮੇ**

6. ਮੋਟਾ ਆਹਾਰ (Roughage) : ਇਹ ਸਾਡੀ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਠੀਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਧੂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

7. ਪਾਣੀ (Water) : ਇਹ ਸਾਡੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਸਹੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭੋਜਨ ਦੇ ਪਚਣ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ 8-10 ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੀਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।



**ਮੋਟਾ ਆਹਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ**



**ਪਾਣੀ**

ਬੇਟਾ, ਸਾਡੀ ਖੁਰਾਕ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਸਾਰੇ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰਹਿ ਸਕੀਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਖੁਰਾਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਰਿਆ 1. ਬੱਚਿਓ! ਸੰਤਰੇ ਜਾਂ ਮੁਸੱਮੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਫਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਚਬਾਉ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਰਾ ਜੂਸ ਨਹੀਂ ਨਿੱਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਜੂਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਬਚਦੇ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਜਾਂਚੋ। ਇਸ ਰੇਸ਼ੇਦਾਰ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਮੋਟਾ ਆਹਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਰਿਆ 2. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਖਾਧੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੋਜਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵੇਰ ਦਾ ਭੋਜਨ	
ਦੁਪਿਹਰ ਦਾ ਭੋਜਨ	
ਰਾਤ ਦਾ ਭੋਜਨ	

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

ਉਰਜਾ, ਪਾਣੀ, ਵਿਟਾਮਿਨ ਡੀ, ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ, ਪ੍ਰੋਟੀਨ

- (ੳ) ..... ਸਰੀਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲ਼ਾ ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤ ਹੈ।
- (ਅ) ਦੰਦਾਂ, ਹੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ੂਨ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ..... ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- (ੲ) ਚਰਬੀ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ..... ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
- (ਸ) ..... ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਸਥਿਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।
- (ਹ) ..... ਸਾਨੂੰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਠੀਕ ਜਾਂ ਗ਼ਲਤ ਚੁਣੋ :

- (ੳ) ਚਾਵਲ, ਕਣਕ ਅਤੇ ਆਲੂ ਵਿੱਚ ਵਿਟਾਮਿਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (ਅ) ਮੋਟਾ ਆਹਾਰ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਧੂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (ੲ) ਖੰਡ ਅਤੇ ਸਟਾਰਚ ਮੁੱਖ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ ਹਨ।
- (ਸ) ਵਿਟਾਮਿਨ ਸਾਨੂੰ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- (ਹ) ਦੁੱਧ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਖ਼ੁਰਾਕ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਸਾਨੂੰ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕਿਉਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਉਰਜਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤ ਹਨ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਸਰੀਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੋਮੇ ਲਿਖੋ ?

---

---

---

ਛੁੱਟੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਰਤ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਕਣਕ ਦੀ ਵਾਢੀ ਕਰਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਲਈ ਚਾਹ ਅਤੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਲਈ ਸ਼ਕੰਜਵੀ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ। ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੇ ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦਾਣੇ ਕੱਢ ਕੇ ਚਬਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਣਕ ਦੇ ਦਾਣੇ ਮਿੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦਾਣੇ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਵਰਗਾ ਭੋਜਨ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਚਬਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੂੰਹ ਵਿਚਲੀ ਲਾਰ (ਬੁੱਕ) ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਰ ਬਾਰੀਕ ਕੀਤੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਮਿੱਠੇ ਜਾਂ ਗੁਲੂਕੋਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਭੋਜਨ ਸਾਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਲੂਕੋਜ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜਲਦੀ ਸੋਖੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਖੰਡ ਹੈ।”

“ਖਿਡਾਰੀ ਖੇਡ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਗੁਲੂਕੋਜ਼ ਖਾਂਦੇ ਜਾਂ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਛੇਤੀ ਊਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਖੇਡਦੇ ਰਹਿਣ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਥਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਖੰਡ, ਨਮਕ ਅਤੇ ਨਿੰਬੂ ਦੀ ਸ਼ਕੰਜਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੀ ਸਕਦੇ ਹੋ।”

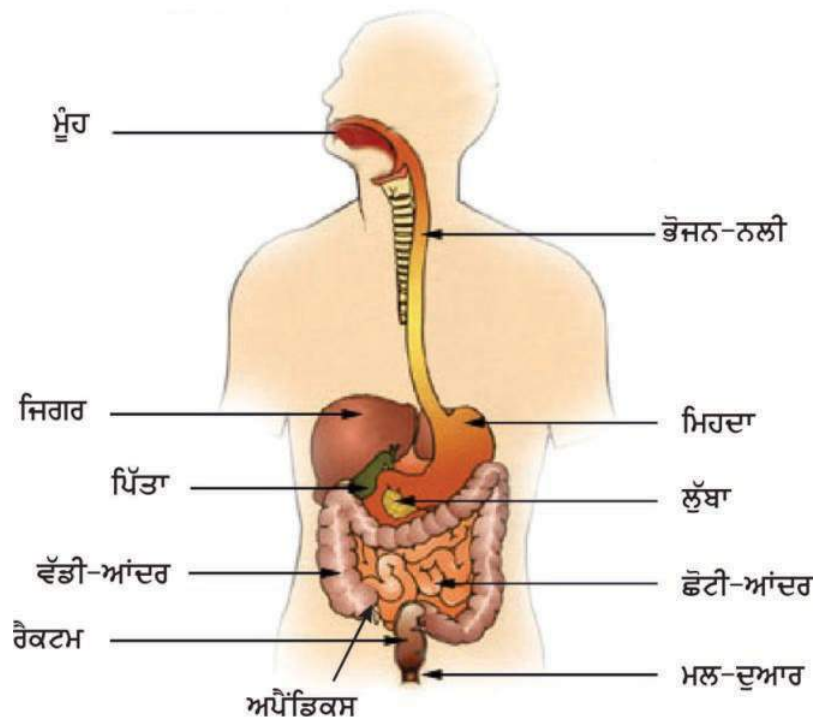
ਕੀਰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਹੁਣ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਚਾਚਾ ਜੀ ਸ਼ਕੰਜਵੀ ਕਿਉਂ ਪੀਂਦੇ ਹਨ।

### ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ! ਭੋਜਨ ਕਿਵੇਂ ਪਚਦਾ ਹੈ ?

ਭੋਜਨ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਨਰਮ ਹੋ ਕਿ ਭੋਜਨ-ਨਲੀ ਰਾਹੀਂ ਮਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਹਦੇ ਵਿਚਲੇ ਪਾਚਕ ਰਸ ਅਤੇ ਹਾਈਡ੍ਰੋਕਲੋਰਿਕ ਤੇਜ਼ਾਬ (HCl acid) ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਨਰਮ ਕਰਕੇ ਛੋਟੀ ਆਂਦਰ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।”

ਪਿੱਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਰਸ ਛੋਟੀ ਆਂਦਰ ਵਿਚਲੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਪਚਣਯੋਗ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਆਂਦਰ ਭੋਜਨ ਵਿਚਲੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸੋਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਕੇ ਦੂਜੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵੱਡੀ ਆਂਦਰ ਕੇਵਲ ਭੋਜਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਹੀ ਸੋਖਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਅਣਪਚਿਆ ਭੋਜਨ ਵੱਡੀ ਆਂਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਲ-ਦੁਆਰ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।



ਕੀਰਤ ਨੇ ਪਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੇਟ ਦਰਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੇ ਕਣਕ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦਾਣੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਬਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਖਾ ਲਏ ਸਨ। ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਬਾ ਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੇਟ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਉਲਟੀ ਆਵੇਗੀ। ਭੋਜਨ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧੇ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

**ਕਿਰਿਆ 1.** ਜੀਭ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੋਜਨਾਂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸਵਾਦ ਲਿਖੋ।

ਭੋਜਨ ਦਾ ਨਾਂ	ਸਵਾਦ

**ਕਿਰਿਆ 2.** ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਾਚਣ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ?

1 ਮੂੰਹ	2 .....	3 .....	4 .....
5 .....	6 .....	7 .....	8 .....



### ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

- ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ ਅਤੇ ਚਰਬੀ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਊਰਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਵਿਟਾਮਿਨ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- ਗਲੂਕੋਜ਼ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟ ਹੈ।
- ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਨਾਲ ਵਿਟਾਮਿਨ ਡੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਭੋਜਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚਬਾ ਕੇ ਖਾਣਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ?

---



---



---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਸਹੀ ਉੱਤਰ 'ਤੇ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

(ੳ) ਸਵਾਦ ਦਾ ਪਤਾ ਕਿਸ ਅੰਗ ਰਾਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ?

ਜੀਭ  ਦੰਦ

ਨੱਕ  ਮੂੰਹ

(ਅ) ਮੂੰਹ ਵਿਚਲਾ ਕਿਹੜਾ ਪਦਾਰਥ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ?

ਜੀਭ  ਲਾਰ

ਭੋਜਨ-ਨਲੀ  ਦੰਦ

(ੲ) ਭੋਜਨ ਦਾ ਪਚਣਾ ਕਿਹੜੇ ਅੰਗ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

ਮਿਹਦਾ  ਵੱਡੀ ਆਂਦਰ

ਛੋਟੀ ਆਂਦਰ  ਮੂੰਹ

(ਸ) ਸੰਤੁਲਿਤ ਭੋਜਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਅੰਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

ਪ੍ਰੋਟੀਨ  ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ

ਖਣਿਜ-ਪਦਾਰਥ  ਸਾਰੇ

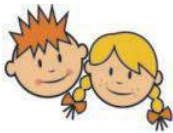
(ਹ) ਖਿਡਾਰੀ ਛੇਤੀ ਊਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ?

ਘਿਓ  ਮੱਖਣ

ਗੁਲੂਕੋਜ਼  ਮੀਟ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਸਹੀ ਕਥਨ ਅੱਗੇ (✓) .ਗਲਤ ਅੱਗੇ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

- ੳ. ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਊਰਜਾ ਚਰਬੀ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਅ. ਸਾਨੂੰ ਭੋਜਨ ਚਬਾ ਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ੲ. ਅਣਪਚਿਆ ਭੋਜਨ ਮਲ-ਦੁਆਰ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸ. ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ 8-10 ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਹ. ਮੂੰਹ ਵਿਚਲੀ ਲਾਰ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।



ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋ ਕੇ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਧੂੜ ਕਣਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ, ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਖਮਜੀਵ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲ ਖਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।







ਪਾਠ - 13

ਤਰੁਟੀ ਰੋਗ

ਦਕਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਕੱਲ੍ਹ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਡਾਕਟਰੀ ਕੈਂਪ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਨਰਸਾਂ ਦੀ ਟੀਮ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਚੈਕਅੱਪ ਕੀਤਾ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁੱਝ ਬਿਮਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ।

ਕੁੱਝ ਮਾਂਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜਲਦੀ ਥੱਕ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਬਾਰੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਹੁੰਆਂ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਧੱਬੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਅਨੀਮੀਆ ਨਾਂ ਦਾ ਤਰੁਟੀ ਰੋਗ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਾਅ ਲਈ ਨਰਸ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਇਰਨ ਅਤੇ ਫੋਲਿਕ ਐਸਿਡ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਭੋਜਨ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਖਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਰਵਨੀਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਘੱਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਚੈੱਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅੰਧਰਾਤਾ ਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੇ ਦੁੱਧ, ਪੱਤੇਦਾਰ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲ ਸਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲਏ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ ਸੀ।



ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬੱਚਾ ਪ੍ਰੋਟੀਨ-ਉਰਜਾ ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਜੀਵਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।



ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਉਰਜਾ ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਰੋਗ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਬੱਚੇ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਕਿਹੜਾ ਰੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ, ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕੁੱਝ ਤਰੁਟੀ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ?

---

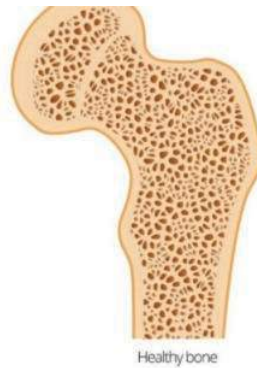
---

---

---

ਕੁੱਝ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਸਿਰ ਦਰਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਥੱਕੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀਆਂ ਫਲੀਦਾਰ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਰਾਜਮਾਂਹ ਅਤੇ ਅਣਛਾਣੇ ਆਟੇ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰੋਗ ਬੇਰੀ-ਬੇਰੀ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਹੋ ਸਕੇ।

ਕੁੱਝ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦੰਦ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵੀ ਟੇਢੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ। ਡਾਕਟਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਅਤੇ ਵਿਟਾਮਿਨ ਡੀ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਰਿਕੇਟਸ (ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਟੇਢਾ ਹੋਣਾ) ਅਤੇ ਔਸਟਿਉਮਲੇਸ਼ੀਆ (ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਨਰਮ ਹੋਣਾ) ਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਰਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ, ਆਂਡੇ ਅਤੇ ਪਨੀਰ ਵਰਗੇ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਅਤੇ ਫਾਸਫੋਰਸ ਭਰਪੂਰ ਭੋਜਨ ਦੇ ਨਾਲ (ਸਹਿਣਯੋਗ) ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਟਾਮਿਨ ਡੀ ਦੀ ਕਮੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕੇ।



### ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਤਰੁਟੀ ਰੋਗ

ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਸੂੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਨਿੱਕਲਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੋਜਿਸ਼ ਵੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਖੱਟੇ ਫਲ, ਸੰਤਰਾ, ਮੁਸੱਮੀ, ਆਂਵਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ ਦੀ ਕਮੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਸਕਰਵੀ ਨਾਂ ਦਾ ਤਰੁਟੀ ਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚੈੱਕ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਹਿੱਸਾ ਗੰਥੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਧਣ ਕਾਰਨ ਸੁੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਇਉਡੀਨ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਗਿੱਲੜ ਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰੋਗ ਤੋਂ ਆਇਉਡੀਨ ਯੁਕਤ ਨਮਕ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਨਾਲ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।



ਗਿੱਲੜ

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਲੱਗਣ ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਖੁਸ਼ਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਭੁੱਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਭੋਜਨ ਖਾ ਕੇ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਕੂਲ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤਰੁੱਟੀ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਸਤ ਹਨ। ਇਹ ਰੋਗ ਭੋਜਨ ਵਿਚਲੇ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ, ਚਰਬੀ, ਪ੍ਰੋਟੀਨ, ਵਿਟਾਮਿਨ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਤਰੁੱਟੀ ਰੋਗਾਂ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਾਲੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਖੁਰਾਕ ਹੀ ਖਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਭੁੱਖੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਭੋਜਨ ਠੀਕ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਹੀ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਵੀ ਸਕੂਲ ਲਈ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਡੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਪੌਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਿਡ-ਡੇ-ਮੀਲ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਡ-ਡੇ-ਮੀਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਦਿਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ



ਸੰਤੁਲਿਤ ਭੋਜਨ ਦਾ ਚਾਰਟ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਤੁਰੰਤ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰ ਤੋਂ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦਵਾਈ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਕਈ ਵਾਰ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭੁਚਾਲ, ਸੁਨਾਮੀ, ਹੜ੍ਹ ਅਤੇ ਸੋਕੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਅਨਾਜ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭੁੱਖ ਮਰੀ (ਅਕਾਲ) ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਬੱਚੇ, ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਤਰੁੱਟੀ ਰੋਗਾਂ ਕਾਰਨ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

### ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਅਕਾਲ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ !

ਕਈ ਵਾਰ ਭੁੱਖ ਮਰੀ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 1943 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੁੱਖ ਮਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਮਹਾਂਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਪਾਨ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੇ ਡਰੋਂ, ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਪਿਆ ਰਾਸ਼ਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਤਮ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੋਜਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਤਰੁੱਟੀ ਰੋਗਾਂ ਕਾਰਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਲੜਾਈ ਕਾਰਨ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਭੁੱਖਮਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।



ਸਾਲ 1943 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਭੁੱਖ ਮਰੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖਮਰੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗੁਦਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਰਾਸ਼ਨ ਡਿਪੂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਜਾਂ ਘੱਟ ਰੇਟਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭੋਜਨ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।



ਅਨਾਜ ਦੇ ਗੁਦਾਮ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਡੀਪੂ

ਦਕਸ਼ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਡਾਕਟਰ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਤੇ ਹਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਖਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਕਿਰਿਆ 1. ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭੁੱਖ ਮਰੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰੋ।



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤ	ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਰੋਗ	ਸ੍ਰੋਤ
ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਟੀਨ	ਮੈਰਾਸਮਸ ਅਤੇ ਕਵਾਸ਼ੀਅਰਕਰ	ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ, ਦਲੀਆ ਖਿਚੜੀ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਆਹਾਰ
ਵਿਟਾਮਿਨ A	ਅੰਧਰਾਤਾ	ਗਾਜਰ, ਪਪੀਤਾ, ਆਂਡੇ, ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਪਾਲਕ
ਵਿਟਾਮਿਨ B	ਬੇਰੀ-ਬੇਰੀ	ਪੁੰਗਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਾਲਾਂ, ਮੀਟ, ਮੱਛੀ, ਦੁੱਧ
ਵਿਟਾਮਿਨ C	ਸਕਰਵੀ	ਖੱਟੇ ਫਲ, ਆਂਵਲਾ, ਟਮਾਟਰ
ਵਿਟਾਮਿਨ D	ਰਿਕੇਟਸ	ਮੱਖਣ, ਘਿਉ, ਆਂਡੇ, ਧੁੱਪ
ਵਿਟਾਮਿਨ E	ਚਮੜੀ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ	ਪੁੰਗਰੀਆਂ ਦਾਲਾਂ
ਵਿਟਾਮਿਨ K	ਖੂਨ ਦਾ ਨਾ ਜੰਮਣਾ	ਦੁੱਧ, ਆਂਡੇ ਅਤੇ ਮੀਟ
ਲੋਹਾ	ਅਨੀਮੀਆ	ਗਾਜਰ, ਪਾਲਕ, ਆਂਡੇ, ਮੀਟ, ਦੁੱਧ
ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ	ਆਸਟੀਓਮਲੇਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਆਸਟੀਓਪੋਰੋਸਿਸ	ਦੁੱਧ, ਮੱਖਣ, ਫਲ ਅਤੇ ਹਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ
ਆਇਰਡੀਨ	ਗਿੱਲ੍ਹੜ ਰੋਗ	ਆਇਰਡੀਨ ਯੁਕਤ ਨਮਕ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਭੋਜਨ
ਸੋਡੀਅਮ	ਨਿਰਜਲੀਕਰਨ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦਾ ਦਬਾਉ (B.P.)	ਮੀਟ ਅਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਨਮਕ

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਠੀਕ ਜਾਂ ਗਲਤ ਚੁਣੋ :**

(ੳ) ਵਿਟਾਮਿਨ ਏ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ ਅੰਧਰਾਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤ ਲੋਹੇ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਅਨੀਮੀਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਖੱਟੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਟਾਮਿਨ ਡੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।



(ਸ) ਗਿੱਲ੍ਹੜ ਰੋਗ ਕਾਰਨ ਲੱਤਾਂ ਸੁੱਜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।



(ਹ) ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਬੱਚੇ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਖੁਰਾਕ ਹੈ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :**

ਦੁੱਧ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਭੋਜਨ, ਆਇਉਡੀਨ, ਵਿਟਾਮਿਨ-ਸੀ, ਹੱਡੀਆਂ

(ਹ) ਰਿਕੇਟਸ ਅਤੇ ਕਵਾਸ਼ੀਅਰਕਰ ..... ਦੇ ਰੋਗ ਹਨ।

(ਅ) ..... ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਮਸੂੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਗਿੱਲ੍ਹੜ ਰੋਗ ..... ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਆਇਉਡੀਨ ਦੀ ਕਮੀ ..... ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਤਰੁਟੀ ਰੋਗ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?**

---

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਸੰਤੁਲਿਤ ਭੋਜਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?**

---

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਨਹੁੰਆਂ ਵਿੱਚ ਧੱਬੇ ਕਿਹੜੇ ਰੋਗ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ?**

---

---

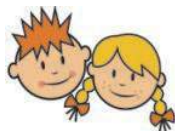
---

ਕਿਰਿਆ 2. ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਖਾਣੇ ਦੀ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉਣ।

ਮਿਤੀ	ਸਵੇਰੇ	ਦੁਪਹਿਰ	ਰਾਤ

ਕਿਰਿਆ 3. ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ ਤਰੁਟੀ ਰੋਗਾਂ ਸਬੰਧੀ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆ ਖਾਕਾ ਪੂਰਾ ਕਰੋ :

ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ	ਕਿਸ ਤੱਤ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ	ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ



ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਟੱਟੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਫੈਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਰੋਗ ਗੰਦਗੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਘਰੇਲੂ ਮੱਖੀਆਂ ਫੈਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਟੱਟੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਖਾਨੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੰਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਧੋਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਬਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।





**ਪਾਠ - 14**

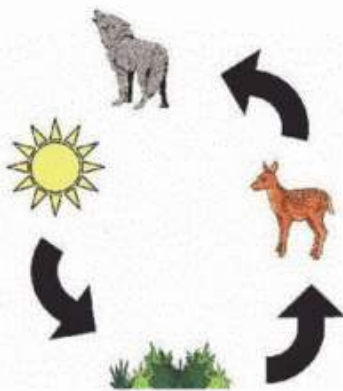
**ਕੀਟ ਆਹਾਰੀ ਪੌਦੇ**

ਰਾਕੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਪੂਜਾ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾ ਨਾਲ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਕਰਨ ਗਏ। ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ ਤਿਤਲੀਆਂ, ਭੌਰੇ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕੀਟ-ਪਤੰਗੇ ਵੀ ਇੱਥਰ-ਉੱਥਰ ਉੱਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪੌਦੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਇੱਕ ਟਿੱਡਾ, ਪੌਦੇ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਸਤੇ ਇੱਕ ਗਿਰਗਿਟ ਨੇ ਝਪਟ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੰਬੀ ਜੀਭ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਦਾ ਹੋਇਆ ਖਾ ਗਿਆ। ਰਾਕੇਸ਼ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

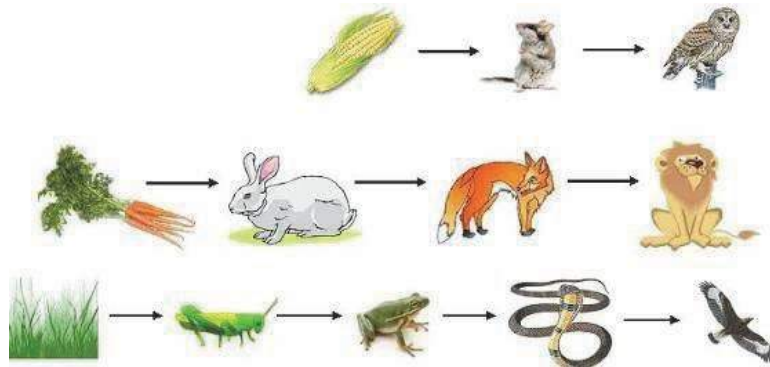


ਗਿਰਗਿਟ ਆਪਣੀ ਲੰਬੀ ਜੀਭ ਨਾਲ ਇੱਕ ਟਿੱਡੇ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ।

ਪਾਪਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਜੀਵ ਦੂਸਰੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਜੀਵ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜੀਵ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੋਜਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।



ਇੱਕ ਭੋਜਨ ਲੜੀ



ਭੋਜਨ ਲੜੀਆਂ

ਜਿਵੇਂ ਘਾਹ ਨੂੰ ਟਿੱਡਾ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਟਿੱਡੇ ਨੂੰ ਡੱਡੂ, ਡੱਡੂ ਨੂੰ ਸੱਪ ਅਤੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਬਾਜ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਹੀ ਊਰਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

**ਕਿਰਿਆ 1.** ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜਾਂ ਵੱਡਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸਾਨ ਦੁਆਰਾ ਬੱਕਰੀ, ਘਾਹ ਅਤੇ ਚੀਤੇ ਨੂੰ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੋ।



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

---

---

---

ਕਿਰਿਆ 2. ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਮਿਲਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਖਾਣ ਅਤੇ ਖਾਧੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਬਣਾਉ।



ਕਿਰਿਆ 3. ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਵਿਚਲਾ ਕੋਈ ਜੀਵ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੋਚੋ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਵਿਚਲੇ ਬਾਕੀ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਪਰੇਗਾ ? ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੋ।

---

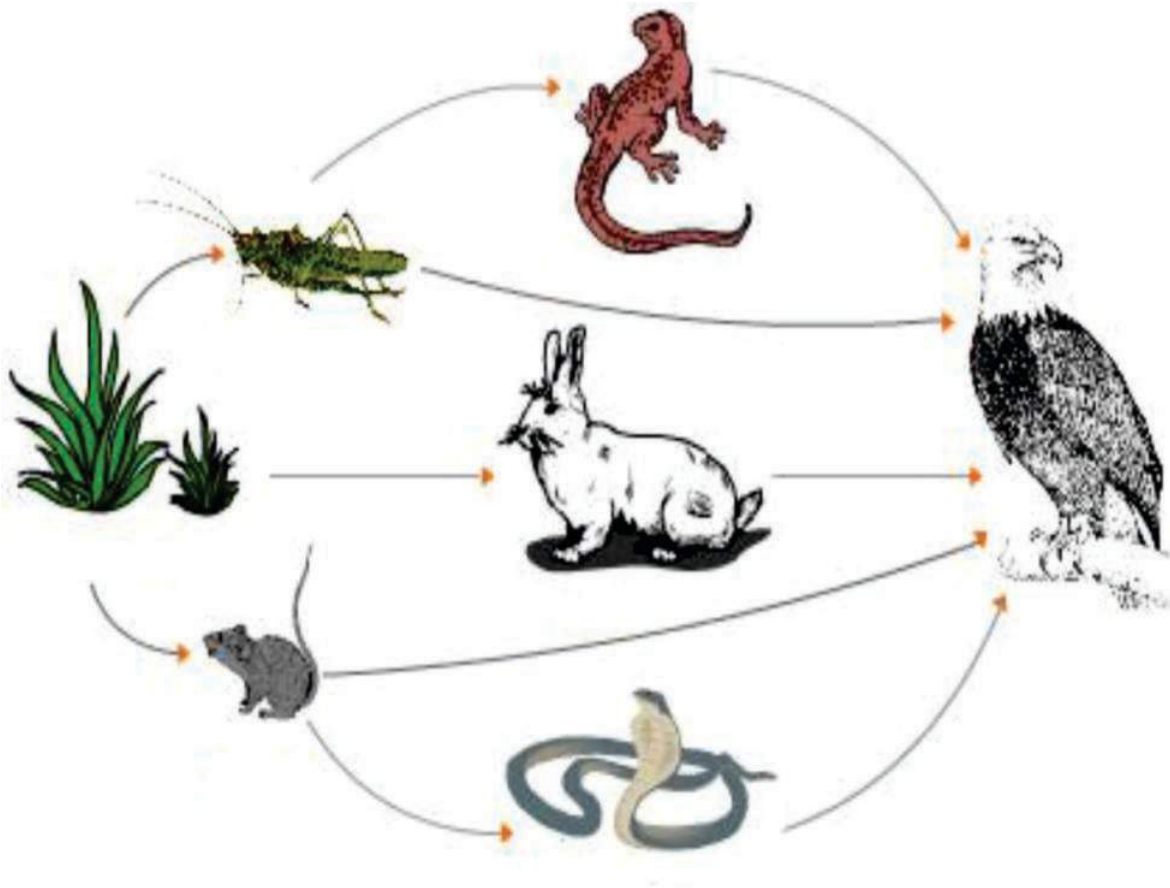
---

---

ਗਿਰਗਿਟ ਕੁੱਝ ਛੋਟੇ ਕੀਟ-ਪਤੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡੱਡੂ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ। ਇਹ ਡੱਡੂ ਵੀ ਉਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਕੀਟਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੂਜਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀਟਾਂ ਨੂੰ ਡੱਡੂ ਵੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਰਗਿਟ ਵੀ, ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ?

ਪਾਪਾ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਵਿਚਲਾ ਕੋਈ ਜੀਵ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਲੜੀ ਵਿਚਲੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਭੋਜਨ-ਜਾਲ (Food Web) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਘਾਹ ਨੂੰ ਟਿੱਡਾ ਅਤੇ ਹਿਰਨ ਦੋਵੇਂ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ੇਰ ਟਿੱਡੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਅਤੇ ਹਿਰਨ ਨੂੰ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।



#### ਭੋਜਨ-ਜਾਲ

ਕਿਰਿਆ 4. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਕਾਰਡ ਵੰਡ ਦੇਵੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੌਣ ਕਿਸ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਧਾਗੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜੋੜੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਭੋਜਨ ਜਾਲ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਭੋਜਨ-ਜਾਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

---

ਪਾਪਾ ਕੁੱਝ ਜਾਨਵਰ ਤਾਂ ਪੌਦੇ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਦੂਜੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਅਜਿਹੇ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ? ਰਾਕੇਸ਼ ਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

ਬੇਟਾ, ਸਾਰੇ ਜਾਨਵਰ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਆਪ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਭੋਜਨ ਲਈ ਪੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਕਾਰਨ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

1. ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ (Herbivores) : ਉਹ ਜਾਨਵਰ ਜਿਹੜੇ ਕੇਵਲ ਘਾਹ, ਪੱਤੇ, ਫਲ ਅਤੇ ਬੀਜ ਆਦਿ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਹਿਰਨ, ਗਾਂ, ਮੱਝ ਆਦਿ।

2. ਮਾਸਾਹਾਰੀ (Carnivores) : ਉਹ ਜਾਨਵਰ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਭੋਜਨ ਲਈ ਦੂਜੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਸ਼ੇਰ, ਚੀਤਾ ਆਦਿ।

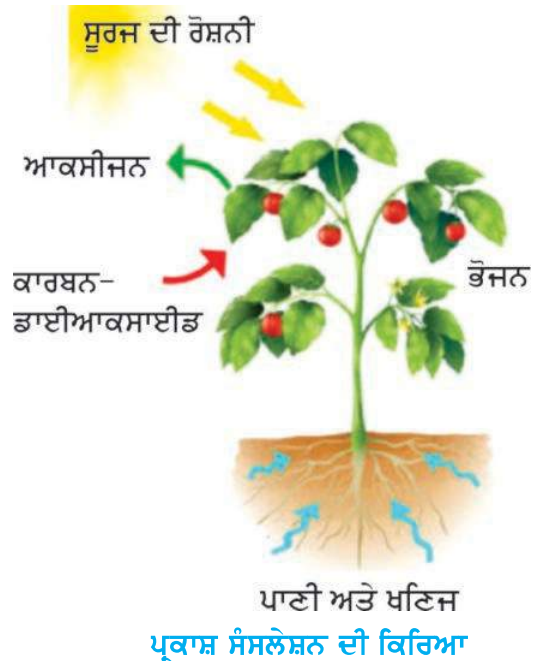
3. ਸਰਬਆਹਾਰੀ (Omnivores) : ਉਹ ਜਾਨਵਰ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਭੋਜਨ ਲਈ ਪੌਦੇ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ, ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਰਿੱਛ ਆਦਿ।

ਪੂਜਾ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, “ਪਾਪਾ ਫਿਰ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਕੌਣ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ?”

ਬੇਟਾ, ਹਰੇ ਪੌਦੇ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਰਸੋਈ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਹਰਾ ਰੰਗ ਕਲੋਰੋਫਿਲ (Chlorophyll) ਨਾਮਕ ਵਰਣਕ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਹਰੇ ਪੱਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ( $CO_2$ ) ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ( $H_2O$ ) ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਸੋਖ ਕੇ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਜਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਸਲੇਸ਼ਣ (Photo Synthesis) ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਪੌਦੇ ਭੋਜਨ (ਗਲੂਕੋਜ਼  $C_6H_{12}O_6$ ) ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਕਸੀਜਨ ( $O_2$ ) ਵੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਪੌਦੇ ਆਪਣੀ ਊਰਜਾ ਲਈ ਵਰਤ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਭੋਜਨ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਬੀਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।



ਕਿਰਿਆ 5. ਗਮਲੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗਿਆ ਇੱਕ ਪੌਦਾ ਲਉ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਗੱਤੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸੁਰਾਖ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਪੌਦੇ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੋਟ ਕਰੋ।

.....

.....

.....

.....

ਕਿਰਿਆ 6. ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਂ ਗਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੌਦਾ ਲਗਾਓ। ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਲਈ ਕੀ ਕੁੱਝ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਜਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ।

### ਕੀਟ ਆਹਾਰੀ ਪੌਦੇ (Insectivorous Plants)

“ਪਾਪਾ, ਪੌਦੇ ਤਾਂ ਗਿਰਗਿਟ ਅਤੇ ਡੱਡੂ ਵਾਂਗੂ ਝਪਟ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ?” ਪੂਜਾ ਨੇ ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਨਹੀਂ ਬੇਟਾ, ਸਾਰੇ ਪੌਦੇ ਅਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਘੜਾ ਬੂਟੀ (Pitcher Plant) ਅਤੇ ਸਨਡਿਊ (Sundew) ਵਰਗੇ ਪੌਦੇ ਕੀਟ-ਪਤੰਗ ਵੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕੀਟ-ਪਤੰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਅਤੇ ਫਾਸਫੋਰਸ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।” ਪਾਪਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

“ਪਾਪਾ ਇਹ ਪੌਦੇ ਕੀਟ ਕਿਵੇਂ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ?” ਰਾਕੇਸ਼ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਘੜਾ-ਬੂਟੀ ਪੌਦੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਘੜੇ ਦੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਇਸਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤਿਲਕਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਘੜਾ ਰੂਪੀ ਪੱਤੇ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਢੱਕਣ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਕੀਟ ਪੱਤੇ ਉੱਪਰ ਆ ਕੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਤਿਲਕ ਕੇ ਘੜੇ ਵਰਗੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਪਰੋਂ ਢੱਕਣ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਪਾਚਕ, ਰਸ, ਕੀਟ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਢੱਕਣ ਨਵੇਂ ਕੀਟ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਦੁਬਾਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

“ਸਨਡਿਊ” ਪੌਦੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਵਾਲਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੂਰਜ ਵਰਗੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਕੀਟ ਇਸ ਪੱਤੇ 'ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਲਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀਟ ਨੂੰ ਜਕੜ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ 'ਤੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਪਾਚਕ ਰਸ ਕੀਟ ਨੂੰ ਪਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸੋਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵਾਲਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਨਵਾਂ ਕੀਟ ਫੜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।” ਪਾਪਾ ਨੇ ਕੀਟ-ਆਹਾਰੀ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਅਜਬ ਦੁਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ।



ਘੜਾ-ਬੂਟੀ



ਸਨਡਿਊ



ਅਮਰਵੇਲ

ਇਹਨਾਂ ਪੌਦਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾਂ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਪੌਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਆਪ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਗਲੇ-ਸੜੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਸੋਖ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਖੁੰਬਾਂ ਆਦਿ। ਅਮਰਵੇਲ ਵਰਗੇ ਪਰਜੀਵੀ ਪੌਦੇ ਵਧਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਗੇ ਵਰਗੀਆਂ ਬਾਰੀਕ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਤਣਿਆਂ ਉੱਪਰ ਲਪੇਟ ਕੇ ਖੁਰਾਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ, ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰਬਆਹਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਭੋਜਨ-ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕ (ਪੌਦੇ) ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ (ਜੀਵ-ਜੰਤੂ) ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਭੋਜਨ-ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭੋਜਨ-ਲੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਕੀਟ-ਅਹਾਰੀ ਪੌਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤ ਕੀਟਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਸਰਬਆਹਾਰੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :**

(ਗਲੇ-ਸੜੇ, ਕਾਰਬਨਡਾਈਆਕਸਾਈਡ, ਭੋਜਨ-ਜਾਲ, ਹਰੇ, ਸੂਰਜ, ਭੋਜਨ-ਲੜੀ, ਘੜਾ-ਬੂਟੀ, ਸਨਡਿਊ)

1. .... ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੀਵ, ਕਈ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
2. .... ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੀਵ, ਇੱਕ ਜੀਵ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।
3. .... ਪੌਦੇ ..... ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।
4. ਪੌਦੇ ਭੋਜਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ..... ਗੈਸ ਸੋਖਦੇ ਹਨ।
5. .... ਅਤੇ ..... ਕੀਟ ਆਹਾਰੀ ਪੌਦੇ ਹਨ।
6. ਖੁੰਬਾਂ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ..... ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।**

1. ਭੋਜਨ ਲੜੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਕੇ ਭੋਜਨ ਜਾਲ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।
2. ਕਲੋਰੋਫਿਲ ਵਰਣਕ ਕਾਰਨ ਪੱਤੇ ਹਰੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।
3. ਪੌਦੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਲੂਕੋਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
4. ਪੌਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਗੰਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
5. ਸਨਡਿਊ ਪੌਦੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਸੂਰਜ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਿਰਿਆ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?**

---



---



---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਘੜਾ-ਬੂਟੀ ਆਪਣੀ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਅਤੇ ਫਾਸਫੋਰਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ?

---

---

---



ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੰਤੂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੌਦੇ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।





## ਪਾਠ - 15

## ਆਵਾਸ ਵਿਭਿੰਨਤਾ

ਅੱਜ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬਾਲ-ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਲੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ : ‘ਕੁਦਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼’। ਕੁੱਝ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਸਮਝ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ’ਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਕੁਦਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਾ (scenery) ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਾੜ, ਨਦੀ, ਰੁੱਖ, ਪੰਛੀ, ਅਕਾਸ਼, ਸੂਰਜ ਆਦਿ।” ਬੱਚੇ ਝੱਟ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਕੀ ਵਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਖਾਏ ਤਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਪਹਾੜ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਝੱਪੜੀ ਨੁਮਾ ਘਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਬੱਚਿਉ! ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਰੀਸੋ-ਰੀਸ ਪਹਾੜੀ ਘਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ।”



ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਡਮ ਜੀ! ਕੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਟੇਢੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ? ਸਾਡੇ ਘਰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।” ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਸਮਝਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। “ਪਿਆਰੇ ਬੱਚਿਓ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕੱਚੇ ਅਤੇ ਪੱਕੇ ਘਰਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਸਹੂਲਤ, ਆਰਥਿਕਤਾ, ਭੌਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਆਵਾਸ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਆਖਦੇ ਹਨ।”

**ਆਵਾਸ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਧਾਰ ਹਨ :**

- ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ
- ਭੌਤਿਕ ਸਥਿਤੀ
- ਜਲਵਾਯੂ
- ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ

**ਆਓ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਜਾਣੀਏ :**

**ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਆਵਾਸ ਵਿਭਿੰਨਤਾ :** ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਘੱਟ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਛੋਟੇ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹੂਲਤਾਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਵੱਧ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਬੰਗਲਾਨੁਮਾ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

**ਕੱਚੇ ਘਰ :** ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪੱਕਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਲੋਕ ਆਪ ਹੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਿੱਟੀ (ਗਾਰਾ), ਗੋਬਰ, ਲੱਕੜ, ਪਰਾਲੀ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ

ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਬਹੁਤ ਮੋਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਘਰ ਅੰਦਰੋਂ ਠੰਢੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।



ਕੱਚਾ ਘਰ



ਪੱਕਾ ਘਰ

**ਪੱਕੇ ਘਰ :** ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤੇ ਘਰ ਪੱਕੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਕੇ ਘਰ ਇੱਟਾਂ, ਸੀਮਿੰਟ, ਰੇਤਾ, ਬਜਰੀ, ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਸਰੀਏ ਤੋਂ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸਤਰੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਘਰਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਖਰਚਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਸਖ਼ਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਗਰਮੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰੀਆ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

**ਜਲਵਾਯੂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਵਾਸ ਵਿਭਿੰਨਤਾ :** ਜਲਵਾਯੂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿਸੇ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ। ਸਭ ਥਾਂਵਾਂ ਦਾ ਜਲਵਾਯੂ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਰਮੀ, ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਖਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਲਵਾਯੂ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਵਾਸ (ਘਰ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ :



ਢਲਾਣਦਾਰ ਛੱਤ ਵਾਲਾ ਘਰ



ਇਗਲੂ



ਘਾਹ ਫੂਸ ਦੀ ਛੱਤ ਵਾਲਾ ਘਰ

**ਢਲਾਣਦਾਰ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਘਰ :** ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਵਰਖਾ ਜਾਂ ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਮਲਾ, ਮਨਾਲੀ ਵਰਗੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਆਮ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

**ਇਗਲੂ :** ਇਹ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਬਰਫ਼ ਜੰਮੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਧਰੁਵੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਠੰਢ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਰਫ਼ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਘਰ ਅੰਦਰੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਨਿੱਘੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਐਸਕੀਮੋ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।



ਐਸਕੀਮੋ



**ਘਾਹ-ਫੂਸ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਘਰ :** ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਉਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਖਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗਰਮੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਘਾਹ-ਫੂਸ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਘਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੱਚੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਘੱਟ ਵਰਖਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਖੁਰਨ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਢਲਾਣਦਾਰ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਘਰ ਕਿੱਥੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ?**

---

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਇਗਲੂ ਕਿਹੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?**

---

---

---

**ਭੌਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਵਾਸ ਵਿਭਿੰਨਤਾ :** ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਭੌਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਉੱਥੇ ਉਪਲਬਧ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ, ਆਬਾਦੀ ਆਦਿ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਘਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਘਰ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :



**ਬਹੁਮੰਜ਼ਲੀ ਘਰ**



**ਇਕਹਿਰੇ ਘਰ**

**ਬਹੁਮੰਜ਼ਲੀ ਘਰ :** ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਬਾਦੀ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਘੱਟ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਮੰਜ਼ਲੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਮੰਜ਼ਲ 'ਤੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਲੈਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ 'ਤੇ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਲਈ ਪੌੜੀਆਂ ਅਤੇ ਲਿਫਟਾਂ ਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

**ਇਕਹਿਰੇ ਘਰ :** ਇਕਹਿਰੇ ਘਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਪਲਾਟ (ਜ਼ਮੀਨ) ਖਰੀਦ ਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਕਾਨ ਪੱਕੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।



ਟਰੀ ਹਾਊਸ



ਕਾਰਵਾਂ



ਤੰਬੂ



ਬੋਟ ਹਾਊਸ

**ਟਰੀ ਹਾਊਸ (Tree House) :** ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਲੋਕ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ੌਕੀਆਂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਟਰੀ ਹਾਊਸ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਘਰ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਣਦੇ ਹਨ।

**ਬੋਟ ਹਾਊਸ (Boat House) :** ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਝੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਾਂਗ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਤੈਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਵਿਖੇ ਡੱਲ ਝੀਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਬੋਟ ਹਾਊਸ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੈਰ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

**ਕਾਰਵਾਂ :** ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਅਸਥਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਗੱਡੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਉਹ ਲੋਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਣਜਾਰੇ, ਖ਼ਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਜਾਂ ਟੱਪਰੀਵਾਸ ਲੋਕ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੇ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

**ਤੰਬੂ (Tent House) :** ਇਹ ਵੀ ਅਸਥਾਈ ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੌਜੀ, ਪਹਾੜਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ, ਕਿਸੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਸਰਕਸ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਤੰਬੂ ਲਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੰਬੂ ਤਰਪਾਲ ਦੇ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਂਸ ਗੱਡ ਕੇ ਰੱਸੀਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਤੈਰਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ?**

---



---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਤੰਬੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?**

---



---

**ਕਿਰਿਆ 1. ਬੱਚਿਓ!** ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਆਪਣੀ ਡਰਾਇੰਗ ਬੁੱਕ ਜਾਂ ਡਰਾਇੰਗ ਸ਼ੀਟ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਨੇਮ ਪਲੇਟ (ਨਾਮ ਤਖ਼ਤੀ) ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਉ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਕਿਸਮ ਵੀ ਦੱਸੋ।

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :** ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਨੇਮ ਪਲੇਟਾਂ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਨੇਮ ਪਲੇਟਾਂ (ਗੱਤੇ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ) 'ਤੇ ਘਰ ਦਾ ਨੰਬਰ,

ਆਪਣਾ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ, ਗਲੀ ਨੰਬਰ, ਮੁਹੱਲਾ ਆਦਿ ਲਿਖਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਮਾਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਇੱਕ ਮੁਹੱਲੇ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨੇਮ ਪਲੇਟਾਂ ਲਾ ਕੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਕਾਨ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

**ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਵਾਸ ਵਿਭਿੰਨਤਾ :** ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੱਗਰੀ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਸੌਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ :

**ਪੱਥਰ ਦੇ ਘਰ :** ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜ ਅਤੇ ਚੱਟਾਨਾਂ ਆਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਹਿੰਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲੇਟਾਂ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

**ਬਾਂਸ ਦੇ ਘਰ :** ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਬਾਂਸ ਬਹੁਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਉੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਖਾ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਵੀ ਕਾਫੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਂਸ ਗੱਡ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਸਾਮ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

**ਵਾਤਾਵਰਨ ਪੱਖੀ ਘਰ :** ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਆਬਾਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਧਾਉਣੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਰਜਾ ਦੀ ਖਪਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪੱਖੀ ਘਰ ਬਣਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਵਾਤਾਵਰਨ 'ਤੇ ਘੱਟ ਬੋਝ ਪਾਉਣ। ਅਜਿਹੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :-



- ਛੱਤਾਂ ਤੋਂ ਵਰਖਾ ਵਰਖਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਟੈਂਕ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ।
- ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੌਦੇ ਲਾਉਣੇ।
- ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਤੋਂ ਕੰਪੋਸਟ ਖਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ।
- ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ।
- ਭੋਜਨ ਪਕਾਉਣ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸੂਰਜੀ ਉਰਜਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ।

**ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੱਗਰੀ :** ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ। ਲੱਕੜ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਇਸਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਚੁਗਾਠਾਂ ਅਤੇ ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਤੋਂ ਬਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ੀਸ਼ਾ, ਪੀ. ਵੀ. ਸੀ. ਸ਼ੀਟਾਂ ਅਤੇ ਫਾਈਬਰ ਸ਼ੀਟਾਂ ਵੀ ਖਿੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਗੇਟਾਂ 'ਤੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਟਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੀਮੇਂਟ ਦੇ ਬਣੇ ਬਲਾਕ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਛੱਤਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪੀ. ਓ. ਪੀ. (POP) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਿਰਿਆ 2. ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ 'ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਉ।

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :** ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਨਿਰੀਖਣ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰੋ। ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ।



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਮਨੁੱਖ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵੱਡੇ ਜਾਂ ਛੋਟੇ, ਕੱਚੇ ਜਾਂ ਪੱਕੇ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- ਜਲਵਾਯੂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਢਲਾਣਦਾਰ ਛੱਤਾਂ, ਘਾਹ-ਫੂਸ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਅਤੇ ਇਗਲੂ ਆਦਿ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਭੌਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਹੁਮੰਜ਼ਲੀ ਘਰ, ਇਕਹਿਰੇ ਘਰ, ਟਰੀ ਹਾਊਸ, ਬੋਟ ਹਾਊਸ, ਕਾਰਵਾਂ ਅਤੇ ਤੰਬੂ ਆਦਿ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਾਂਸ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਘਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ।**

ਢਲਾਣਦਾਰ, ਚੁਗਾਠਾਂ, ਨੇਮ-ਪਲੇਟਾਂ, ਅਸਥਾਈ, ਰੁੱਖਾਂ

- (ੳ) ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ..... ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- (ਅ) ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ..... ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਘਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (ੲ) ਤੰਬੂ ..... ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (ਸ) ਟਰੀ-ਹਾਊਸ ..... ਉੱਪਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (ਹ) ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ..... ਲੱਕੜ ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਬਣਨ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਹੀ ਕਥਨ ਤੇ (✓) ਅਤੇ ਗਲਤ ਕਥਨ ਤੇ (×) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ :-**

- (ੳ) ਪੱਕੇ ਘਰ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਗਾਰੇ ਦੇ ਬਣਦੇ ਹਨ।
- (ਅ) ਕਾਰਵਾਂ ਚਲਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (ੲ) ਇਗਲੂ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (ਸ) ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਘਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (ਹ) ਟਰੀ-ਹਾਊਸ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਸਹੀ ਮਿਲਾਣ ਕਰੋ :

ਧਰੁਵੀ ਖੇਤਰ

ਬਹੁਮੰਜਲੀ ਇਮਾਰਤਾਂ

ਝੀਲਾਂ

ਘਾਹ ਫੂਸ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ

ਮਹਾਂਨਗਰ

ਇਗਲੂ

ਰੇਗਿਸਤਾਨ

ਬਾਂਸ ਦੇ ਘਰ

ਆਸਾਮ

ਬੋਟ ਹਾਊਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

(ੳ) ਬਹੁਮੰਜਲੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ?

ਕਾਰਵਾਂ

ਫਲੈਟ

ਪਲਾਟ

(ਅ) ਤੰਬੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੌਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਫੌਜੀ

ਡਾਕਟਰ

ਐਸਕੀਮੋ

(ੲ) ਬੋਟ ਹਾਊਸ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ?

ਰਾਜਸਥਾਨ

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਸ੍ਰੀਨਗਰ

(ਸ) ਐਸਕੀਮੋ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ?

ਇਗਲੂ

ਕਾਰਵਾਂ

ਟਰੀ ਹਾਊਸ

(ਹ) ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ?

ਲੱਕੜ

ਪੱਥਰ

ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕੱਚੇ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ?

---



---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਪੱਕੇ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ?

---



---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਬਰਫ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਟਰੀ ਹਾਊਸ ਕਿੱਥੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਆਵਾਸ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਆਧਾਰ ਹਨ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਆਸਾਮ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਬਾਂਸ ਦੇ ਘਰ ਕਿਉਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ ?

---

---

---

---





## ਪਾਠ - 16

## ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਸੁਖ



### ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰ

ਅਮਨਦੀਪ ਦਾ ਘਰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਹਰਜੀਤ ਦਾ ਘਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ। ਅਮਨਦੀਪ ਦੇ ਦਿਨ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਹਰਜੀਤ ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਕਾਫੀ ਉਦਾਸ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਅਮਨ ਸਕੂਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਹਰਜੀਤ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸਕੂਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਮਨਦੀਪ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਿਆ।

**ਹਰਜੀਤ** - ਕੀ ਦਾਦਾ ਜੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ?

**ਅਮਨਦੀਪ** - ਵੀਰਵਾਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ, ਸਾਡੀ ਜੀਪ ਖਰਾਬ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਕਾਫੀ ਵਿਗੜ ਗਈ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਗਏ ਪਰ ਉਹ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਏ।

**ਹਰਜੀਤ** - ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

**ਅਮਨਦੀਪ** - ਹਾਂ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

**ਹਰਜੀਤ** - ਤੁਹਾਡਾ ਘਰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਵੀ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ। ਜਦ ਮੇਰੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਅੰਕਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਤੁਰੰਤ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਗਏ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਚ ਗਈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।



**ਅਮਨਦੀਪ** - ਆਂਢ ਗੁਆਂਢ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਘਾਟ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਨੇੜੇ ਹੋਰ ਘਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਖੇਡਣ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਉੱਥੇ ਦੋਸਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮੌਕੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਦੋਸਤ ਹੀ ਆ ਸਕੇ।

**ਹਰਜੀਤ** - ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬੜੀ ਮੌਜ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਫੰਕਸ਼ਨ ਹੋਵੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਦਿਨ ਤਿਉਹਾਰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਰਲ ਕੇ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸ਼ੱਕੀ ਬੰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਏ ਤਾਂ ਮੁਹੱਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲੈ ਗਏ। ਪੁਛਗਿੱਛ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਅਪਰਾਧੀ ਸਨ ਅਤੇ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ।

**ਅਮਨਦੀਪ** - ਸਾਡੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਈ ਫ਼ਾਇਦੇ ਸਨ।

**ਹਰਜੀਤ** - ਪਰ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ ?

**ਅਮਨਦੀਪ** - ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਖੇਤ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਸੀ। ਖੇਤ ਆਉਣ ਜਾਣ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਘਰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਖੇਤ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸੌਖ ਹੋ ਗਈ।

ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਖ-ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਿਲ-ਜੁਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖੇਡਣ ਅਤੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਸੈਰ ਆਦਿ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਰਕ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਕੂਲ, ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਲਈ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀ ਆਬਾਦੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਾਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1.** ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ ਜਦ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

---

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2.** ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਵਸਣ ਨਾਲ ਕੀ ਲਾਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਹੱਲੇ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ? (ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਜੰਵਘਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਆਦਿ)

---

---

---

ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੀਟ ਵੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕੀੜੀਆਂ ਸਿਉਂਕ, ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ, ਭਿੰਡ ਆਦਿ। ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਛੱਤੇ ਵਿੱਚ 3 ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ—

ਇੱਕ ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ, ਕੁਝ ਨਰ ਮੱਖੇ (Drones) ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਅਤੇ ਨਰ ਮੱਖਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਕਾਮਾ ਮੱਖੀਆਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਛੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪਰਾਗਕਣ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ, ਮੋਮ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਛੱਤੇ ਦੇ ਖਾਨੇ ਬਣਾਉਣੇ, ਛੱਤੇ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਛੱਤੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ। ਕਾਮਾ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਮਾ ਮੱਖੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕੁਤਾਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਜਦ ਛੱਤੇ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਮਾ ਮੱਖੀਆਂ ਰਲ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਜਦ ਕਾਮਾ ਮੱਖੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡੰਗ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਡੰਗ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਡਾ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡੰਗ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਮੱਖੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਛੱਤੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਮੱਖੀ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।



ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਛੱਤਾ

### ਜਦੋਂ ਹੜ੍ਹ ਆਏ

ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਿਆ ਦਾ ਪਾਣੀ ਆਮ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਲੋਕ ਫਸਲਾਂ ਬੀਜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭਰ ਕੇ

ਵਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਲ ਬਰਸਾਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਮ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਪਾਣੀ ਇਸਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਦ ਪਾਣੀ ਉਤਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਗਏ। ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ-

‘ਦੋ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਮੀਂਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਬਾਰਸ਼ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨੀਵੇਂ ਥਾਂਵਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਖੇਤ ਵੀ ਸਾਰੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਬਾਹਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾ ਵੜੇ ਪਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦਰਿਆ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ 5-5 ਫੁੱਟ ਪਾਣੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਹੜੇ ਮਕਾਨ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਹ ਧੜਾਧੜ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗੇ। ਸਾਡਾ ਮਕਾਨ ਪੱਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਡਿੱਗਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸਦੀ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚੋਂ ਰਾਮੂ ਦਾ ਕੋਠਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ



ਹੜ੍ਹ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆ। ਹੋਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਉੱਚੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸਨ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦੋ ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਮਕਾਨ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਰੀਬ ਘਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਤਾਂ ਬਚ ਗਈਆਂ ਪਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਖਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਿਆ। ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚਾਹੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਪਾਣੀ ਗੰਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੀਣ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਇਆਂ ਨੇ ਕੱਢੇ ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦ ਬਾਰਸ਼ ਰੁਕੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਕੁਝ ਨੀਵਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਛੱਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉੱਚੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਇਹ ਸਾਮਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਰੌਲ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਡੀ ਮਦਦ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਸਮਾਜ-ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਮ ਲੋਕ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸਾਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਲੋਕ ਮੁਸੀਬਤ ਸਮੇਂ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ।

ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਡਿੱਗ ਪਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪੇਸ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰ ਉੱਚੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਤੰਬੂ ਗੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਰਾਮੂ ਵਰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਥੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਉੱਥੇ ਘਰ ਵਰਗੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਦੂਸਰਾ ਰਾਮੂ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਫਿਕਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਉਣਗੇ।



### ਹੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਤਬਾਹੀ

ਨੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਘਰ ਅਜੇ ਵੀ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਸੂਰੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਜੰਟ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਕੱਲ੍ਹ ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕੋਈ ਸਮਾਨ ਚੁੱਕਣ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੰਧ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਆ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਤੱਕ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਦਾਖਲ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਤਾਂ ਬਚ ਗਈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਲੱਤ ਦੀ ਹੱਡੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਨ ਹਸਪਤਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਭੈਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀਆਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਝੱਲਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰ ਸਾਨੂੰ ਗਰਮੀ, ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਵਰਖਾ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਜਦ ਘਰ ਢਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਰਹਿਣਾ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

**ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਵੇਲੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ :** ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭੁਚਾਲ, ਹੜ੍ਹ, ਅੱਗ ਲੱਗਣ, ਸੁਨਾਮੀ ਅਤੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਆਦਿ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੱਸ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਬੇਘਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਕੱਚੇ ਘਰ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਹੜ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜੋ ਘਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਉਹ ਢਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜਾਨੀ-ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

1. ਭੁਚਾਲ ਆਉਣ 'ਤੇ ਘਰਾਂ, ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਵੱਲ ਨਿੱਕਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
2. ਹੜ੍ਹ ਆਉਣ 'ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

3. ਅੱਗ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉ ਦਸਤੇ (Fire Brigade) ਨੂੰ ਬਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
4. ਤੁਫ਼ਾਨ ਆਉਣ 'ਤੇ ਪੱਕੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
5. ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ਼ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਜਾਂ ਬਿਮਾਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਆਫ਼ਤਾਂ ਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਸਮਾਜਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਕਲੱਬ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ਼ ਮਿਲ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਸਪਤਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਨੂੰ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਦਵਾਈਆਂ ਵੰਡਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ** - ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭੂਚਾਲ ਆਉਣਾ, ਬੱਦਲ ਫਟਣਾ ਜਾਂ ਸੌਕਾ ਪੈਣਾ ਆਦਿ।

**ਕਿਰਿਆ 1.** ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਵੋ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਪਿਆ ਸੀ ? ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸ ਨੇ ਅਤੇ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ?



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚਲਾ ਘਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ।
- ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਹਰ ਪਿੰਡ/ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਸਾਂਝੀਆਂ ਸਮੁਦਾਇਕ ਥਾਂਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਕੁਝ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਵੀ ਝੁੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- ਘਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਝੱਲ ਸਕੇ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5.** ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾ ਭਰੋ।

ਇਕੱਲਾ, ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ, ਕੱਚੇ ਘਰ, ਐਂਬੂਲੈਂਸ, ਬਿਮਾਰੀਆਂ

1. ਮਨੁੱਖ ..... ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।
2. ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ..... ਡਿੱਗ ਸਕਦੇ ਹਨ।
3. ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ..... ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
4. ਹੜ੍ਹਾਂ ਹੋ ਬਾਅਦ ..... ਫੈਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
5. ਘਰ ਸਾਨੂੰ ..... ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

- (ੳ) ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- (ਅ) ਸਾਂਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- (ੲ) ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- (ਸ) ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- (ਹ) ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਝੁੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਮਨੁੱਖ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਉਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਕਿਹੜੇ ਕੀਟ ਕਲੋਨੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

---

---

---





## ਪਾਠ - 17

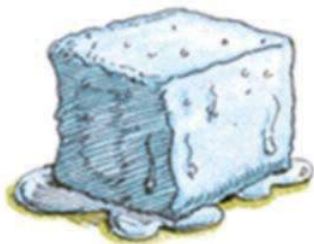
# ‘ਪਾਣੀ’ ਇੱਕ ਵਡਮੁੱਲਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨ

ਪਾਣੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਅਨਮੋਲ ਦਾਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਣੀ ਸਾਡੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਪੌਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਹਵਾ ਅਸੀਂ ਸਾਹ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਲਿਆਂਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਾਣੀ ਵਾਸ਼ਪਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਚੌਥਾਈ (3/4) ਭਾਗ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਨੀਲਾ ਗ੍ਰਹਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਆਕਸੀਜਨ ( $O_2$ ) ਅਤੇ ਹਾਈਡ੍ਰੋਜਨ ( $H_2$ ) ਮਿਲ ਕੇ ਪਾਣੀ ( $H_2O$ ) ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

### ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ :

- ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਗੰਧ (ਖੁਸ਼ਬੂ) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
- ਪਾਣੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਆਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸਨੂੰ ਜਿਸ ਵੀ ਬਰਤਨ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਉਸੇ ਦਾ ਆਕਾਰ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :- ਠੋਸ, ਤਰਲ ਅਤੇ ਗੈਸ



ਠੋਸ (ਬਰਫ)



ਤਰਲ (ਪਾਣੀ)



ਗੈਸ (ਭਾਫ)

ਪਾਣੀ ਦੇ ਠੋਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬਰਫ, ਤਰਲ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਗੈਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਭਾਫ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਰਲ ਰੂਪ ਦੀ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਾਣੀ ਨੂੰ  $0^\circ\text{C}$  (ਸੈਲਸੀਅਸ) ਤੱਕ ਠੰਡਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜੰਮ ਕੇ ਬਰਫ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਸਨੂੰ  $100^\circ\text{C}$  (ਸੈਲਸੀਅਸ) ਤੱਕ ਗਰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਾਫ ਬਣ ਕੇ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਭਾਫ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਠੰਢਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁੜ ਪਾਣੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਕਿਹੜੇ ਹਨ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਪਾਣੀ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੈਸਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ ?

---

---

ਕਿਰਿਆ 1. ਇੱਕ ਪੁਰਾਣਾ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਲਓ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗਿੱਲਾ ਕਰੋ। ਉਸ ਗਿੱਲੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪੌਚਾ ਲਗਾਓ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਫਰਸ਼ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੋਗੇ ਕਿ ਗਿੱਲਾ ਫਰਸ਼ ਹੁਣ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋਚੋ! ਫਰਸ਼ ਉੱਪਰਲਾ ਪਾਣੀ ਆਖਿਰ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ ?

ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -

ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਾਸ਼ਪੀਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਕਿਰਿਆ 2. ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਵਿੱਚ ਔਧਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਣੀ ਪਾਓ। ਹੁਣ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਟੁਕੜੇ ਪਾਓ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਗਲਾਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈਆਂ ?

ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -

ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੰਘਣਾਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ।

**ਜਲ ਚੱਕਰ :** ਸੂਰਜ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਛੱਪੜਾਂ, ਝੀਲਾਂ, ਨਦੀਆਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਾਸ਼ਪ ਬਣ ਕੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਠੰਢੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਪਾਣੀ





ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੂੰਦਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਕੇ ਬੱਦਲ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਬੱਦਲ ਭਾਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵਰਖਾ ਜਾਂ ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਾਣੀ ਦੁਬਾਰਾ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਦੀਆਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੱਕਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

**ਘੁਲਣਸ਼ੀਲਤਾ :** ਜਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੁਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਵਸਤੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਨਮਕ ਅਤੇ ਖੰਡ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਘੁਲਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਵਸਤੂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਤ ਅਤੇ ਪੱਥਰ। ਕਈ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਘੁਲਦੇ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਤੈਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਦੁੱਧ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੁਰੰਤ ਘੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

**ਕਿਰਿਆ 3.** ਇੱਕ ਪਤੀਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ ਪਾਓ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ 2 ਚਮਚ ਨਮਕ ਘੋਲੋ। ਬੱਚਿਓ! ਹੁਣ ਉਸ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਮਕ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕੱਢੋ। ਸੋਚੋ ਕਿਵੇਂ ?

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰੋ। ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਬਾਲੋ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਹੋ ਕੇ ਵਾਸ਼ਪ ਬਣ ਕੇ ਉੱਡ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਪਤੀਲੀ ਵਿਚਲਾ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਓ ਕਿ ਹੁਣ ਪਤੀਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਨਮਕ ਬਚਿਆ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲਿਆ ਸੀ।

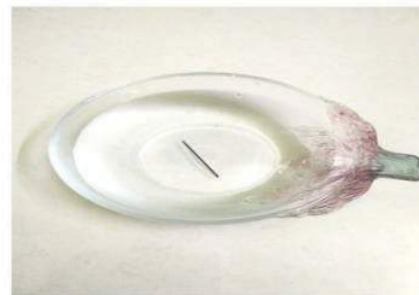


**ਤੈਰਨਾ ਅਤੇ ਡੁੱਬਣਾ :** ਪਿਆਰੇ ਬੱਚਿਓ! ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਛੱਡੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਉਹ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਤੈਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਸੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਸੁੱਟੋ ਤਾਂ ਉਹ ਡੁੱਬ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸੋਚਦੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ ਹਲਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਭਾਰਾ ਇਸੇ ਲਈ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਤੈਰਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਪੱਥਰ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਲੋਹੇ ਦੀ ਸੂਈ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਇੱਕ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਤੈਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਸਤੂ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਤੈਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਹਟਾਏ ਗਏ ਪਾਣੀ ਦਾ ਭਾਰ ਉਸਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇ।



ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼



ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਸੂਈ

**ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਤਕਰਾ :** ਬੱਚਿਓ! ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਣਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਸੀ ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਘਟਣ ਲੱਗੀ। ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਪੀਣ ਵਾਲ਼ਾ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ-ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਖੂਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।



ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨੀਵੀਆਂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੂਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਢੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਵਿਤਕਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਘਟ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ।**

ਨੀਲਾ, ਬੱਦਲ, ਬਰਫ਼, ਤਿੰਨ

- (ੳ) ਪਾਣੀ ਦੇ ..... ਰੂਪ ਹਨ।
- (ਅ) ਵਾਸ਼ਪ ਬਣ ਕੇ ਉੱਪਰ ਉੱਡਿਆ ਪਾਣੀ ..... ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ੲ) ਪਾਣੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ..... ਗ੍ਰਹਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ਸ) ਪਾਣੀ ਦੇ ਠੋਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ..... ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਸਹੀ ਕਥਨ ਅੱਗੇ (✓) ਅਤੇ ਗ਼ਲਤ ਕਥਨ ਅੱਗੇ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ :-**

- (ੳ) ਪਾਣੀ ਠੰਢਾ ਹੋ ਕੇ ਭਾਫ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ਅ) ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

(ੲ) ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਲਈ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

(ਸ) ਜਲ-ਚੱਕਰ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।**

(ੳ) ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਠੰਢਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਹ ਬਰਫ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?  
40° C  0°C  100°C

(ਅ) ਧਰਤੀ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਭਾਗ ਪਾਣੀ ਹੈ ?  
60%  50%  70%

(ੲ) ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੁਲਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ?  
ਨਮਕ  ਰੇਤਾ  ਬਜਰੀ

(ਸ) ਕਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਡੁੱਬਦੀ ?  
ਲੋਹਾ  ਪੱਥਰ  ਲੱਕੜ

(ਹ) ਪਾਣੀ ਬਣਨ ਲਈ ਆਕਸੀਜਨ ਨਾਲ ਕਿਹੜੀ ਗੈਸ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ?  
ਕਾਰਬਨ ਡਾਇਆਕਸਾਈਡ  ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ   
ਹਾਈਡ੍ਰੋਜਨ

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ ?**

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੈਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ ?**

---

---

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੁਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ ?**

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਲਿਖੋ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਜਲ ਚੱਕਰ ਕਿਵੇਂ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ? ਚਿੱਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੁਲੇ ਹੋਏ ਨਮਕ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਵਾਸ਼ਪੀਕਰਨ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿਓ।

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਕਦੋਂ ਤੈਰਦੀ ਹੈ ?

---

---

---





## ਪਾਠ - 18

### ਪਾਣੀ-ਖੇਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ

ਅੱਜ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਰੌਣਕ ਹੈ। ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਮੌਸਮ ਹੈ। ਠੰਡੀ-ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਵਣ-ਮਹਾਂ-ਉਤਸਵ ਮਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਵਣ-ਮਹਾਂ-ਉਤਸਵ ਹਰ ਸਾਲ ਜੁਲਾਈ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ, ਸਾਂਝੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਪੌਦੇ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਸਜਾਵਟੀ ਅਤੇ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਕਈ ਬੱਚੇ ਵੀ ਬੂਟੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਬੂਟੇ ਲਾਏ ਗਏ। ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੇ ਮੈਡਮ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਮੈਡਮ ਜੀ! ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?"



ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ “ਬੇਟਾ! ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੌਦੇ ਵੀ ਸਜੀਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਖੁਰਾਕ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ, “ਹਾਂ, ਮੈਡਮ ਜੀ! ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਟਰਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।” ਮਨਵੀਰ ਬੋਲਿਆ, “ਸਾਡੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਿਜਲੀ ਵਾਲੇ ਨਵੀਂ ਮੋਟਰ ਲਾ ਕੇ ਗਏ ਹਨ।” ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ।

ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਬੱਚਿਓ! ਇਸ ਮੋਟਰ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਧਰਤੀ 'ਚੋਂ ਪਾਈਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਖੂਹ ਪੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਵੀ ਕਈ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਪੁਰਾਣੇ ਡੂੰਘੇ ਖੂਹ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਸ਼ੁੱਕ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

**ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ :-** ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ:-

**(ੳ) ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਧਨ :-** ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਖਾ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ, ਖੂਹ, ਨਹਿਰਾਂ, ਸੂਏ, ਕੱਸੀਆਂ ਆਦਿ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ:-

**ਵਰਖਾ :-** ਵਰਖਾ ਸਿੰਜਾਈ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸੂਨ ਪੌਣਾਂ ਵਰਖਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ, ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਹੀ ਬੀਜੀਆਂ



ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਕੇਵਲ ਵਰਖਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿ ਸਕਣ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਸਿੰਜਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਘੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵਰਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਵੀ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

**ਖੂਹ :-** ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸਿੰਜਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੇ ਖੂਹ ਪੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਟਿੱਡਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋੜਨ ਲਈ ਬਲਦਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।



**ਨਹਿਰਾਂ, ਸੂਏ ਆਦਿ :-** ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਇਆਂ/ਕੱਸੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਸਿੰਜਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਨਹਿਰਾਂ ਵੀ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੰਜਾਈ ਕਰਨਾ ਵੀ ਇੱਕ ਔਖਾ ਕੰਮ ਸੀ।



**(ਅ) ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਧਨ :-** ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਟਿਊਬਵੈੱਲ, ਤਲਾਬ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ:-

**ਟਿਊਬਵੈੱਲ :-** ਇਹ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਿੰਜਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੇ ਬੋਰ ਕਰਕੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਵੱਡੀਆਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਮੋਟਰਾਂ ਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੋਟਰਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡੂੰਘਾਈ ਤੋਂ ਵੀ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੋਟਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਜਾਂ ਡੀਜ਼ਲ ਇੰਜਣਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।



**ਤਲਾਬ :-** ਇਹ ਸਾਧਨ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਧਰਤੀ ਪਥਰੀਲੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਡੂੰਘੇ ਬੋਰ ਕਰਨੇ ਔਖੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਖਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।



**ਨਹਿਰਾਂ :-** ਨਹਿਰਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਫਰਕ ਇਹ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਡੈਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਗਈ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਨਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਛੱਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੁਣ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜਾਲ ਵਿਛ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹਿਰੀ ਸਿੰਜਾਈ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।



ਇਹਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੱਗੇ ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਕਈ ਢੰਗ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਪਾਣੀ

ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਡ੍ਰਿਪ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Drip System) ਅਤੇ ਫੁਹਾਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Fountain System) ਆਦਿ ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਹਨ।

**ਕਿਰਿਆ 1.** ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੀ ਇੱਕ ਬੋਤਲ ਲਓ। ਉਸਨੂੰ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਕੱਟ ਲਓ। ਉਸਦਾ ਢੱਕਣ ਬੰਦ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਢੱਕਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਰਾਖ ਕਰੋ। ਹੁਣ ਇਸ ਬੋਤਲ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕੇ ਪੌਦੇ ਦੇ ਤਣੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਓ। ਉੱਪਰੋਂ ਇਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੋਗੇ ਕਿ ਬੋਤਲ ਵਿਚਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਤੁਪਕਾ-ਤੁਪਕਾ ਕਰਕੇ ਪੌਦੇ ਦੀ ਸਿੰਜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।



### ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਜਾਈ (Drip Irrigation) ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖਪਤ ਘੱਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

### ਪਾਣੀ ਦੀ ਖਪਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਫਸਲ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ :-

- ਰਬੀ (ਹਾੜੀ) ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਅਤੇ ਖ਼ਰੀਫ਼ (ਸਾਉਣੀ) ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ
- ਰਬੀ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਨਵੰਬਰ ਵਿੱਚ ਬੀਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ ਵਿੱਚ ਵੱਢ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਫਸਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਹਨ:- ਕਣਕ, ਜੌਂ, ਸਰੋਂ, ਆਦਿ।
- ਖ਼ਰੀਫ਼ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਵਰਖਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਜੂਨ ਜਾਂ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਖ਼ਰੀਫ਼ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚੌਲ, ਜਵਾਰ, ਬਾਜਰਾ, ਮੱਕੀ, ਮੂੰਗਫਲੀ, ਪਟਸਨ, ਅਤੇ ਕਪਾਹ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਇਸ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਦਾਲਾਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਝੋਨੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਝੋਨੇ ਦਾ ਝਾੜ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਝੋਨੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਝੋਨੇ ਦੀ ਫਸਲ ਦੀ ਬਿਜਾਈ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਖਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੱਦ ਤੱਕ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਕਣਕ-ਝੋਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਬਦਲਵੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਬੀਜਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਫਸਲੀ ਚੱਕਰ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀ ਹੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਵਧੇਗੀ।



**ਕਿਰਿਆ 2.** ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਬੀਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

### ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -

ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਹੀ ਬੀਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਘੱਟ ਸਨ।

**ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਡੂੰਘਾ ਹੋਣ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ :**

ਅਸੀਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਮਝ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਤੋਂ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤੋਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ :

- ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਪਵੇਗਾ।
- ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਲਾਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਅਨਾਜ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
- ਜੰਗਲ ਸੁੱਕ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਹੋਰ ਘੱਟ ਪੈਣਗੇ ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸੋਕਾ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ।
- ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਟੋਭੇ, ਤਲਾਅ ਆਦਿ ਸੁੱਕ ਜਾਣਗੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰ ਜਾਣਗੇ।
- ਪਾਣੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤੂ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸਦੇ ਲਈ ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।
- ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਲਈ ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ।
- ਉਦਯੋਗ, ਭਵਨ-ਨਿਰਮਾਣ ਵਰਗੇ ਕਾਰਜ ਵੀ ਰੁਕ ਜਾਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।



**ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਪਾਅ :-**

ਉਪਰੋਕਤ ਹਾਲਾਤ ਬੇਹੱਦ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਹੀ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ:-

- ਸਾਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੁੱਖ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਭਵਨ-ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਫ਼ਰਨੀਚਰ ਲਈ ਲੱਕੜ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਘਟਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਬੀਜਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਵਰਖਾ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ (Rain Water Harvesting) ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਫ਼ਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਸਬੰਧੀ ਚੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।





**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਪਾਣੀ ਖੇਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ।
- ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੰਜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਹਨ।
- ਸਿੰਜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਧਨ ਵਰਖਾ ਹੈ।
- ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਲਾਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਜਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਝੋਨੇ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
- ਪਾਣੀ ਦੀ ਖਪਤ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਘੱਟ-ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਉਗਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਨਾ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ।**

- (ੳ) ..... ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ਅ) ਹਾੜੀ (ਰਬੀ) ਦੀ ਮੁੱਖ ਫ਼ਸਲ ..... ਹੈ।
- (ੲ) ਸਾਉਣੀ (ਖ਼ਰੀਫ਼) ਦੀ ਮੁੱਖ ਫ਼ਸਲ ..... ਹੈ।
- (ਸ) ..... ਅਪਣਾਉਣ ਨਾਲ਼ ਧਰਤੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- (ਹ) ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ..... ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਜਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।**

- (ੳ) ਵਰਖਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਜਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ।
- (ਅ) ਕਣਕ ਸਾਉਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਫ਼ਸਲ ਹੈ।
- (ੲ) ਝੋਨੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਹੈ।
- (ਸ) ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਉਗਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
- (ਹ) ਫ਼ਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

(ੳ) ਵਣ-ਮਹਾਂਉਤਸਵ ਕਿਹੜੇ ਮਹੀਨੇ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੂਨ  ਜੁਲਾਈ  ਅਗਸਤ

(ਅ) ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਜਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ?

ਟਿਊਬਵੈੱਲ  ਖੂਹ  ਤਲਾਬ

(ੲ) ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੰਜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?

ਟਿਊਬਵੈੱਲ  ਨਹਿਰਾਂ  ਤਲਾਬ

(ਸ) ਕਿਹੜੀ ਫ਼ਸਲ ਵੱਧ ਪਾਣੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ?

ਜਵਾਰ  ਬਾਜਰਾ  ਝੋਨਾ

(ਹ) ਕਿਹੜੀ ਫ਼ਸਲ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ?

ਗੰਨਾ  ਛੋਲੇ  ਕਪਾਹ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਵੱਧ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਝੋਨੇ ਦੀ ਬਿਜਾਈ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਕਿਉਂ ਹੈ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਡੂੰਘਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਲਿਖੋ ?

---

---

---

---





## ਪਾਠ - 19

# ਪਾਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਦੁਨੀਆ



ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਹਰਮਨ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਉੱਪਰ ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡੂੰਘੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਛੋਟੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ, ਕੱਛੂ, ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੈਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੌਦੇ ਵੀ ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਛੇਗਾ।

ਉਸ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅਧਿਆਪਕ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਸਰ! ਕੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪੌਦੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ?” ਸਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ। ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਬੱਚਿਓ! ਤੁਸੀਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ’ਤੇ ਅਕਸਰ ਕਾਰਟੂਨ ਜਾਂ ਨਾਚ-ਗਾਣੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਹੋ ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਵੇਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹੋਣ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਕੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਵੀ ਵਧ ਗਈ।

ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ, “ਬੱਚਿਓ! ਪਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੌਦਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪਹਾੜ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਹਾੜ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਚੱਟਾਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬਨਸਪਤੀ ਉੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਨਸਪਤੀ ’ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਵਧਦੇ-ਫੁਲਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਇੱਕ ਦੁਨੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਜੀਵ ਅਤੇ ਪੌਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਓ, ਇਹਨਾਂ ਪੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਜੰਤੂਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣੀਏ।”

• **ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਪੌਦੇ:-**

ਕਮਲ, ਜਲ-ਕੁੰਭੀ ਅਤੇ ਜਲ-ਲਿੱਲੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਪੌਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੌਦੇ ਖੜ੍ਹੇ ਤਾਜ਼ੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਧਦੇ-ਫੁਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਉਸ ਬਨਸਪਤੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਡੂੰਘੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਮੋਮ ਵਰਗੇ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਤਹਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

(ੳ) **ਕਮਲ** :- ਇਹ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਬਾਂ, ਝੀਲਾਂ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪੌਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪੱਤਾ ਬਿਲਕੁਲ ਰੋਟੀ ਵਾਂਗ ਗੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਚਿੱਟਾ /ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦਾ ਫੁੱਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਡੰਡੀ ਲੰਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਮਲ ਦਾ ਫੁੱਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫੁੱਲ ਵੀ ਹੈ।



**ਕਮਲ**



**ਜਲ-ਕੁੰਭੀ**



**ਜਲ-ਲਿੱਲੀ**

(ਅ) **ਜਲ-ਕੁੰਭੀ** :- ਜਲ-ਕੁੰਭੀ ਇੱਕ ਵੇਲ-ਨੁਮਾ ਪੌਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਫੁੱਲ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(ੲ) **ਜਲ-ਲਿੱਲੀ** :- ਇਹ ਵੀ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਪੌਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਤਾਜ਼ੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਮਲ ਵਾਂਗ ਇਸਨੂੰ ਵੀ ਬੜੇ ਹੀ ਮਨਮੋਹਕ ਫੁੱਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਪੱਤੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

**ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ** :- ਉਂਵ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਸੀਮਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜਲੀ ਜੀਵਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ।

(ੳ) **ਮੱਛੀ** :- ਮੱਛੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮੁੱਖ ਜੀਵ ਹੈ। ਮੱਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਮੱਛੀਆਂ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੁਲੀ ਹੋਈ ਆਕਸੀਜਨ ਸੋਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਲਫੜੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਛੀਆਂ ਝੀਲਾਂ, ਤਲਾਬਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਕਈ ਲੋਕ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਬਕਸੇ ਬਣਾ ਕੇ ਸਜਾਵਟ ਵਜੋਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀਆਂ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬਕਸਿਆਂ ਨੂੰ ਐਕੁਏਰੀਅਮ (AQUARIUM) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।



**ਕਿਰਿਆ 1.** ਇੱਕ ਮਠਿਆਈ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਖਾਲੀ ਡੱਬਾ ਲਓ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਚਿਪਕਾਓ। ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਘਾਹ-ਫੂਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ ਬਨਸਪਤੀ ਦਰਸਾਓ। ਥਰਮੋਕੋਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਰੰਗ ਕੇ ਚੱਟਾਨਾਂ/ਪੱਥਰ ਬਣਾਓ। ਹੁਣ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀਆਂ/ਜਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਚਿਪਕਾਉ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਉੱਪਰੋਂ ਲੈਮੀਨੇਸ਼ਨ-ਸ਼ੀਟ ਨਾਲ ਕਵਰ ਕਰ ਦਿਓ। ਐਕੁਏਰੀਅਮ ਦਾ ਮਾਡਲ ਤਿਆਰ ਹੈ।



**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਜਮਾਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸਜਾ ਕੇ ਰੱਖੋ।

**ਵੇਲੂ :** ਵੇਲੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵ ਹੈ। ਨੀਲੀ ਵੇਲੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਕਾਰ (ਲੰਬਾਈ) 90 ਤੋਂ 100 ਫੁੱਟ ਅਤੇ ਭਾਰ 120 ਤੋਂ 150 ਟਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।



(ਅ) **ਮਗਰਮੱਛ :-** ਇਹ ਇੱਕ ਜਲ-ਥਲੀ ਜੀਵ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ। ਇਸਦੇ ਦੰਦ ਤਿੱਖੇ ਅਤੇ ਜਬਾੜਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਬੋਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਸੁਸਤ ਦਿਖਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਫੁਰਤੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।



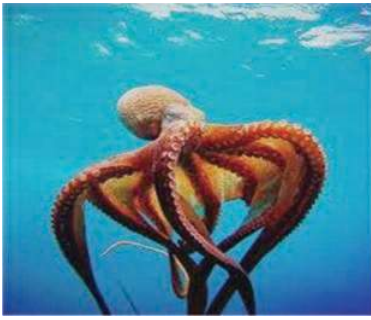
(ੲ) **ਕੱਛੂ :-** ਕੱਛੂ ਵੀ ਮਗਰਮੱਛ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇੱਕ ਜਲ-ਥਲੀ ਜੀਵ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੁਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਸ਼ਖ਼ਤ ਖੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਖ਼ਤਰੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਇਸੇ ਖੋਲ ਅੰਦਰ ਛੁਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।



(ਸ) **ਡੱਡੂ :-** ਡੱਡੂ ਵੀ ਇੱਕ ਜਲ-ਥਲੀ ਜੀਵ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੈਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀਆਂ-ਲੰਬੀਆਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਜੀਭ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਦੂਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।



(ਹ) **ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜੀਵ :-** ਉਪਰੋਕਤ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਜੀਵ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਕਟੋਪਸ, ਡਾਲਫਿਨ, ਸ਼ਾਰਕ, ਤਾਰਾ-ਮੱਛੀ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।



.....

.....

.....

**ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ :-** ਇਹਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਛੀ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਛੋਟੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੱਤਖਾਂ, ਹੰਸ, ਬਗਲੇ, ਮੁਰਗ਼ਾਬੀਆਂ ਆਦਿ।



.....

.....

**ਕਿਰਿਆ 2. ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਲੀ-ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿਖਾ ਕੇ ਹਰੇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਮਾਡਲ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ।**

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**  
ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰੋ। ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮਿੱਟੀ (CLAY) ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਉਸਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੋ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ CLAY MODEL ਜਮਾਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸਜਾਏ ਜਾਣ।



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਇੱਕ ਦੁਨੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦਾ ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਬਨਸਪਤੀ ਵੀ ਉੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਕਈ ਜੀਵ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੋਵਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਲ-ਥਲੀ ਜੀਵ ਆਖਦੇ ਹਨ।
- ਕਈ ਜੀਵ ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਜੀਵ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਡੂੰਘੇ-ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ:-

ਕਮਲ, ਦੁਨੀਆ, ਵੇਲੂ, ਜਲੀ

- (ੳ) ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ..... ਵੱਸਦੀ ਹੈ।
- (ਅ) ..... ਜੀਵ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (ੲ) ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵ ..... ਹੈ।
- (ੳ) ..... ਦਾ ਪੱਤਾ ਰੋਟੀ ਵਾਂਗ ਗੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਹੀ ਕਥਨ ਤੇ (✓) ਤੇ ਗਲਤ ਕਥਨ ਤੇ (x) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ:-

- (ੳ) ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੰਤੂ ਥਲੀ ਜੀਵ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- (ਅ) ਵੇਲੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵ ਹੈ।
- (ੲ) ਜਲ - ਲਿੱਲੀ ਤਾਜ਼ੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪੌਦਾ ਹੈ।
- (ਸ) ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਨਸਪਤੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਸਹੀ ਮਿਲਾਣ ਕਰੋ:

ਸ਼ਾਰਕ	ਅੱਠ ਲੱਤਾਂ
ਆਕਟੋਪਸ	ਗਲਫੜੇ
ਕੱਛੂ	ਤਿੱਖੇ ਦੰਦ
ਮੱਛੀ	ਸਖਤ-ਖੋਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਅੱਗੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ:-

- (ੳ) ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਜਲ-ਥਲੀ ਜੀਵ ਹੈ ?  
1. ਸ਼ਾਰਕ  2. ਮਗਰਮੱਛ  3. ਵੇਲੂ
- (ਅ) ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਫੁੱਲ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਖਿੜਦਾ ਹੈ ?  
1. ਗੁਲਾਬ  2. ਸੂਰਜਮੁਖੀ  3. ਜਲ-ਲਿੱਲੀ



(ੲ) ਮੱਛੀਆਂ ਕਿਹੜੇ ਅੰਗ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ?

1. ਨੱਕ  2. ਫੇਫੜੇ  3. ਗਲਫੜੇ

(ਸ) ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਪੰਛੀ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

1. ਬੱਤਖ  2. ਟਟੀਹਰੀ  3. ਮੋਰ

(ਹ) ਡੂੰਘੇ-ਖਾਰੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ?

1. ਡੱਫੂ  2. ਕੱਛੂ  3. ਤਾਰਾ ਮੱਛੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕੋਈ ਪੰਜ ਜਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਜਲ-ਥਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਸਾਡਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫੁੱਲ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮੁੰਦਰੀ-ਜੀਵ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਵੇਲੂ (WHALE) ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ? (4-5 ਵਾਕ ਲਿਖੋ)

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਮੱਛੀਆਂ ਸਾਹ ਕਿਵੇਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ? (4-5 ਵਾਕ ਲਿਖੋ)

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਕਮਲ ਦੇ ਪੌਦੇ ਬਾਰੇ 4-5 ਵਾਕ ਲਿਖੋ ?

---

---

---

---





ਪਾਠ - 20

ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅਕਾਸ਼ ਤੱਕ

ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਕੂਲ ਦਾ ਅੱਜ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਗਗਨ ਨੂੰ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਦੇਖ ਕੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਗਗਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਦੋਂ ਨਾਨਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬੋਰਡ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ‘ਜੇ ਅਸੀਂ ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ’। ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਹਾਂ ਗਗਨ ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ। ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਸੀਮਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਇਕ ਦਿਨ ਮੁੱਕ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ।”

ਗਗਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੇਰੇ ਨਾਨਾ-ਨਾਨੀ ਤਾਂ ਪਠਾਨਕੋਟ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ। ਸਰ! ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਬੱਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਨਕੇ ਕਿਵੇਂ ਜਾਵਾਂਗੇ?”

ਗਗਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਬੋਲੀ, “ਸਰ! ਮੇਰੇ ਡੈਡੀ ਸ਼ਹਿਰ ਕੰਮ ’ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ?”

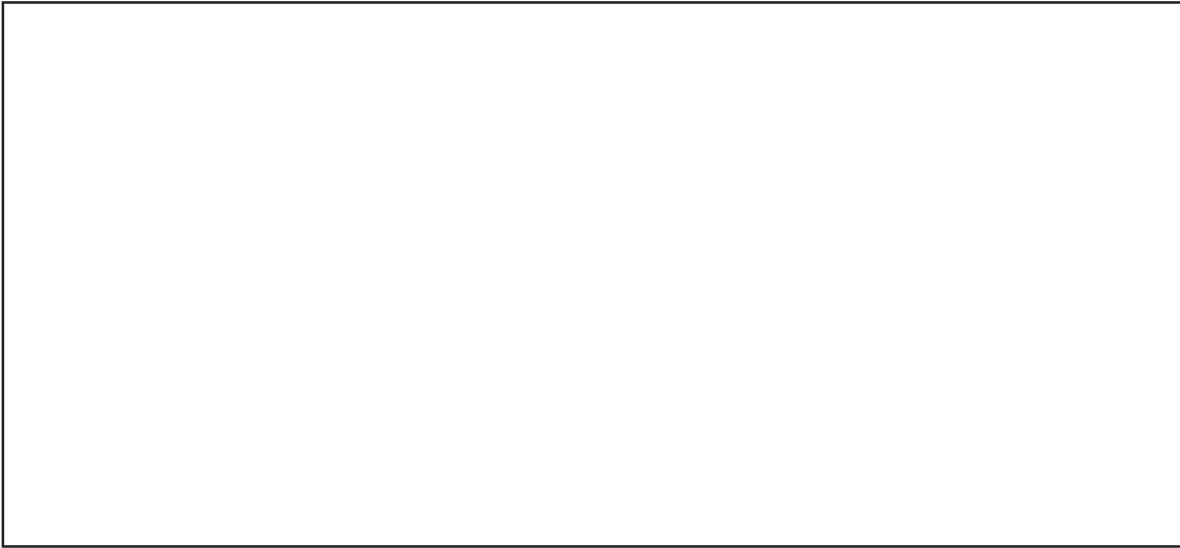
ਗਗਨ ਮੋਹਾਲੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਾ-ਨਾਨੀ ਪਠਾਨਕੋਟ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੱਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ -1. ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਜੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਲਿਖੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਕਿਸ ਸਾਧਨ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਹੋ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ	ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ ਹੋ	ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਸਾਧਨ
1. ਮੋਹਾਲੀ	ਪਠਾਨਕੋਟ	ਬੱਸ
2. ....	.....	.....
3. ....	.....	.....
4. ....	.....	.....
5. ....	.....	.....

ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬੱਚਿਓ! ਕੇਵਲ ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਲਾ ਅਤੇ ਰਸੋਈ ਗੈਸ ਆਦਿ।”

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇ ? ਕੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਬਣਿਆ ਸੀ ? ਆਉ ਲਿਖੀਏ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਈਏ।



**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਿਜਲੀ ਮਹਿਕਮੇ ਵਲੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਊਰਜਾ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੱਸਾ ਦਿਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।



**ਪੈਟਰੋਲ, ਡੀਜ਼ਲ ਅਤੇ ਰਸੋਈ ਗੈਸ ਦੀ ਬੱਚਤ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ**

ਲੱਖਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਰੁੱਖ ਧਰਤੀ ਹੇਠਾਂ ਦਬ ਗਏ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਚੱਟਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਤਹਿ ਬੱਝ ਗਈ। ਹਵਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਉੱਚ ਦਬਾਓ ਕਾਰਨ ਇਹ ਤੇਲ, ਗੈਸ ਅਤੇ ਕੋਲੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ।

ਪੈਟਰੋਲ, ਡੀਜ਼ਲ, ਰਸੋਈ ਗੈਸ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ ਕੋਲਾ ਅਜਿਹੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਸਾਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਹ ਉਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਣ ਨਹੀਂ ਰਹੇ।

**ਕਿਰਿਆ 1.**

ਹੇਠਾਂ ਕੁੱਝ ਚਿੱਤਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰੋ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ:-

ਸਾਧਨ	ਪੈਟਰੋਲ/ਡੀਜ਼ਲ (ਕਿਸ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ।)	ਇਕ ਲੀਟਰ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?
ਸਕੂਟਰ 	.....	.....
ਟਰੱਕ 	.....	.....
ਟ੍ਰੇਨ 	.....	.....
ਜਹਾਜ਼ 	.....	.....

**ਕਿਰਿਆ 2.**

ਤੇਲ ਅਤੇ ਗੈਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਹਰ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੀਮਤ ਹੈ ?

ਪੈਟਰੋਲ	.....	ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਲੀਟਰ
ਡੀਜ਼ਲ	.....	ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਲੀਟਰ
ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ	.....	ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਲੀਟਰ
ਰਸੋਈ ਗੈਸ	.....	ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿਲੰਡਰ

**ਕਿਰਿਆ 3.**

ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚ ਪਤਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਲਿਖੋ:-

ਪੈਟਰੋਲ	.....	ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ
ਡੀਜ਼ਲ	.....	ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ
ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ	.....	ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ
ਰਸੋਈ ਗੈਸ	.....	ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ
ਕੋਲਾ	.....	ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ
ਲੱਕੜ	.....	ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ

ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੈਟਰੋਲ, ਡੀਜ਼ਲ ਉਹਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਜਾਂ ਸਾਮਾਨ ਢੋਣ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਰਸੋਈ ਗੈਸ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ, ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਕੋਲੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ

ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਲੇ ਨੂੰ ਬਾਲ ਕੇ ਬਿਜਲੀ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਕੜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਫਰਨੀਚਰ, ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਬਾਲਣ ਲਈ। ਇਹਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਆਰਥਿਕ ਬੋਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੂੰਝੇ ਵਿਚਲੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਕਾਰਨ ਸਾਡਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੈਸੇ ਦੀ ਬਚਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ:-

- ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਸਕੂਟਰ, ਮੋਟਰ-ਸਾਈਕਲ, ਕਾਰ, ਟ੍ਰੈਕਟਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਚਲਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਲਾਈਟਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਰੁਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਾਹਨ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰਵਿਸ ਕਰਾਉਣ ਨਾਲ ਵੀ ਤੇਲ ਦੀ ਖਪਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਜੇਕਰ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਵਾਹਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਜਦੋਂ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਨਿਜੀ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਬਲਿਕ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਤੁਸੀਂ ਰਸੋਈ ਗੈਸ, ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਿਵੇਂ ਕਰੋਗੇ ?**

---



---



---



---

**ਕਿਰਿਆ 4.**  
ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਹੋ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

**ਆਉ ਇਕ ਸੂਚੀ ਬਣਾਈਏ :-**

ਦਰਖਤ, ਦੁਕਾਨਾਂ, .....

ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਸ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਬੱਦਲ ਹੋਣ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਓ ਸੁਖਦੀਪ ਕੋਲੋਂ ਜਾਣੀਏ।

ਚਲੋ, ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਖਦੀਪ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲਈਏ। ਉਹ ਇਕ ਪਾਇਲਟ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 13 ਮਈ 1986 ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਮੌੜ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸੁਖਦੀਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੁਖਦੀਪ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਇਲਟ ਬਣਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਕੀ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਜੁਆਬ ਹੁੰਦਾ, “ਮੈਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਡਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਾਇਲਟ ਬਣਾਂਗੀ” ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਉੱਪਰੋਂ ਉੱਡਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਥ ਹਿਲਾਉਂਦੀ ਜਿਵੇਂ ਪਾਇਲਟ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।



ਸਾਲ 2009 ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਪਾਇਲਟ ਬਣੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਹਿਲਾ ਪਾਇਲਟ ਇੰਸਟ੍ਰਕਟਰ (ਪਾਇਲਟਾਂ ਨੂੰ

ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀ) ਬਣੀ। ਸੁਖਦੀਪ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਅਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਛਪੀਆਂ।

26 ਸਤੰਬਰ 2006 ਦੇ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਸੁਖਦੀਪ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਇਹ ਇਕ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਪੁਸ਼ਪਕ ਵਿਮਾਨ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਆਖ਼ਿਰ ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਡ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁੰ ਵਰਗੇ ਚਿੱਟੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਜਾਣਾ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਮੈਂ ਥੱਲੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਚਿਸ ਦੀਆਂ ਡੱਬੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁੱਝ ਆਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰੀ ਚਾਦਰ ਜਿਹੀ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਨੇ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਚਾਅ ਸੰਭਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਫੋਨ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਮੰਮੀ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਹੈ ਜਦ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਪਾਪਾ ਮੈਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਹਿਣਾ-ਉੱਠ ਸੀਪਿਆ, ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੀ ਫਲਾਈਟ ਦਾ ਟਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਫਲਾਈਟ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਹਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ, ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਉਡਾਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਾਚਿਸ ਦੀਆਂ ਡੱਬੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਨ ਅਤੇ ਹਰੀ-ਚਾਦਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਝੋਨੇ ਦੀ ਫਸਲ ਸੀ”।

ਸੁਖਦੀਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਤਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬੀਤੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, “ਸੁਖਦੀਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤੀ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ, ਖੇਡਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਾਗ ਲੈਂਦੀ ਅਤੇ ਅੱਵਲ ਆਉਂਦੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਭ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਸਦਾ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਂ, ਕੁੱਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੁੜੀ ਦਾ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕੁੜੀ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਨਿੰਮ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਪਰ ਸੁਖਦੀਪ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਿੰਮ ਬੰਨ੍ਹੀ ਗਈ। ਜੇਕਰ ਮੌਕਾ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਸੁਖਦੀਪ ਵਾਂਗ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਛੂਹ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।”

**ਸੋਚੋ -** ਜਿਵੇਂ ਸੁਖਦੀਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਖਿਆਲ ਹੈ?

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਕੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੋਗੇ ?**

---



---



---



---

ਦਿਨੇ ਹਵਾਈ ਉਡਾਨ ਸਮੇਂ ਬੱਦਲ ਸੁਖਦੀਪ ਨੂੰ ਹੂੰ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੋਚੋ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਆਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਰਾਤ ਬੱਦਲ ਜਾਂ ਹਨੇਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਆਸਮਾਨ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਰਾਤ ਤੁਸੀਂ ਛੱਤ ਉਪਰੋਂ ਜਾਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਖੜ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨਿੰਮ ਜਾਂ ਸ਼ਰੀਰ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਜਾਂ ਲੋਹੜੀ ਮਨਾਉਣਾ ਵਰਗੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ‘ਧੀਆਂ ਦੀ ਲੋਹੜੀ’ ਵਰਗੇ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**  
ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਹੜੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਨਾ ‘ਧੀਆਂ ਦੀ ਲੋਹੜੀ’ ਮਨਾ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਕ ਚੰਗੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ? ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਅਸੀਂ ਸੜਕੀ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਯਾਤਰਾ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜਾਣਾ ਇਹ ਪੈਦਲ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀ ਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ? .....

ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵਾਹਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਪੈਦਲ ? .....

ਕਿਸੇ ਵਾਹਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਿਨਾਂ ਪਹਾੜ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਪਰਬਤਾਰੋਹਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਛੇਂਦਰੀ ਪਾਲ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਚੋਟੀ ਮਾਉਂਟ ਐਵਰੈਸਟ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਔਰਤ ਹੈ।



ਪਹਾੜ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਛੇਂਦਰੀ ਪਾਲ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 12 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ 4000 ਮੀਟਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਿਸੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪਿਕਨਿਕ ਵਾਸਤੇ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੀ ਗਈ ਪਰੰਤੂ ਤਦ ਤੱਕ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਠਹਿਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਪੂਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਟੈਂਟ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਾਤ ਕੱਟਣੀ ਪਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨ (ਪਰਬਤਾਰੋਹਣ) ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਅਤੇ ਐਵਰੈਸਟ ਉੱਤੇ ਤਿਰੰਗਾ ਲਹਿਰਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ।

ਗਗਨ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਗਨ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਕਨਿਕ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ”। ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਬੋਲੀ, “ਸਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ?”



ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲਿਖ ਕੇ ਵਿਉਂਤ ਬੰਦੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬਛੋਂਦਰੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਘਟਨਾ ਜਾਣ ਹੀ ਚੁੱਕੇ ਹੋ। ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀ ਕੀ ਸਮਾਨ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸੂਚੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ।”

ਗਗਨ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ :-

1. ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਆਗਿਆ।
2. ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਚੋਣ।
3. ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ।
4. ਬੈਠਣ ਲਈ ਦਰੀ ਆਦਿ।
5. ਕੁੱਝ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪੱਟੀਆਂ ਆਦਿ।

ਬਣਾਈ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਿਕਨਿਕ 'ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਪਿਕਨਿਕ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਹੈ? ਜੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਤਜਰਬਾ ਆਪਣੀ ਨੋਟਬੁੱਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

#### ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਕਨਿਕ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਰਮਣੀਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਲਿਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸਥਾਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੈਦਲ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ।



#### ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

- ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਸੀਮਿਤ ਹਨ।
- ਊਰਜਾ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਅੰਨੇਵਾਹ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਆਰਥਿਕ ਬੋਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੰਝੇ ਵਿਚਲੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਕਾਰਨ ਸਾਡਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਕਿਸੇ ਵਾਹਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਿਨਾਂ ਪਹਾੜ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਪਰਬਤਾਰੋਹਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :-** (ਪਾਇਲਟ, ਬਿਜਲੀ, ਗਰਮੀ, ਦਬਾਅ, ਹਵਾ, ਸੀਮਿਤ, ਪਰਬਤਾਰੋਹੀ)

1. .... ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਅੰਦਰਲੀ ..... ਅਤੇ ਉੱਚ ..... ਕਾਰਨ ਇਹ ਤੇਲ, ਗੈਸ ਅਤੇ ਕੋਲੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ।

2. ਕੋਲੇ ਨੂੰ ਬਾਲ ਕੇ ..... ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
3. ਸੁਖਦੀਪ ਕੌਰ ..... ਸੀ।
4. ਉਰਜਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ..... ਹਨ।
5. ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ..... ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ।**

1. ਬਛੇਂਦਰੀ ਪਾਲ ਕੌਣ ਸੀ ?

---

---

2. ਧਰਤੀ ਹੇਠਾਂ ਪੈਟਰੋਲ, ਡੀਜ਼ਲ, ਰਸੋਈ ਗੈਸ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ ?

---

---

3. ਸੁਖਦੀਪ ਕੌਰ ਕੌਣ ਸੀ ? ਉਹ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ?

---

---

4. ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਵਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

---

---





ਪਾਠ - 21

ਝਲਕ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ

ਪਿਆਰੇ ਬੱਚਿਉ! ਆਓ ਕੁੱਝ ਚਿੱਤਰ ਵੇਖੀਏ



**ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਘੰਟਾਘਰ .ਫਰੀਦਕੋਟ**

ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਰਾਜਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ (1869-1906) ਨੇ ਸੰਨ 1902 ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਬਣਵਾਈ। ਇਹ 115 ਫੁੱਟ ਉੱਚੀ ਇਮਾਰਤ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਨਮੂਨੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ ਅਤੇ 3 ਫੁੱਟ ਉੱਚੇ ਥੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸੜਕ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਬਣੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਹਰ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਖੜਕਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਘੰਟਾਘਰ (ਫਰੀਦਕੋਟ) ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਬੋਰਡ

ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਬਾਰੇ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ:-

- ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨਾਮ .....
- ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਕਿੱਥੇ ਸਥਿਤ ਹੈ .....
- ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਕਦੋਂ ਬਣੀ .....
- ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਚਾਈ ਕਿੰਨੀ ਹੈ .....
- ਇਸਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ .....

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਜਾਂ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੰਟਾਘਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਇਮਾਰਤ ਦੇਖੀ ਹੈ? ਉਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਨੋਟਬੁੱਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।



ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਬਾਰਕ ਬਠਿੰਡਾ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼



ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਬਾਰਕ ਬਠਿੰਡਾ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਇਸ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਵਿੱਚ ਕੱਚੀ ਇੱਟ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਪੱਕੀ ਇੱਟ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਇੱਟ ਜਾਂ ਲਾਹੌਰੀ ਇੱਟ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਇੱਟ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਹ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਚਿਣਾਈ ਚੂਨੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਚੂਨੇ ਵਿੱਚ ਸਣ ਦੇ ਰੇਸ਼ੇ ਵੀ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਫੌਜੀ ਕੈਂਪ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਗਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ, ਦੀਵਾਨੇ ਖ਼ਾਸ ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।



### ਛੋਟੀ ਇੱਟ ਦਾ ਨਮੂਨਾ

ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਜ਼ੀਆ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਜ਼ੀਆ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਲਤੁਤਮਿਸ਼ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਸਲਤਨਤ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਔਰਤ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਔਰਤ ਦਾ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਰਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਆਮ ਸੀ, ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰ ਰਜ਼ੀਆ ਮਰਦਾਂ ਵਰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠਦੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮਲਿਕ ਅਲਤੁਨੀਆ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਰਜ਼ੀਆ ਸੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਅਲਤੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਅਤੇ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਅਲਤੁਨੀਆ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ। ਰਜ਼ੀਆ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਉਣ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਮੁਇਜ਼ੁਦੀਨ ਬਹਿਰਾਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਸਲਤਨਤ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਜ਼ੀਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਅਲਤੁਨੀਆ ਨੇ ਰਾਜ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਕੈਥਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।



ਰਜ਼ੀਆ ਸੁਲਤਾਨ

ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਸੂਚਨਾ ਬੋਰਡ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਬਾਰਕ ਬਠਿੰਡਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਉ ਪੜ੍ਹੀਏ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਜੋ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖੀਏ :-

## ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਬਾਰਕ ਬਠਿੰਡਾ

ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਬਿਨੈਪਾਲ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਦੇਵ ਨੇ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਕੱਚੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹੂਣਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਜੈਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਆਤਮਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਣੀ ਇਸਤਰੀ ਰਜ਼ੀਆ ਸੁਲਤਾਨ (1236 ਤੋਂ 1240 ਈ:) ਨੂੰ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਖਤਿਆਰ ਉਦੀਨ ਅਲਤੁਨੀਆ ਨੇ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਜ਼ੀਆ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਕੇ ਬਚ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਜੋ ਦੁਬਾਰਾ ਸੈਨਾ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਲੜ ਸਕੇ। ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਸੰਨ 1754 ਈ. ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਫੂਲਕੀਆ ਮੁਖੀ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਧੀਨ ਰਿਹਾ ਜਦ ਤੱਕ ਰਿਆਸਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉੱਚੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਚੱਕਰਕਾਰ ਹੈ ਇਸ ਦੇ 32 ਛੋਟੇ ਅਤੇ 4 ਵੱਡੇ ਬੁਰਜ ਹਨ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦੀਵਾਰਾਂ ਜਾਨਦਾਰ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਦੀ ਚੌੜਾਈ ਲਗਭਗ 16 ਮੀਟਰ ਅਤੇ ਉਚਾਈ 30 ਮੀਟਰ ਹੈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਹੈ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨੌਕਦਾਰ ਸਲਾਖਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ।

### ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਬਾਰਕ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੂਚਨਾ ਬੋਰਡ

- ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨਾਮ .....
- ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਕਿੱਥੇ ਸਥਿਤ ਹੈ .....
- ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਿਸਨੇ ਕਰਵਾਇਆ .....
- ਰਾਜਾ ਜੈਪਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕਿਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ .....
- ਰਜ਼ੀਆ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ .....

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਬਾਰਕ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਦੱਸੋ।**

.....

.....

.....

.....

.....



### ਚਿੱਤਰ : ਹਮਾਮ

**ਆਮ-ਖ਼ਾਸ ਬਾਗ਼-ਸਰਹੰਦ** - ਇਸ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਬਾਬਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਠਹਿਰ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਮਿਆਨ ਸਫ਼ਰ ਸਮੇਂ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਦੇ ਸਨ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਰੋਦਖ਼ਾਨਾ, ਹਮਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ ਜਦਕਿ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਨੇ ਦੌਲਤਖ਼ਾਨਾ ਏ ਖ਼ਾਸ ਬਣਵਾਇਆ।



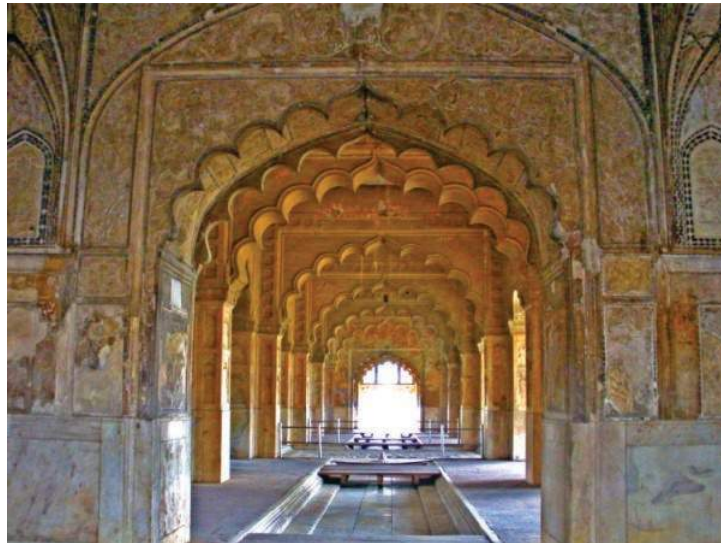
### ਦੌਲਤਖ਼ਾਨਾ

ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਂ ਵਿਰਾਸਤੀ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲਾਹੇਵੰਦ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਵਨ ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਾ, ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸਮਾਨ, ਕਦੋਂ ਬਣਿਆ ਕਿਸ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਆਦਿ। ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਆਮ-ਖ਼ਾਸ ਬਾਗ਼ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਵਿਰਾਸਤੀ ਇਮਾਰਤ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਵਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਨਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਆਉ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਰੋਚਕ ਗੱਲ ਜਾਣੀਏ। ਤੁਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਹ ਉੱਪਰੋਂ ਅਰਧ ਗੋਲਾਕਾਰ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਡਾਟ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਡਾਟਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਹੇਠ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।



ਇਸ ਡਾਟ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਘੋੜੇ ਦੀ ਖੁਰੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਡਾਟਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹਨ।



ਇਸ ਵਿੱਚ ਡਾਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਡਾਟਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਚਲਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿਰਿਆ 1. ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਡਾਟਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਮੂਨਾ ਵੇਖਿਆ ਹੈ? ਜੇ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ ਕਿੱਥੇ ਵੇਖਿਆ ਹੈ? ਉਸ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖਾਸ ਗੱਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਵੇ ਉਹ ਵੀ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹੋ?

.....

.....

.....



**ਕੋਸ਼ ਮੀਨਾਰ :-** ਇਹ ਮੀਨਾਰ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼ ਜਾਂ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਦੂਰੀ ਉੱਪਰ ਬਣਵਾਏ ਗਏ ਤਾਂਕਿ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਫ਼ਾਸਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਰਹੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਮੀਨਾਰ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਰਗ ਸੀ।



ਕੋਸ਼ ਮੀਨਾਰ

ਕੋਸ਼ ਮੀਨਾਰ ਇਕ ਚੌਰਸ ਥੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਅੱਠ ਭੁਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਇਹ ਰਚਨਾ ਗੋਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸੜਕੀ ਦੂਰੀ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਤਰੀਕਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?**

.....

.....

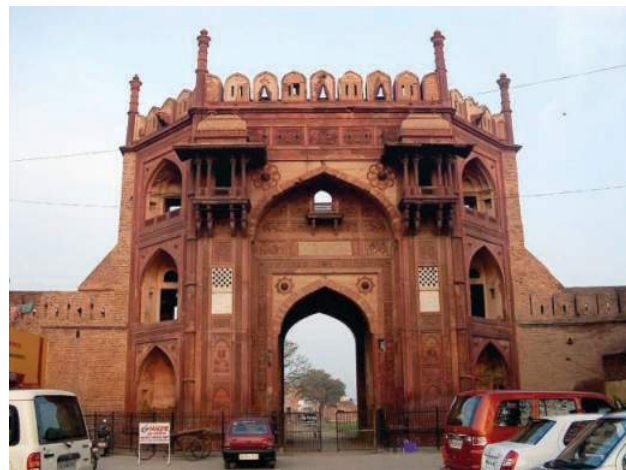
.....

.....

.....

**ਨੂਰ ਮਹਿਲ ਦੀ ਸਰਾਂ :** ਨੂਰ ਮਹਿਲ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਕਸਬਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂਰਜਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਪਿਆ। ਇਸ ਸਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਮਲਿਕਾ ਨੂਰਜਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਭਵਨ ਕਲਾ ਦਾ ਇਕ ਬੇਹੱਦ ਖੂਬਸੂਰਤ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।



ਨੂਰ ਮਹਿਲ ਦੀ ਸਰਾਂ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜਾਂ ਘਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਮੈਂਬਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਲਿਖੋ ਕਿ ਸਰਾਵਾਂ ਬਣਵਾਉਣ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ?

.....

.....

.....

.....

.....

ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਭਾਗ ਇਕ ਮਹਿਕਮਾ ਹੈ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਇੱਥੇ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਮੰਤਵ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤੀ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਲੜੀ ਨੰ	ਨਾਂ	ਸਥਾਨ	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ
1.	ਸਰਾਏ ਅਕਬਰ	ਅਮਾਨਤ ਖਾਂ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ
2.	ਪੁਰਾਣੀ ਸਰਾਂ	ਫਤਿਹਬਾਦ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ
3.	ਰਾਮਬਾਗ ਰੋਡ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ
4.	ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਬਾਰਕ	ਬਠਿੰਡਾ	ਬਠਿੰਡਾ
5.	ਕੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ	ਅਬੋਹਰ	ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ
6.	ਬਾਰਾਂਦਰੀ (ਅਨਾਰਕਲੀ)	ਬਟਾਲਾ	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
7.	ਮਕਬਰਾ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖ਼ਾਨ	ਬਟਾਲਾ	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
8.	ਤਖ਼ਤੇ ਅਕਬਰੀ	ਕਲਾਨੌਰ	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
9.	ਮੁਗਲ ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਚੀਮਾਕਲਾਂ	ਜਲੰਧਰ
10.	ਮੁਗਲ ਪੁਲ	ਦੱਖਣੀ	ਜਲੰਧਰ
11.	ਸਰਾਏ ਦੱਖਣੀ	ਦੱਖਣੀ	ਜਲੰਧਰ
12.	ਮੁਗਲ ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਦੱਖਣੀ	ਜਲੰਧਰ
13.	ਮੁਗਲ ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਜਲੰਧਰ	ਜਲੰਧਰ
14.	ਬੇਹ ਗੱਟੀ	ਨਗਰ	ਜਲੰਧਰ
15.	ਮੁਗਲ ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਨਕੋਦਰ	ਜਲੰਧਰ

16.	ਮੁਹੰਮਦ ਮੋਮਿਨ ਅਤੇ ਹਾਜੀ ਜਮਾਲ ਦੇ ਮਕਬਰੇ	ਜਲੰਧਰ	ਜਲੰਧਰ
17.	ਸਰਾਏ ਨੂਰਮਹਿਲ	ਨੂਰਮਹਿਲ	ਜਲੰਧਰ
18.	ਮੁਗਲ ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਸ਼ਾਮਪੁਰ	ਜਲੰਧਰ
19.	ਮੁਗਲ ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਟੁੱਟ ਕਲਾਂ	ਜਲੰਧਰ
20.	ਮੁਗਲ ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਉੱਪਲ	ਜਲੰਧਰ
21.	ਮੁਗਲ ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਵੀਰਪਿੰਡ	ਜਲੰਧਰ
22.	ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਘੁੰਗਰਾਲੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ
23.	ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਲਸ਼ਕਰੀ ਖਾਨ	ਲੁਧਿਆਣਾ
24.	ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਢੰਡਾਰੀ ਕਲਾਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ
25.	ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਸ਼ੇਰਪੁਰ	ਲੁਧਿਆਣਾ
26.	ਸੁਨੇਤ ਪਿੰਡ	ਸੁਨੇਤ	ਲੁਧਿਆਣਾ
27.	ਕੋਸ ਮੀਨਾਰ	ਸਾਹਨੇਵਾਲ	ਲੁਧਿਆਣਾ
28.	ਵਿਰਾਸਤੀ ਸਥਾਨ	ਰੋਪੜ	ਰੋਪੜ
29.	ਬੋਧੀ ਸਤੂਪ	ਸੰਘੋਲ	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ
30.	ਸੁਮੇਰ ਮਹਿਲ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ
31.	ਫਿਲੌਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ	ਫਿਲੌਰ	ਜਲੰਧਰ
32.	ਪੁਰਾਣਾ ਟਿੱਲਾ	ਫਿਲੌਰ	ਜਲੰਧਰ
33.	ਬੋਧੀ ਸਤੂਪ	ਖਮਾਣੋਂ	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਕਿੰਨੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਹਨ ? ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਭਰੋ ।

---



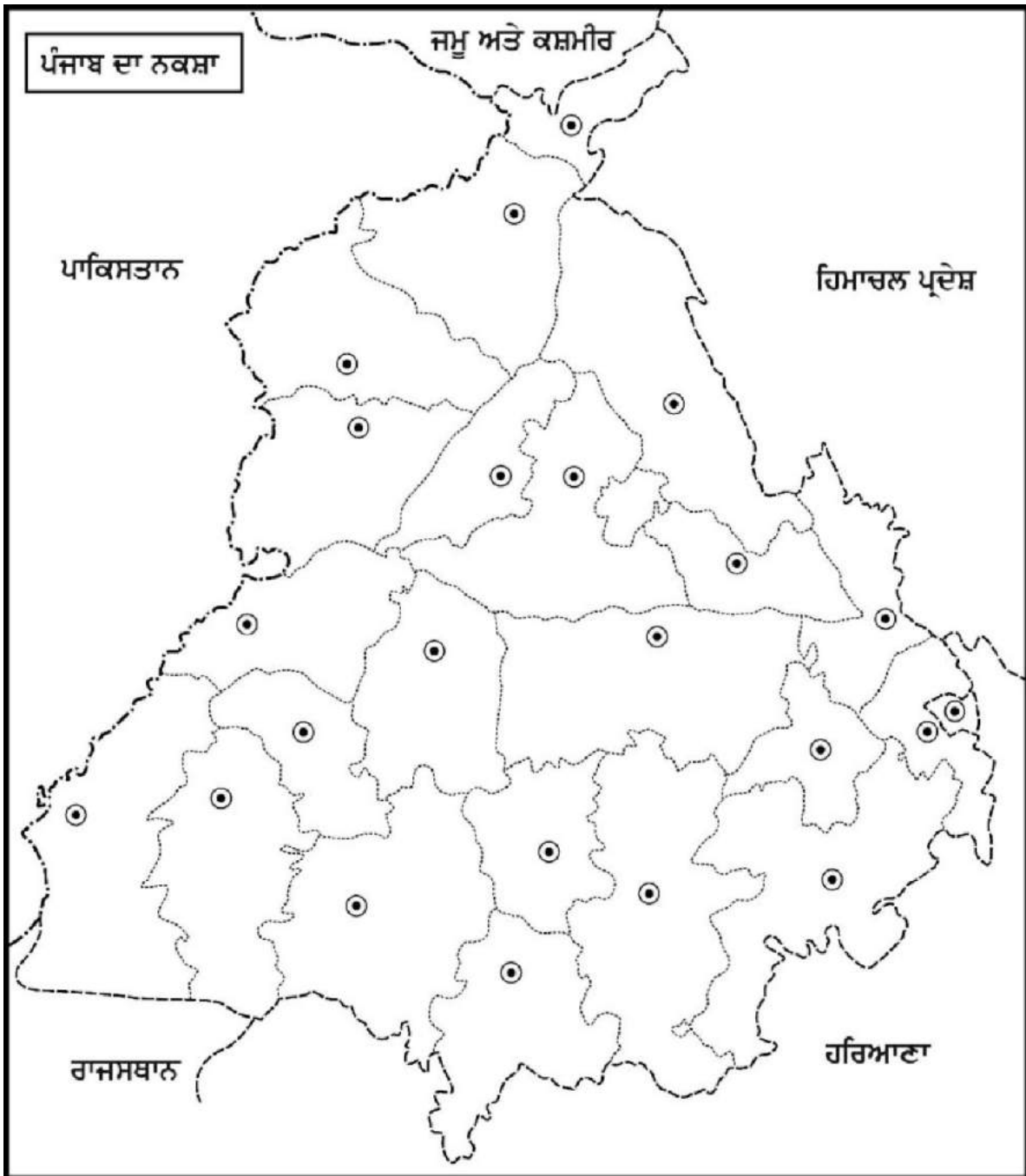
---



---



---



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਪੰਜ ਇਤਹਾਸਕ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ। ਇਹ ਇਮਾਰਤਾਂ ਜਿਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਭਰਕੇ ਇਤਹਾਸਕ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਜਾਵੇ।

---

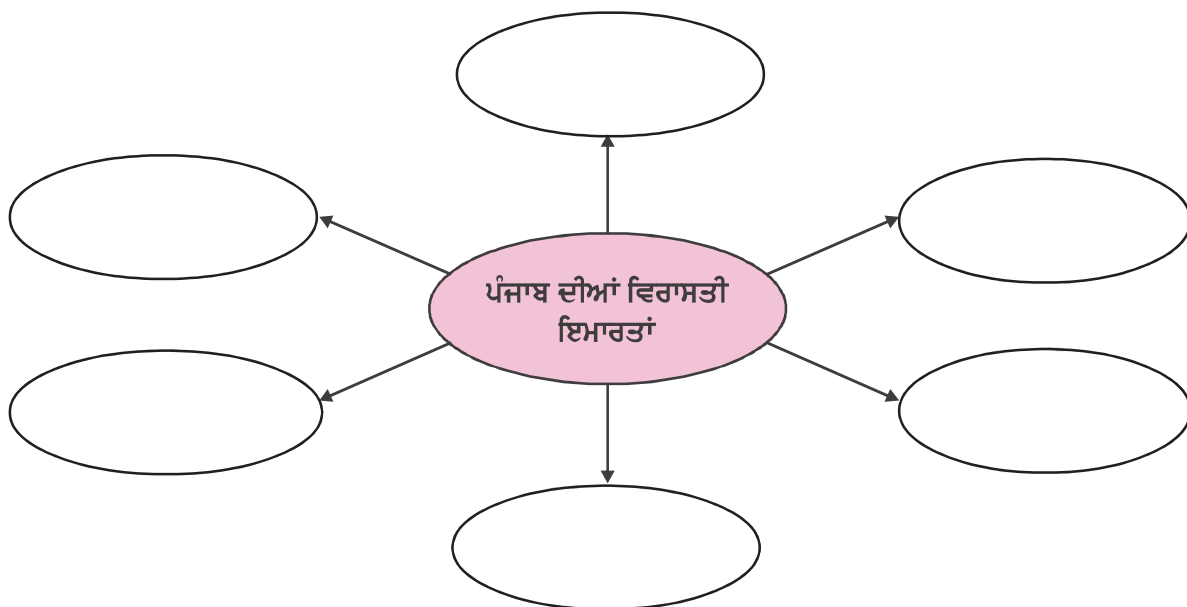
---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਸਹੀ ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ:-

ਨੂਰ ਮਹਿਲ ਦੀ ਸਰਾਂ	ਸੰਘੋਲ
ਤਖ਼ਤੇ ਅਕਬਰੀ	ਅਮਾਨਤ ਖਾਂ
ਆਮ ਖ਼ਾਸ ਬਾਗ	ਨੂਰ ਮਹਿਲ
ਬੋਧੀ ਸਤੂਪ	ਕਲਾਨੌਰ
ਸਰਾਏ ਅਕਬਰ	ਸਰਹੰਦ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਦਿਮਾਗੀ ਕਸਰਤ



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਮਹਿਕਮਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਕਿਸੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਰਜ਼ੀਆ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਧੀ ਸੀ ?

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਰਜ਼ੀਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਿੱਥੇ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ?

---

---





## ਪਾਠ - 22

# ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ

ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਅੱਜ ਵੀ ਰਾਸਟਰੀ ਗਾਣਾ, ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆਦਿ ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੱਲੋਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇੱਕ ਖ਼ਬਰ ਨੇ ਗੁਰਲੀਨ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਖ਼ਬਰ ਸੀ-

‘ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਤੇਂਦੂਏ ਨੇ ਚਿੜੀਆਂ ਘਰ ਦੇ ਦੋ ਹਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਤੇਂਦੂਏ ਤੋਂ ਡਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਰੇ ਲਗਾਏ।’

ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਉਂ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ, ਗੁਰਲੀਨ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲੱਗੀ, ਗੁਰਲੀਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਆਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਸੁਣਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ਼ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ, ਕੀ ਗੱਲ ਅੱਜ ਕਿਸ ਗੱਲ (ਵਿਸ਼ੇ) ’ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਗੁਰਲੀਨ ਨੇ ਝੱਟ ਪੁੱਛਿਆ-

ਮੈਡਮ ਇਸ ਜੰਗਲੀ ਤੇਂਦੂਏ ਨੇ ਚਿੜੀਆਂ ਘਰ ਵੱਲ ਆ ਕੇ ਹਿਰਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ?

ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ?

ਅਧਿਆਪਕ - ਹਾਂ, ਗੁਰਲੀਨ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ! ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਇਸ ’ਤੇ ਆਪਾਂ ਅੱਜ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।



ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ, ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਆਪ ਉੱਥੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਨਵਰ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਗੇ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਤੇਂਦੂਏ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਸਾਡੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ?**

.....

.....

.....

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਨੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਅਖਬਾਰ ਜਾਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਲਿਖੋ।**

.....

.....

.....

**ਗੁਰਲੀਨ :- ਮੈਡਮ ਕੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ?**

**ਅਧਿਆਪਕ :-** ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੰਗਲ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਲੋੜ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਹੋਰ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਅੱਜ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗਲ, ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਭੂਮੀ, ਕੋਲਾ, ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ, ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਵਰਗੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਜੰਗਲ ਹੀ ਹਨ। ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਭੂਮੀ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਸਾਧਨ ਹਨ ਜੋ ਜੰਗਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਈ ਕੁਦਰਤੀ ਢੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਵਿਆਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਦੁਆਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।



ਚਿੱਤਰ : ਕੋਲਾ



ਚਿੱਤਰ : ਪੈਟਰੋਲ



ਪਰੰਤੂ ਕੋਲਾ, ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ, ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਨਾ- ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਸ੍ਰੋਤ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੁਬਾਰਾ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਨ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਸਾਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਕੀ ਹਨ ? ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉ।**

.....

.....

.....

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਬਾਕੀ ਸੂਚੀ ਪੂਰੀ ਕਰੋ :**

ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ

ਨਾ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ

ਜੰਗਲ

ਕੋਲਾ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

**ਜੰਗਲ :-** ਜੰਗਲ ਸਾਡੇ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਸਲੇਸ਼ਨ ਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਸੋਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਕਸੀਜਨ ਗੈਸ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਛੱਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਗੈਸਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ (ਮਾਤਰਾ) ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੰਗਲ ਵਾਸ਼ਪੀਕਰਨ ਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਛੱਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਤਾਪਮਾਨ ਵੀ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਵਾਸ਼ਪ ਬੱਦਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

**ਆਓ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕਿਰਿਆ ਕਰੀਏ :-**

**ਕਿਰਿਆ 1.** ਕਿਸੇ ਦਰਖਤ ਦੀ ਇੱਕ ਟਾਹਣੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਤੋੜੇ ਪਕੜ ਕੇ ਇੱਕ ਪੋਲੀਥੀਨ ਦੇ ਲਿਫਾਫੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਉ ਅਤੇ ਲਿਫਾਫੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਨ ਦਿਉ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਵੇਖੋ।

ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹੋ ? ਕੀ ਪੋਲੀਥੀਨ ਦੇ ਲਿਫਾਫੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਇੱਕਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਜੋ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਿਆ ਉਸਨੂੰ ਕਾਪੀ ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕਰੋ।

ਬੱਚਿਓ ਇਹ ਪਾਣੀ ਹੀ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਤਾਪਮਾਨ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸ਼ਪਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬੱਦਲ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉੱਪਰ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

- ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂਹੰਦ ਜਿਵੇਂ ਟਾਹਣੀਆਂ, ਪੱਤੇ, ਸੱਕ, ਫੁੱਲ, ਫਲ, ਆਦਿ ਗਲਣ-ਸੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਉਪਜਾਊ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਉਪਜਾਊ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜੜੀਆਂ- ਬੂਟੀਆਂ, ਫਲ-ਫਰੂਟ, ਰਬੜ, ਗੂੰਦ, ਰੰਗ ਆਦਿ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਬਾਲਣ ਲਈ, ਫਰਨੀਚਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲੱਕੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

.....  
.....  
.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਜੰਗਲ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਉਪਜਾਊ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ?

.....  
.....  
.....

**ਗੁਰਲੀਨ** - ਜੇਕਰ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਇੰਨ੍ਹੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਜੰਗਲ ਕਿਉਂ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

**ਅਧਿਆਪਕ** - ਵੱਧਦੀ ਹੋਈ ਆਬਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਦਯੋਗ ਲਗਾਏ ਗਏ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਏ ਗਏ, ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਛਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਭੋਜਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਕੱਟਣ ਕਾਰਣ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਵੇਂ

- ਬਚੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਗਈ ਹੈ।
- ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਰਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਰਖਤ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰੀਨ ਬੈਲਟਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
- ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਰਖਤ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।



ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫਤੇ ਵਿੱਚ ਵਣ-ਮਹਾਂ ਉਤਸਵ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ** -  
ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਾ ਟੂਰ ਅਯੋਜਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਜੰਗਲ ਦੀ ਕਟਾਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੱਸੋ ?

.....  
.....  
.....

**ਹਵਾ :-** ਹਵਾ ਇੱਕ ਅਦਿੱਖ ਭਾਵ ਵਿਖਾਈ ਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

- ਸਾਰੇ ਹਰੇ ਪੌਦੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਸੋਖ ਕੇ ਭੋਜਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- ਸਾਰੇ ਪੌਦੇ ਅਤੇ ਜੰਤੂ (ਸਜੀਵ) ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਆਕਸੀਜਨ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸੋਖਦੇ ਹਨ।
- ਸਾਰੇ ਬਾਲਣਾ ਨੂੰ ਬਲਣ ਕਿਰਿਆ ਸਮੇਂ ਆਕਸੀਜਨ ਗੈਸ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਹਵਾ ਟਾਇਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਬਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੌਣ ਚੱਕੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹਵਾ ਨਾਲ ਚੱਲਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਵਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪਤੰਗ ਉਡਾਉਣ ਲਈ, ਤੂੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦਾਣੇ ਵੱਖ ਕਰਨ ਲਈ, ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੱਖਾ ਚੱਲਾ ਕੇ ਹਵਾ ਲੈਣ ਲਈ।

**ਕਿਰਿਆ 2.** ਆਓ! ਇੱਕ ਪੌਣ ਚੱਕੀ ਬਣਾਈਏ।

- ਇੱਕ ਵਰਗਾਕਾਰ ਕਾਗਜ਼ ਲਉ।
- ਉਸ ਦੇ ਚਾਰੋਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕੱਟ ਲਗਾਉ।
- ਚਾਰੋਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲ ਮੋੜੋ ਤੇ ਇੱਕਠਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਿੰਨ ਲਗਾਉ।
- ਪਿੰਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਨੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਕੇ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਮੋੜ ਦਿਉ।
- ਹੁਣ ਪੌਣ ਚੱਕੀ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪਕੜ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੌੜੋ ਜਾਂ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਪੱਖੇ ਵੱਲ ਕਰ ਦਿਉ। ਇਹ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।



ਚਿੱਤਰ : ਪੌਣ ਚੱਕੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਭੰਬੀਰੀ



ਪੌਣ ਚੱਕੀ ਦੁਆਰਾ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ?

.....

.....

.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਪੌਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਸਲੇਸ਼ਨ ਕਿਰਿਆ ਲਈ ਹਵਾ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਗੈਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ?

.....

.....

.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਸਜੀਵ (ਪੌਦੇ ਅਤੇ ਜੰਤੂ) ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਹਵਾ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਗੈਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ?

.....

.....

.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਸਜੀਵ (ਪੌਦੇ ਅਤੇ ਜੰਤੂ) ਸਾਹ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਗੈਸ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ?

.....

.....

.....

ਬੱਚਿਓ, ਇਹ ਹਵਾ ਵੀ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਕਈ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਰਕੇ ਗੰਧਲੀ ਭਾਵ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ:

- ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾੜ (ਫਸਲ ਦੀ ਰਹਿੰਦ ਖੁੰਹਦ) ਜਾਂ ਬਰੀਚੇ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ਼।
- ਕੂੜੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ਼।
- ਖੁੱਲੀ ਥਾਂ'ਤੇ ਕੂੜਾ ਸੁੱਟਣ ਨਾਲ਼।
- ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ਼।
- ਦਰੱਖਤ ਕੱਟਣ ਨਾਲ਼।
- ਮਰੇ ਹੋਏ ਡੰਗਰ ਜਾਂ ਜੰਤੂ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਸੁੱਟਣ ਕਾਰਨ।
- ਪਟਾਖੇ ਅਤੇ ਅਤਿਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ਼।
- ਛਿੱਕਣ, ਖੰਘਣ ਕਾਰਨ।
- ਬਾਲਣ ਦੇ ਧੂੰਏਂ, ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਕਾਰਨ।
- ਸਿਗਰਟ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਕਾਰਨ।



ਹਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਦਿਵਾਲੀ ਮੌਕੇ ਪਟਾਖਿਆਂ ਜਾਂ ਅਤਿਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ਼ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੁੰਹਦ ਪੱਤੇ ਆਦਿ ਸਾੜਨ ਨਾਲ਼ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਇਸ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਟਾਖੇ ਨਾ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਨਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਹੇਠਾਂ ਕੁੱਝ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਦੱਸੋ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿੰਨ੍ਹਾ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ।

1. ਲੱਕੜ ਜਲਾਉਣ ਨਾਲ .....
2. ਟਾਇਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਭਰਨ ਨਾਲ .....
3. ਸਾਹ ਲੈਣ ਨਾਲ .....
4. ਪੱਖਾ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ .....
5. ਹਨੇਰੀ ਆਉਣ ਨਾਲ .....
6. ਕੂੜੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ .....
7. ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ .....
8. ਆਤਿਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪਟਾਖੇ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ .....

ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਧੂੰਏਂ ਕਾਰਨ

**ਪਾਣੀ :-** ਪਾਣੀ ਵੀ ਇੱਕ ਮੱਹਤਵਪੂਰਨ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉੱਪਰ ਸਮੁੰਦਰਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਨਦੀਆਂ, ਖੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਧਰੁਵਾਂ ਉੱਤੇ ਬਰਫ (ਠੋਸ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਜੀਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਲਗਾਤਾਰ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਲ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪੀਣ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੈਜ਼ੇ ਅਤੇ ਪੀਲੀਏ ਵਰਗੀਆਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਵੀ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ।

- ਸਾਰੇ ਸਜੀਵਾਂ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
- ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ।
- ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਭਾਫ ਇੰਜਨ ਚਲਾਉਣ ਲਈ।
- ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਚਲਾਉਣ ਲਈ।



ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ

- ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ।
- ਮੱਛੀਆਂ ਪਾਲਣ ਲਈ।
- ਪਣ ਬਿਜਲੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਕਰਦੇ ਹੋ ?

.....

.....

.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14. ਸਾਡੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਜਾਬੀ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ?

.....

.....

.....

**ਮਿੱਟੀ :-** ਜੰਗਲ, ਹਵਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿੱਟੀ ਵੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮੱਹਤਵਪੂਰਨ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਪੌਦੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ, ਬਰਤਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਿੱਟੀ ਵੀ ਕਈ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ :-

- ਕੀਟ ਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨ ਨਾਲ।
- ਨਦੀਨ ਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨ ਨਾਲ।



ਭੂਮੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ

- ਰਸਾਇਣਕ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨ ਨਾਲ਼।
- ਪਾਲੀਥੀਨ ਤੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਆਦਿ ਵਿਅਰਥ ਪਦਾਰਥ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਣ ਨਾਲ਼।
- ਹਨੇਰੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਉਪਜਾਊ ਮਿੱਟੀ ਉੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਪਜਾਊ ਮਿੱਟੀ ਖੁਰ ਕੇ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਅੰਨੇਵਾਹ ਖੁਦਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ਼।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਮਿੱਟੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿੱਥੇ - ਕਿੱਥੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।**

.....

.....

.....

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 16. ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੁੱਝ ਸੁਝਾਅ ਲਿਖੋ।**

.....

.....

.....

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਰਤਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ।

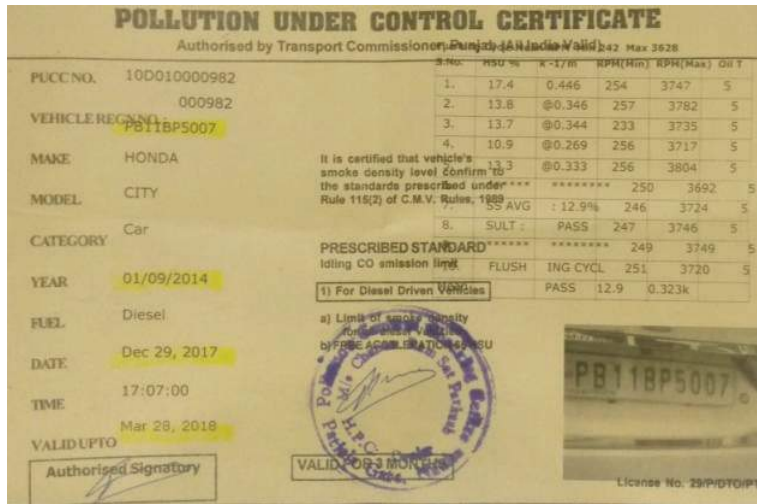
**ਨਾ-ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ :-** ਕੋਲਾ, ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਸਾਡੇ ਨਾ-ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਨ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਸਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਘਟਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

- ਕੋਲੇ ਨੂੰ ਤਾਪ ਬਿਜਲੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਫ਼ ਇੰਜਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਫ਼ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭੱਠੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਪ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਤੋਂ ਪੈਟਰੋਲ, ਡੀਜ਼ਲ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ, ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਗੈਸ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪੈਟਰੋਲ ਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਹਨ (ਆਵਾਜਾਈ) ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਗੈਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਲਈ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਕੰਮ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।



**ਕਿਰਿਆ 3.** ਵਾਹਨ ਚਾਲਕ ਕੋਲ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦਾ ਹੋਣਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇੱਕਠੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕਰੋ।



ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਵਾਹਨ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕੰਟਰੋਲ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ

**ਕਿਰਿਆ 4.** ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ ਕਿ ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਬਾਲਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਕੀ ਇਹ ਬਾਲਣ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਹੈ ਜਾਂ ਨਾ-ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ। ਇਹ ਵੀ ਲਿਖੋ ਕਿ ਉਹ ਬਾਲਣ ਦੀ ਬਚਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕੁੱਝ ਕਰਦੇ ਹਨ ?

ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਬਾਲਣ ਦਾ ਨਾਂ	ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਹੈ ਜਾਂ ਨਾ- ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ	ਬਾਲਣ ਦੀ ਬੱਚਤ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਉਪਾਅ

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 17.** ਹੇਠਾਂ ਕੁੱਝ ਨਾ-ਨਵਿਆਉਣ ਯੋਗ ਸ੍ਰੋਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਲਿਖੋ।

- ਕੋਲਾ .....
- ਪੈਟਰੋਲ .....
- ਡੀਜ਼ਲ .....
- ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ .....
- ਰਸੋਈ ਗੈਸ (LPG) .....

ਸ਼੍ਰੀ ਐਸ. ਸੀ. ਮਹਿਤਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਕੀਲ ਹਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਕਾਰਨ ਆਗਰੇ ਵਿਚਲੇ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਜਾਂ ਫੇਰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਕਦਮ ਉਠਾਏ ਗਏ।

ਬੱਚਿਓ, ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਹੀ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਉੱਪਰ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਜੀਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉੱਪਰ ਜਿਉਣ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੱਕ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਜਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਵੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉੱਪਰ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਵਕ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿ ਸਕਣ।



**ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ**

- ਸਾਨੂੰ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਵੱਧ ਰਹੀ ਆਬਾਦੀ ਕਾਰਨ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਫਲੈਟ ਅਤੇ ਘਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਧਰਤੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ, ਪੰਛੀਆਂ ਅਤੇ ਕੀਟਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹੈ।
- ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 18. ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਕਰਦੇ ਹੋ ?**

.....

.....

.....

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 19. ਜਦੋਂ ਸਕੂਟਰ, ਕਾਰਾਂ, ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਟੱਰਕ ਆਦਿ ਵਾਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਈਧਨ (ਬਾਲਣ) ਬਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਗੈਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀ ਗੈਸ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ?**

.....

.....

.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 20. ਹਵਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲਿਖੋ ?

.....

.....

.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 21. ਤੁਸੀਂ ਹਵਾ ਨੂੰ ਗੰਦਾ (ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ) ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ?

.....

.....

.....





## ਪਾਠ - 23

# ਖੇਤ ਤੋਂ ਪਲੇਟ ਤੱਕ

ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੂਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮਨੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੀ ਨੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਣਾਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੀ ਆਪਣੇ ਮੰਮੀ ਜੀ ਨਾਲ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਮਨੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਸਾਰਾ ਨਾਨਕਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਨਾ ਜੀ, ਨਾਨੀ ਜੀ, ਮਾਮਾ ਜੀ, ਮਾਮੀ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਇੱਕਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਨੀ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ, ਮਨੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ – “ਅੱਛਾ ਭੈਣ, ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ ਗੱਲਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਟਰੈਕਟਰ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਿਆਂ ਖੇਤ, ਹਾੜੀ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਦਾ ਕੰਮ ਸਮੇਟ ਲਿਆ ਹੈ ਹੁਣ ਸਾਉਣੀ ਬੀਜਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।” ਮਨੀ, ਜੋ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ :-

**ਮਨੀ** - ਮਾਮਾ ਜੀ, ਇਹ ਹਾੜੀ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਤੇ ਸਾਉਣੀ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

**ਮਾਮਾ ਜੀ** - ਪੁੱਤਰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਕਣਕ, ਸਰ੍ਹੋਂ, ਛੋਲੇ ਆਪਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਅਕਤੂਬਰ ਨਵੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਬੀਜੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਈ ਵਿੱਚ ਕੱਟ ਕੇ ਘਰ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਹੋਈਆਂ ਹਾੜੀ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਹੁਣ ਜੂਨ-ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਬੀਜਾਂਗੇ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਕੱਟਾਂਗੇ, ਉਹ ਹੋਈਆਂ ਸਾਉਣੀ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਜਿਵੇਂ:- ਝੋਨਾ, ਮੱਕੀ ਆਦਿ।

**ਕਿਰਿਆ** - ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਇੱਕਠੇ ਕਰੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾੜੀ ਅਤੇ ਸਾਉਣੀ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਸਕਰੈਪ ਬੁੱਕ 'ਤੇ ਲਗਾਉ।

**ਮਨੀ** - ਮਾਮਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਖੇਤ ਚੱਲਾਂਗਾ ਤੇ ਵੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਫ਼ਸਲ ਕਿਵੇਂ ਬੀਜਦੇ ਹੋ ?

**ਮਾਮਾ ਜੀ** - ਚੱਲ ਫੇਰ ਬੈਠ ਟਰੈਕਟਰ 'ਤੇ, ਚੱਲੀਏ ਖੇਤ ਨੂੰ।

ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਨਾਨਾ ਜੀ, ਜੋ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਦੇ ਚੁਬੱਚੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਨੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਮਨੀ ਨੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੜੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਅੱਜ ਵੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਲਾਂ ਕਿਵੇਂ ਬੀਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਬਈ ਤੂੰ ਬੈਠ ਆਪਣੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਕੋਲ ਤੇ ਕਰ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ, ਮੈਂ ਚੱਲਿਆ ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਖੇਤ ਨੂੰ ਵਾਹੁਣ।



**ਨਾਨਾ ਜੀ** - ਹਾਂ, ਪੁੱਤਰ ਉਹ ਵੀ ਜ਼ਮਾਨਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੂਰਾ ਖੇਤ ਬਲਦਾਂ ਨਾਲ ਹਲ ਚਲਾਕੇ ਹੀ ਵਾਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਦੇ ਟਰੈਕਟਰ ਆਏ ਹਨ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਬੱਸ ਘਰ ਤੋਂ ਖੇਤ ਜਾਂ ਖੇਤ ਤੋਂ ਘਰ, ਹਰਾ ਚਾਰਾ ਜਾਂ ਖਾਦ ਦੀ ਢੋਆ-ਢੋਆਈ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਦਾ ਸੀ, ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਤਕੜੇ ਬਲਦ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ

ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦੇ ਸਕਣ ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਦੇ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਟਰੈਕਟਰ ਆਏ ਹਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਖੇਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਦਲਾਅ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਹੱਲ ਜੋੜ ਕੇ ਖੇਤ ਵਾਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੁਹਾਗੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਢੇਲੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਕਰਾਹ ਫੇਰ ਕੇ ਖੇਤ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਆਰੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖਾਦ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੱਸ ਹੋ ਗਿਆ ਫ਼ਸਲ ਬੀਜਣ ਲਈ ਖੇਤ ਤਿਆਰ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਨਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਖੇਤ ਕਿਵੇਂ ਵਾਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ?**

.....  
.....  
.....

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਖੇਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?**

.....  
.....  
.....

**ਮਨੀ** - ਪਰ ਨਾਨਾ ਜੀ ਉਹ ਵੇਖੋ ਜਿਹੜਾ ਕਿਆਰਾ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਾਮੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾਂ ਜਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਕਿਉਂ ਛੱਡੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

**ਨਾਨਾ ਜੀ** - ਪੁੱਤਰ, ਤੇਰਾ ਮਾਮਾ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਝੋਨਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਫ਼ਸਲ ਲਈ ਤਾਂ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਖੜਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਝੋਨੇ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਬੀਜਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਬੀਜਾਂ ਤੋਂ ਪਨੀਰੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਪਨੀਰੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਕਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦੂਰੀ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਣਕ ਬੀਜਣ ਵੇਲੇ ਕਣਕ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਡਰਿੱਲ (ਬੀਜ ਪੋਰ) ਦੁਆਰਾ ਬੀਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਣਕ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਾਡੇ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਸਿੰਚਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕੇਵਲ ਖੂਹ ਹੀ ਸਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਝੋਨੇ ਵਰਗੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੀਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਬਸ ਜੁਆਰ, ਬਾਜਰਾ, ਗੁਆਰਾ ਅਤੇ ਮੱਕੀ ਆਦਿ ਫ਼ਸਲਾਂ ਹੀ ਬੀਜਦੇ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3 ਹੋਰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਨੂੰ ਪਨੀਰੀ ਲਗਾ ਕੇ ਉਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।**

.....  
.....  
.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕੋਈ ਪੰਜ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ਜਿਹੜੀਆਂ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਬੀਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ?

.....

.....

.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਇੱਕ ਫਸਲ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

.....

ਮਨੀ - ਨਾਨਾ ਜੀ, ਬਸ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਸਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?

**ਨਾਨਾ ਜੀ** - ਨਹੀਂ ਪੁੱਤਰ ਇੰਨੀ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ। ਫਸਲ ਬੀਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਸਲ ਦੀ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਿੰਚਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੇਖ ਸਾਹਮਣੇ ਮੋਟਰ (ਟਿਊਬਵੈੱਲ) ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਕਿਆਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੋਲ ਹੀ ਵੇਖ ਸਾਡੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਖੂਹ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਸੁੱਕਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਕਦੀ ਇਹੀ ਖੂਹ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।



### ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਅਤੇ ਖੂਹ ਦੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ

ਮਨੀ - ਪਰ ਨਾਨਾ ਜੀ, ਹੁਣ ਖੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ?

**ਨਾਨਾ ਜੀ** - ਬੱਸ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਪਾਣੀ ਘੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਰ ਸਾਲ ਤੇਰੇ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਦਾ ਬੋਰ ਡੂੰਘਾ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਖਰਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਰਬਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਮੋਟਰ ਛੱਤ ਉਪਰਲੀਆਂ ਟੈਂਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਲਈ ਲਾਈ ਸੀ, ਐਤਕੀਂ ਉਸਦਾ ਬੋਰ ਵੀ ਡੂੰਘਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?

.....

.....

.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਕੀ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਵੀ ਹਨ, ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ।

.....

.....

.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੀ ਕੰਮ ਲੈਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।



ਟਰੈਕਟਰ



ਹਲ (ਕਲਟੀਵੇਟਰ)



ਬੀਜ ਪੋਰ



ਸੁਹਾਰਾ

ਟਰੈਕਟਰ .....

ਹਲ .....

ਸੁਹਾਰਾ .....

ਬੀਜਪੋਰ .....

ਮਨੀ ਆਪਣੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਵੀ ਕੁੱਝ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਅਤੇ ਮਨੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਹੋਰ ਬਈ ਹੋ ਗਈ ਤਸੱਲੀ ਸਾਡੇ ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਬਾਰੇ?”

**ਨਾਨਾ ਜੀ** - ਚੱਲ ਬਈ ਪੁੱਤਰਾ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ ਮਾਮਾ-ਭਾਣਜਾ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਕਰਦਾਂ ਆਰਾਮ।

**ਮਨੀ-** ਮਾਮਾ ਜੀ, ਉਹ ਦੂਰ ਅਗਲੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਪਿੱਠ ਤੇ ਕੁੱਝ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪਿਚਕਾਰੀ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

**ਮਾਮਾ ਜੀ -** ਬੇਟਾ, ਉਹ ਫਸਲ ਉਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਖੜੀ ਫਸਲ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਕੀਟ ਮਰ ਜਾਣ। ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਫਸਲ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਈ ਫਾਲਤੂ ਪੌਦੇ (ਨਦੀਨ) ਜਿਵੇਂ ਘਾਹ, ਬਾਥੂ, ਚਲਾਈ, ਗੁੱਲੀ-ਸਿੱਟਾ ਵੀ ਉੱਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਦੀਨਨਾਸ਼ਕ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਿੜਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਿੱਟੀ ਵਿਚਲੇ ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੰਚਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਵਾਰ ਰਸਾਇਣਕ ਖਾਦ ਦਾ ਛਿੱਟਾ ਵੀ ਹੱਥ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।



ਰਸਾਇਣਕ ਖਾਦ ਦਾ ਛਿੱਟਾ



ਨਦੀਨਨਾਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ

**ਮਨੀ -** ਮਾਮਾ ਜੀ, ਜੇਕਰ ਇਹ ਪਦਾਰਥ ਕੀਟਾਂ ਅਤੇ ਨਦੀਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਫਸਲ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖਾਣ ਲਈ ਉਗਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ?

**ਮਾਮਾ -** ਡੂੰਘਾ ਹੋਕਾ ਭਰ ਕੇ, ਪੁੱਤਰ ਬਿਲਕੁੱਲ ਇਹੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਸ ਵਾਰ ਖੇਤੀ ਮਾਹਰਾਂ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈ ਹੈ ਕਿ ਉਪਜ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਜੋ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ, ਨਦੀਨ ਨਾਸ਼ਕ ਤੇ ਰਸਾਇਣਕ ਖਾਦਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ ਇਸੇ ਲਈ ਖੇਤੀ-ਮਾਹਰਾਂ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਣਾਉਣੀ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਜੋ ਮਹਿੰਗੇ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਵੀ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ - ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :** (ਹਾਨੀਕਾਰਕ, ਖਾਦ, ਨਦੀਨ, ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ, ਨਦੀਨ ਨਾਸ਼ਕ)

1. ਫਸਲ ਨੂੰ ਕੀਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ..... ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
2. ਫਸਲ ਨੂੰ ਨਦੀਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ..... ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਪੋਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ..... ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
4. ਫਸਲ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁੱਝ ..... ਵੀ ਉੱਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।
5. ਕੀਟ-ਨਾਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ..... ਹਨ।

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ, ਨਦੀਨ ਨਾਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣਕ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।



**ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ** — ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਰਸਾਇਣਕ ਖਾਦ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਰੀ ਖਾਦ, ਕੰਪੋਸਟ ਖਾਦ, ਗੰਡੋਇਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਖਾਦ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਗਊ ਮੂਤਰ, ਗੁੜ, ਵੇਸਨ ਆਦਿ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਨ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਲਸਨ, ਹਰੀਆਂ ਮਿਰਚਾਂ ਅਤੇ ਤੰਬਾਕੂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਪੀਸਕੇ ਇੱਕ ਘੋਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘੋਲ ਨੂੰ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਛਿੜਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੱਟੀ ਲੱਸੀ ਅਤੇ ਫਟਕੜੀ ਨੂੰ ਉੱਲੀਨਾਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਦੀਨਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੱਥ ਦੁਆਰਾ, ਖੁਰਪੀ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਹੈਰੋਂ ਦੁਆਰਾ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੋਨਾਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ।



**ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਤੋਂ ਗੰਡੋਇਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਕੰਪੋਸਟ ਖਾਦ**

**ਮਨੀ-** ਮਾਮਾ ਜੀ ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਖੇਤੀ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

**ਮਾਮਾ ਜੀ** - ਬਿਲਕੁਲ, ਪੁੱਤਰ ਆਪਾਂ ਵੀ ਹੁਣ ਜੈਵਿਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਹੀ ਖੇਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਝੋਨੇ ਦੀ ਫਸਲ ਵੀ ਥੋੜੀ ਹੀ ਬੀਜਣੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਖਰਚਾ ਵੀ ਵੱਧ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਧਰਤੀ ਹੇਠੋਂ ਪਾਣੀ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਕਿਤੇ ਬੰਜਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

**ਮਨੀ-** ਮਾਮਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਫਸਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ?

**ਮਾਮਾ ਜੀ** - ਬੇਟਾ, ਝੋਨੇ ਦੀ ਪੱਕੀ ਫ਼ਸਲ ਨੂੰ ਕੰਬਾਈਨ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਕੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਧੁੱਪ ਲਵਾ ਕੇ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਚਾਵਲ ਤੇਰੇ ਨਾਨੀ ਜੀ ਘਰੇਲੂ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਦੋਂ ਹਾੜੀ (ਕਣਕ) ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦਾਤੀ ਨਾਲ ਕੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਰੀਆਂ ਬਣਾਕੇ (ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ) ਇੱਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥਰੈਸ਼ਰ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਦਾਣੇ ਅਤੇ ਤੂੜੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਕੰਬਾਈਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋਰ ਵੀ ਆਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ



**ਚਿੱਤਰ : ਫਸਲ ਕੱਟਦੀ ਕੰਬਾਈਨ ਅਤੇ ਹੱਥੀਂ ਵਾਡੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿਸਾਨ**

ਕੰਬਾਈਨਾਂ ਤਾਂ ਫ਼ਸਲ ਨੂੰ ਕੱਟੀ ਵੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਦਾਣੇ ਵੀ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਫ਼ਸਲ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਪੱਕੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਜਾਕੇ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਫਿਰ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਗਰਾਈ ਕਰਕੇ ਦਾਣੇ ਵੱਖ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਫ਼ਸਲ ਘਰ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ 'ਤੇ ਆਇਆ ਖ਼ਰਚ ਵੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਖ਼ਰਚ ਲਈ ਆਮਦਨ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਫ਼ਲ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨੱਚਦਾ, ਗਾਉਂਦਾ, ਭੰਗੜੇ ਪਾਉਂਦਾ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਹੈ ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

**ਕਿਰਿਆ :-** ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਚਿੱਤਰ ਇੱਕਠੇ ਕਰਕੇ ਸਕਰੈਪ-ਬੁੱਕ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉ।

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੁੱਝ ਨਵੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖਬਰ ਜਾਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਲਿਆਵੋ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਫ਼ਸਲ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਅਤੇ ਦਾਣੇ ਕੱਢਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।**

.....  
.....

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤੂੜੀ ਵਿਚੋਂ ਦਾਣੇ ਵੱਖ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ?**

.....  
.....

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਕੰਬਾਈਨ ਨੇ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸੁਖਾਲਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ?**

.....  
.....

ਮਨੀ - ਹਾਂ ਮਾਮਾ ਜੀ, ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸਾਖੀ 'ਤੇ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਗਾਈ ਸੀ।

ਤੂੜੀ ਤੰਦ ਸਾਂਭ ਹਾੜੀ ਵੇਚ ਵੱਟ ਕੇ,  
ਲੰਬੜਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕੱਟ ਕੇ,  
ਪੱਗ, ਝੱਗਾ, ਚਾਦਰਾ, ਨਵਾਂ ਸਿਵਾਇ ਕੇ,  
ਸੰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਡਾਂਗ ਉੱਤੇ ਤੇਲ ਲਾਇ ਕੇ,  
ਕੱਛੇ ਮਾਰ ਵੰਝਲੀ ਅਨੰਦ ਛਾ ਗਿਆ।  
ਮਾਰਦਾ ਦਮਾਮੇ ਜੱਟ ਮੇਲੇ ਆ ਗਿਆ।



ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਮਾਮਾ ਭਾਣਜਾ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਘਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਨਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਦੋਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ-ਹੱਥ ਧੋਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਮਨੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰੋਟੀ ਉਸ ਕਣਕ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਆਪਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਾਂ।

**ਮਨੀ** - ਪਰ ਮਾਮਾ ਜੀ, ਕਿੱਥੇ ਉਹ ਕਣਕ ਦੇ ਦਾਣੇ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਆਹ ਗੋਲ-ਗੋਲ ਰੋਟੀ!

**ਮਾਮਾ ਜੀ** - ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਨਾਨੀ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪੁੱਛ।

**ਨਾਨੀ ਜੀ** - ਪੁੱਤਰ, ਤੇਰੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਤੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਸਲ (ਕਣਕ) ਘਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਣਕ ਤੋਂ ਆਪਾਂ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਆਟਾ, ਦਲੀਆ, ਸੂਜੀ, ਮੈਦਾ ਬਣਾਕੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਕਵਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਆਟੇ ਤੋਂ ਕੜਾਹ, ਪੰਜੀਰੀ, ਸੂਜੀ ਤੋਂ ਹਲਵਾ, ਸੂਜੀ ਦੀ ਖੀਰ, ਮੈਦੇ ਤੋਂ ਪੂਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵੀਆਂ ਆਦਿ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਣਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੱਕੀ ਤੋਂ ਮੱਕੀ ਦੇ ਭੁੰਨੇ ਦਾਣੇ, ਮੱਕੀ ਦੇ ਆਟੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਗ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਖਾਧੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਝੋਨੇ ਦੀ ਫਸਲ ਤੋਂ ਚਾਵਲ ਕਢਵਾ ਕੇ ਨਮਕੀਨ ਚਾਵਲ, ਮਿੱਠੇ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਖੀਰ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਘਰ ਆਉਣ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਕੇ ਡਰੰਮ ਵਿੱਚ ਭਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਣਕ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਚੱਕੀ ਤੋਂ ਆਟਾ ਪਿਸਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੱਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚੱਕੀ 'ਤੇ ਆਟਾ ਪੀਸਦੇ ਸੀ। ਫਿਰ ਆਟੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗੁੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁੰਨੇ ਹੋਏ ਆਟੇ ਦੇ ਪੇੜੇ ਬਣਾਕੇ ਚਕਲੇ ਵੇਲਣੇ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਗੋਲ ਰੋਟੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਵੇ ਉੱਪਰ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਨਾਲ ਪਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣੇ ਦੀ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਪੁਹੰਚਦੀ ਹੈ। ਹੈ ਨਾਂ ਕਿੰਨੀ ਮਿਹਨਤ!

**ਮਨੀ** - ਨਾਨੀ ਜੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਨੀ ਹੀ ਰੋਟੀ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਖਾਣੀ ਹੋਵੇ। ਜੂਠੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

**ਮਾਮਾ ਜੀ** - ਬਿਲਕੁਲ ਪੁੱਤਰ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਆਪਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਅਨਾਜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਮਿਲ ਸਕੇਗਾ।



### ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨਾਜਾਂ ਤੋਂ ਭੋਜਨ ਪਦਾਰਥ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਉਦਯੋਗਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਬੇਕਰੀ ਉਦਯੋਗ ਆਦਿ।



### ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

- ਕਣਕ, ਸਰ੍ਹੋਂ ਅਤੇ ਛੋਲੇ ਹਾੜੀ ਜਾਂ ਰਬੀ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਹਨ।
- ਨਰਮਾ, ਝੋਨਾ, ਮੱਕੀ, ਬਾਜਰਾ, ਸਾਉਣੀ ਜਾਂ ਖਰੀਫ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਹਨ।
- ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਖੇਤੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਦਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਰਸਾਇਣਕ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜੈਵਿਕ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਨਦੀਨਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦੇ ਆਟੇ ਤੋਂ ਕੀ - ਕੀ ਪਕਵਾਨ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

.....  
.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14. ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦੇ ਆਟੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਟੇ ਤੋਂ ਵੀ ਰੋਟੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

.....  
.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮੌਕੇ ਜਾਂ ਦਿਨ ਤਿਉਹਾਰ 'ਤੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਕਵਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।

.....  
.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 16. ਫਸਲ ਦੇ ਪੱਕਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

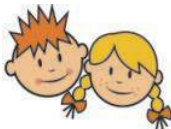
.....  
.....

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 17. ਚਾਵਲ ਤੋਂ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਪਕਵਾਨ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ?

.....  
.....

**ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ -**

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਲ ਦੇ ਪੱਕਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰੋ।



ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਨੂੰ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਨਾ ਖਤਰਨਾਕ ਗੈਸਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਜਾਨਵਰ ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਰਾਲੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਾਹ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ-ਸੜ ਕੇ ਜੈਵਿਕ ਖਾਦ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਾਧੂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਦੋਸਤ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।





## ਪਾਠ - 24

# ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਬੱਚੇ, ਪਿਛਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣ ਚੁੱਕੇ ਹੋ ਕਿ-

1. ਕੰਪਿਊਟਰ ਕੀ ਹੈ ?
2. ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਕੀ ਹਨ ?
3. ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੀ-ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।



ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਜਾਣਾਗੇ ਕਿ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਕੁ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਆਮ ਸੁਣਦੇ ਅਤੇ ਵੇਖਦੇ ਹੋ।

**1. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ :** ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੋਨੋਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਲੈਬਾਂ ਅੰਦਰ ਅਧਿਆਪਕ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਣ, ਟਾਈਮ-ਟੇਬਲ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਰਿਸਰਚ ਆਦਿ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਵੀਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਘਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਆਨਲਾਈਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।



**2. ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ :** ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖਾਤਿਆਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏ.ਟੀ.ਐਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਇਸਦੀ ਵਧੀਆ ਵਰਤੋਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਆਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨੈੱਟ-ਬੈਂਕਿੰਗ ਜਰੀਏ ਅਸੀਂ ਬੈਂਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਘਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

**3. ਵਪਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ :** ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਡੀ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਖਰੀਦ/ਵੇਚ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਿਉਰਾ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਆਨਲਾਈਨ ਸਾਮਾਨ ਵੇਚ ਵੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਵਪਾਰੀਆਂ ਜਾ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।



**4. ਘਰ ਵਿੱਚ :** ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ, ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਖਰਚੇ ਦੇ ਬਜਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਬਿਜਲੀ, ਪਾਣੀ, ਟੈਲੀਫੋਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਿੱਲਾਂ ਦੀ ਆਨਲਾਈਨ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਖੂਬੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਘਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਕੰਮ ਘਰ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

**5. ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ :** ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਲਈ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੱਚੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਗੇਮਾਂ ਖੇਡਣ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਾਣੇ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਵੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਟੀ.ਵੀ. ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਤੇ ਹੀ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕੰਪਿਊਟਰ ਨੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।



**6. ਸਿਹਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ :** ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਮੈਡੀਕਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਣਾ, ਟੈਸਟਿੰਗ, ਐਕਸ-ਰੇਅ, ਐਮ.ਆਰ.ਆਈ, ਸਕੈਨਿੰਗ, ਅਲਟਰਾ ਸਾਊਂਡ, ਸਕੈਨਿੰਗ, ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਥੀਏਟਰ ਆਦਿ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਆਧਾਰਿਤ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।



**7. ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ :** ਅਜੋਕੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਨੂੰ ਰੋਮਾਂਚਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਹੋਵੇ, ਡਿਜੀਟਲ ਸਕੋਰ ਬੋਰਡ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਗ੍ਰਾਊਂਡ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਰੈਫਰਿੰਗ ਇਹ ਉਹ ਪਹਿਲੂ ਹਨ, ਜੋ ਖੇਡ ਨੂੰ ਸਿਖਰਾਂ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।



**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ।**

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਖੇਤਰ, ਗੇਮਾਂ, ਇੰਟਰਨੈੱਟ, ਇਲਾਜ

- (ੳ) ਕੰਪਿਊਟਰ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ..... ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- (ਅ) ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ..... ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- (ੲ) ਬੱਚੇ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ..... ਖੇਡਦੇ ਹਨ।
- (ਸ) ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ..... ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ਹ) ਹੁਣ ਟੀ.ਵੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ..... 'ਤੇ ਵੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।**

- (ੳ) ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ■
- (ਅ) ਕੰਪਿਊਟਰ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸਾਧਨ ਹੈ। ■
- (ੲ) ਅਸੀਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਨਾਲ ਘਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਬਿੱਲਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ■

(ਸ) ਸਿਹਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।



(ਹ) ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਗਾਣੇ ਸੁਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।



ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਿਹੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਘਰ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ?

---

---

---

---

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ:

ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ	ਖੇਤਰ ਦਾ ਨਾਮ
1. ਡਿਜੀਟਲ ਸਕੈਨ-ਬੋਰਡ	ਮਨੋਰੰਜਨ
2. ਐਕਸ-ਰੇਅ	ਬੈਂਕ
3. ਗੇਮਾਂ	ਸਿੱਖਿਆ
4. ਏ.ਟੀ.ਐਮ.	ਖੇਡਾਂ
5. ਟਾਈਮ-ਟੇਬਲ	ਸਿਹਤ

